

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE ÇOCUK TERBİYESİ

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Nadide Nisa ATABEY**

**Danışman
Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE**

Temmuz 2025, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“Hz. Peygamberin Sünnetinde Çocuk Terbiyesi” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Nadide Nisa ATABEY

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Temel İslâm Ana Bilim Dalı
Program Adı : Tezli Yüksek Lisans
Tez Başlığı : Hz. Peygamberin Sünnetinde Çocuk Terbiyesi

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 88 sayfalık kısmına ilişkin 01/07/2025 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı % 14'tür.

Filtrelemeye tırnak içerisindeki alıntılar dâhil edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 01.07.2025

Danışman: Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

Öğrenci: Nadide Nisa ATABEY

KILAVUZA UYGUNLUK

“Hz. Peygamberin Sünnetinde Çocuk Terbiyesi” başlıklı Yüksek Lisans Tezi Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Nadide Nisa ATABEY

Danışman

Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE danışmanlığında **Nadide Nisa ATABEY** tarafından hazırlanan “**Hız. Peygamberin Sünnetinde Çocuk Terbiyesi**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

01.07.2025

JÜRİ:

Danışman	: Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE	(İmza)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Salih GÜNER	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Turgut AKYÜZ	(İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /2025 tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

.../.../2025

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Bir toplumun en önemli varlığını çocuklar ve gençler oluşturmaktadır. Yaşadıkları toplumun kültür ve medeniyetini insalık tarihi boyunca nesilden nesile aktararak yaşamasını sağlayan çocuklar ve gençlerin eğitim ve terbiyesi de başta anne-babaları olmak üzere ait oldukları toplumun sorumluluğudur. Günümüzde gelişen dünya ile birlikte kitle iletişim araçları yaygınlaşmış ve adeta dünya büyük bir şehre dönüşmüştür. Söz konusu bu araçlar ile yüzyıllardır toplumların kendine has olarak geliştirdikleri kültür ve değerleri diğer toplumlarla kaynaşarak ortak zemine oturtulmaya çalışılmaktadır. Bu ortak zeminin özelliği son dönemlerde gençler arasında popüler hale gelen youtuber ve influencer olarak adlandırılan, belirli alanlarda uzmanlaşmış sosyal medya hesaplarında hatırı sayılır takipçisi olan, düşüncelerine ve hareketlerine güven duyulan kişiler tarafından belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu kişilerin büyük çoğunluğu, ürettikleri video ve görsellerle tüketen bir toplum oluşturmak ve başta anne-babalar olmak üzere İslâm'ın bizzat emrettiği büyüklere saygı kavramını önemsizleştirmeye yönelik çalışmalar yapmaktadırlar.

İçinde bulunduğumuz zaman fikir ve düşüncelerin hızla değişebildiği bir dönem olduğundan çocuk yetiştirme açısından da dikkat edilmesi gereken özel bir dönemdir. Hiç şüphesiz başarılı ve huzurlu bir toplum için bilgili ve kültürlü iyi yetişmiş insanlara ihtiyaç vardır. Toplumun en küçük birimi ailede başlayan terbiye ve eğitim serüveninde, herşeyin en güzel örneğini kendisinde bulabileceğimiz Hz. Peygamber'in söz ve davranışları rehber özelliği taşımaktadır. Hz. Peygamber'in cahiliye dönemi gibi insalık için karanlık bir dönemde çevresindeki çocuklara karşı davranış ve tutumu biz insanlar için örnek teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'in çocuk ve gençlerin yetişmesinde, hata ve kusurlarında göstermiş olduğu hareketler, çocuk terbiyesi ve eğitimi alanında genel kabul görmektedir. Yaşanılan tüm imkânsızlıklara rağmen Hz. Peygamber'in eğitim ve terbiyeye verdiği önem çeşitli olaylar ile anlatılarak bu konunun ehemmiyeti anlatılmaya çalışılmıştır. Bu davranışlardan yola çıkarak çocuk terbiyesi ve eğitiminde nelerin yapılması ve nelerin de yapılmaması gerektiğine yer verilmeye çalışılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan anne-babaya saygı, çocukların hakları, eğitim ve terbiyenin önemi gibi konumuz için önemli olan âyetlere atıflar yapılmıştır.

Bu tezde içerisinde bulunduğumuz zaman diliminin aile ve çocuklar için

barındırdığı tehlikelerden söz edilmiştir. Bu tez, en kıymetli varlıklarımız olan çocuklarımızın ileri ki hayatlarında mutlu olabilmeleri amacıyla ve onların eğitim ve terbiyesini en iyi ve en doğru şekilde yapabilmek için, Hz. Peygamber'in bizzat uyguladığı metodlar araştırılarak, ebeveynler için yol gösterici olmasının yanında mutlu ve huzurlu toplumun oluşması amacıyla hazırlanmıştır.

Tez yazım süreci içerisinde; her türlü yardımı, bilgiyi ve desteği esirgemeyen, ilmi birikimi ile katkı sağlayan danışman hocam Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE'ye yüksek lisans eğitimimde yardımını esirgemeyen tüm hocalarıma, bu süreçte desteğini gördüğüm kıymetli eşime, kızıma ve her zaman mânevî desteği ile yanımda olan anneciğime ve babacığıma teşekkürü bir borç bilirim.

Nadide Nisa ATABEY, Erzincan, 2025

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE ÇOCUK TERBİYESİ

Nadide Nisa ATABEY

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2025

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

ÖZET

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in sünnetinde çocuk terbiyesi ve Hz. Peygamber'in eğitim ve terbiye ekseninde çocuklara yaklaşımı ele alınmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması açısından eğitim, terbiye ve çocuk gibi kavramların derinlemesine incelemeleri yapılarak tarihsel gelişimlerine değinilmiştir. Çocuk eğitimi üzerine yapılan çalışmalar ile çocukların doğumlarından itibaren fiziksel ve zihinsel gelişimleri hakkında bilgiler verilmiştir. Müslümanlar için hemen her konuda örnek teşkil eden ve hayat rehberi olarak hareketleri ve sözleri takip edilen Hz. Peygamber'in, çocuk ve çocuk terbiyesi alanındaki söz ve davranışları üzerine bilgiler verilmiştir. Konu bütünlüğünü sağlamak ve günümüz eğitim sistemlerine ışık tutması amacıyla Hz. Peygamber'in eğitimci yönü, güncel eğitim ilkeleri ile kıyaslanarak incelenmiştir. Bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Konunun önemi, amacı ve yöntemi giriş kısmında ele alınmıştır. Birinci bölümde çocuk kavramı, tarihsel olarak çocuk algısı, çocukluk dönemi gelişim özellikleri ile gelişim dönemlerine değinilmiştir. İkinci bölümde terbiyenin tanımı ve önemi yapılarak terbiye-eğitim ilişkisi, Hz. Peygamber'in çocuk terbiyesinde kullanmış olduğu yöntem ve ilkeler ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in bizzat yanında yetişen çocuklara karşı davranışlarını içeren rivâyetler hadis ilmi açısından incelenmiştir. Son olarak, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan çocuk ve çocuk eğitimine dair âyetlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Peygamber, Hadis, Terbiye, Eğitim, Çocuk.

CHILD REPUBLICATON IN THE SUNNAH OF THE PROPHET

Nadide Nisa ATABEY

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, August 2025

Thesis Advisor: Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

ABSTRACT

This study deals with child upbringing in the sunnah of the Hz. Prophet and the Hz. Prophet's approach to children in terms of education and upbringing. In order to better understand the subject, concepts such as education, upbringing and child examined in depth and their historical development is touched upon. Informaiton is given about the physical and mental development of children, from their birth through studies conducted on child education. Information is given about the words and behaviors of the Hz. Prophet, who is an example for Muslims in almost every subject and whose actions and words are followed as a guide in life, in the field of children and child upbringing. In order to ensure the integrity of the subject and to shed light on today's education systems, the Hz. Prophet's educational aspect is examined by comparing it with current educational principles. This study consists of an introduction and two parts. The importance, purpose and method of the subject are discussed in the introduction part. In the first part, the concept of child, the historacial perception of child, childhood, developmental characteristics and devlopmental periods are discussed. In the second part, the definition and importance of upbringing is made and the relationship between upbringing and education, the methods and principles that the Hz. Prophet used in child upbringing are discussed. Hz. The narrations containing the Prophet's behavior towards the children who grew up with him were examined in terms of the science of hadith. Finally, verses in the Holy Quran regarding children and child education were included.

Keywords: Prophet, Hadith, Nurture, Education, Child.

İÇİNDEKİLER

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE ÇOCUK TERBİYESİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK VE ÇOCUĞUN GELİŞİM DÖNEMLERİ

1.1. Çocuk Terimi	4
1.2. Tarihsel Olarak Çocukluk Algısı	6
1.3. Çocukluk Dönemi Gelişim Özellikleri	8
1.4. Gelişim Dönemleri.....	14
1.4.1. Bebeklik Dönemi (Duyuşsal-Motor Dönem) (0-2 Yaş)	14
1.4.2. İlk Çocukluk Dönemi (2-6 yaş)	16
1.4.3. İkinci Çocukluk Dönemi (7-11 yaş).....	17
1.4.4. Ergenlik Dönemi (12-18 yaş).....	18
1.5. Gelişim Türleri.....	19
1.5.1. Fiziksel Gelişim	19
1.5.2. Zihinsel (Bilişsel) Gelişim	21

1.5.3. Duygusal Gelişim.....	23
1.5.4. Ahlâki Gelişim	25
1.5.4.1. Piaget'in Ahlâki Gelişim Kuramı	28
1.5.4.2. Kohlberg'in Ahlâki Gelişim Kuramı	30

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE EĞİTİM

2.1. Eğitim Kavramı.....	34
2.1.1. Eğitim Kavramı ve Temelleri	37
2.1.2. Eğitim Türleri ve Toplumsal İşlevi.....	39
2.1.3. Din Eğitimi ve İslam Perspektifi.....	40
2.2. Eğitim Terbiye İlişkisi	42
2.3. Cahiliyye Döneminde Eğitim Anlayışı.....	43
2.4. Hz. Peygamber'in Eğitimdeki Rolü.....	44
2.5. Hz. Peygamberin Eğitimde Kullandığı Yöntemler.....	49
2.5.1. Takrir (Tebliğ) Yöntemi.....	50
2.5.2. Tebyin (Soru-Cevap) Yöntemi.....	51
2.5.3. Tekrar Yöntemi	53
2.5.4. Temsil Örnek Gösterme/Benzetme Yöntemi	54
2.3.5. Tedricilik Yöntemi	55
2.3.6. Tartışma/ İstişare Yöntemi	56
2.3.7. Kıssa/Hikâye Yöntemi	58
2.3.8. Tebşir ve İnzar Yöntemi	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE ÇOCUK TERBİYESİ

3.1. Terbiyenin Tanımı	62
------------------------------	----

3.2. Çocuk Terbiyesi.....	64
3.3. Çocuk Terbiyesinin Önemi.....	68
3.3.1. Ailenin Çocuk Terbiyesindeki Temel Rolü ve İlkeleri.....	68
3.3.2.Çocuğun Sosyal Gelişiminde Arkadaşlık, Akran Etkileşimi ve Terbiyenin Yansımaları	70
3.3.3. Dijital Çağda Çocuk Terbiyesi ve Ebeveyn Rehberliği	75
3.3.4. Aile Temelli Çocuk Terbiyesinin Birey ve Toplum Üzerindeki Etkileri.....	77
3.4. Hz. Peygamber’in Çocuk Terbiyesinde Kullandığı Yöntemler.....	80
3.4.1. Sevgi ve Şefkat Gösterme	81
3.4.2. Eşitlik ve Adalet.....	81
3.4.3 İyi Ahlâk ve Değerler Öğretme.....	82
3.3.4. Hoşgörü ve Sabır.....	83
SONUÇ	85
KAYNAKÇA.....	89
ÖZ GEÇMİŞ	98

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

- b.** : bin, ibn (oğlu)
- Bk.** : Bakınız
- Çev.** : Çeviren
- DİA** : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
- H.z.** : Hazreti
- H.** : Hicrî
- No.** : Hadis numarası
- s.a.v** : Sallallâhu aleyhi ve sellem
- TDV** : Türkiye Diyanet Vakfı
- b.y** : Basım yeri yok
- ts.** : Tarihsiz

GİRİŞ

Hem İslâmiyet'te hemde diğer dinlerde çocuk çok kıymetli bir varlık olarak nitelendirilmektedir. İnsanlık tarihi boyunca hemen her millet çocuklara karşı kendilerine özgü değer yargıları geliştirmişlerdir. İslâm ise çocuğa diğer dinlerden ve milletlerden daha çok önem vermekle birlikte yaşama hakkı ile canının korunmasını, eğitim ve düşünce hakkı ile aklın korunmasını, aile kurma hakkı ile neslinin korunmasını, mülkiyet hakkı ile de malının korunmasını güvence altına alarak bu sorumluluğu anne-babası başta olmak üzere tüm topluma yüklemiştir. Ayrıca çocuk, İslâm dininde Allah'ın bir hediyesi ve emaneti aynı zamanda da bir imtihan vesilesi olarak görülmektedir. Bu imtihani kazanmanın yolu ise, anne-babanın çocuğunu güzel eğitimle terbiyeli yetiştirmesi, haklarına riâyet ederek koruması, yaşadığı topluma ve dinine faydalı bir birey olarak yetiştirmesinden geçmektedir.

İslâm eğitim sisteminde ise çocuk terbiyesi hem bireyi hemde toplumu etkileyen, bireyin ve toplumun istenilen gelişimi göstermesi için önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bu Hz. Peygamber'in hadislerine ve sünnetine bakıldığında çocuk terbiyesi ve eğitimi hakkında pek çok hadisi ve uygulaması görülmektedir. Bu hadislerde çocuk terbiyesi bağlamında sosyal, psikolojik ve ahlâki yönleriyle eğitimin çerçevesi oluşturulmuştur. Hz. Peygamber, çocuk terbiyesi konusunda sevgi-şefkat temelli bir yaklaşım benimseyerek, çocukların psikolojik ve sosyolojik şartlarını göz önünde bulundurmuş ve çocuk terbiyesinde, çocuk-aile ve toplum arasında denge sağlamaya çalışmıştır.

Günümüz dünyasında internet, televizyon ve cep telefonu gibi iletişim araçları ile gündemler hızla değişmekte, insanlık moda ve tüketim ekseninde sosyal medya popülarizmine sürüklenmektedir. Çocukların gelişim süreçleri içerisinde, sanal oyunlar ve sosyal medya ile meşgul olarak gelişim süreçlerini tamamladıkları bu dönemde, yaşadığı dönemde çocuk terbiyesi ve eğitim alanında devrim yapmış Hz. Peygamber'in, çocuk terbiyesinde kullandığı metodlara ihtiyaç artmıştır. Zira eğitimin kalitesi verilen ilmi bilgilerin yanında öğrenciye kazandırılacak güzel ahlâk ile ölçülmektedir. Bu yüzden araştırmamızın konusu Hz. Peygamber'in sünnetinde çocuk terbiyesidir.

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in çocuk terbiyesi konusunun kapsam, içerik, yöntem ve sınırları Hz. Peygamber'in hadis ve sünneti temel alınarak, kullandığı metotlar

ile ele alınmıştır. Tüm bunların amacı ise, günümüzde çocuk yetiştirilmesinde yapılan yanlışlara değinilerek, hem çocuğun ne kadar kıymetli bir varlık olduğunu hatırlatmak hem de çocuklara eğitim verirken ahlâk ve terbiyenin önemine dikkat çekmek olacaktır. Konumuz Kur'ân, Sünnet ve eğitim bilimi ile ilgili ortak paydaları barındırdığından, daha iyi anlaşılması sebebiyle çalışmamızda, Hz. Peygamber'in eğitim, terbiye ve çocuk konularındaki hadislerine yer verilmiştir. Bu hadislerden yararlanırken sıhhat derecesi olarak olumlu yönde kabul gören Kütüb-i Sitte çerçevesinde faydalanılmıştır. Konumuz ile alakalı Kur'ân âyetlerine yer verilirken varsa âyet hakkında tefsirlerden de yararlanılmıştır. Çalışmamızın içeriği bakımından çeşitli disiplinlerle iç içe olduğundan zaman zaman eğitim bilimi ve çocuk psikologlarının çalışmalarından faydalanılmıştır. Yapmış olduğumuz bu çalışma toplum içinde çocuklar konusunda oluşan olumsuz gelişmeleri göz önünde bulundurarak eleştirel bir bakış açısı ile eğitimci bakış açısı ele alınmaya çalışılmıştır.

Hz. Peygamber'in sünnetinde çocuk terbiyesi ile ilgili bu çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çocuk kavramı üzerinde durularak tarihsel olarak geçmiş toplumlarda çocuk algısından bahsedilerek, çocuğun önemine vurgu yapılmıştır. Ayrıca, çocuğun gelişimsel dönemleri terbiyenin sağlıklı şekilde çocuğa kazandırılması ve çocuğun geçirdiği evrelerin daha iyi anlaşılması amacıyla, çocuk gelişimi üzerine çalışma yapmış psikologların araştırmaları derinlemesine ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise eğitim ve terbiye kavramlarından bahsedilerek eğitim-terbiye ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmamızın ana konusu olan bu bölümde Hz. Peygamber'in kişisel özelliklerinin eğitimde kullandığı metod ve yöntemlere etkisinden bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde ise terbiye kavramı ve çocuk terbiyesinin önemi açıklanmış, ardından Hz. Peygamber'in sünnetinde çocuk terbiyesine dair yöntemler detaylı olarak incelenmiştir. Böylece hem teorik hem de pratik boyutlarıyla çocuk terbiyesi bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Yapılan literatür taraması neticesinde, Hz. Peygamber'in sünnetinde çocuk terbiyesi hakkında doğrudan bilgi içeren ve tamamen bu konu üzerine yapılmış bir çalışma tespit edilmemiştir. Fakat İslâm geleneğinde ve İslâmi kaynaklarda terbiye, eğitim ve aile konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Hz. Peygamber'in sünnetinde çocuk terbiyesi ile bilgi edindiğimiz eserlerden bazıları şöyledir:

Haluk Yavuzer'in *Çocuk Psikolojisi*¹ adlı eserinde, çocuğun gelişimsel dönemleri evreler halinde ele alınarak, çocuğun kişilik oluşumunun çocukluk dönemlerinde temelini atıldığından ve bu dönemde çocuklara yaklaşımın öneminden bahsedilmiştir.

Feriha Baymur'un *Genel Psikoloji*² adlı eserinde insanın büyüme ve gelişimine değinilerek, gelişime etki eden etmenler, aile ve çevrenin çocuk üzerindeki etkisi, çocuğun beden ve ruhsal sağlığını etkileyen faktörler ile zekâ, yetenek, kişilik ve benlik oluşumu konuları işlenmiştir.

Abdülkadir Macit'in *Tüm Yönleri ile Hz. Peygamber ve Ahlâkı*³ adlı eseri Hz. Peygamber'in ahlâk olarak örnek oluşu, vahiy öncesi ve sonrasındaki ahlâkının durumunu ve ahlâkının temelini Kur'an-ı Kerîm oluşundan bahsedilmektedir. Hz. Peygamber'in eşsiz ahlâkının topluma ve sosyal hayata yansımalarını içeren bu eser O'nun çocuklara yaklaşımından da bahsetmektedir.

Mustafa Ağırman'ın *Hz. Peygamberin Çocuklara Yaklaşımı*⁴ adlı eserinde, konunun öneminin kavranması amacıyla Kur'an'da yer alan gençler hakkından başlıklar halinde bilgiler verilmiştir. Devamında ise asr-ı saadetteki gençlerden bahsedilerek, İslâm uğruna yaptıkları fedakârlıklar anlatılmıştır. Eserin son bölümlerinde ise, Hz. Peygamber'in gençlere ve çocuklara yaklaşımından değinilerek, çocukları eğitmede kullandığı metodlar açıklanmıştır. Çalışmamızda konumuz ile ilgili pekçok tez, makale, âyet, hadis ve eserlerden yararlanılmıştır.⁵

¹ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008), 26.

² Feriha Balkış Baymur, *Genel Psikoloji*, (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004), 51.

³ Abdülkadir Macit, *Tüm Yönleri ile Hz. Peygamber ve Ahlakı*, (İstanbul, Ensar Yayınları, 2019), 111.

⁴ Mustafa Ağırman, "Hz. Peygamber'in Gençlere Yaklaşımı", *Etkili Din Öğretimi*, 1/3 (2010): 400.

⁵ Kerim Yavuz, *Çocuğun Dünyası ve Gelişme*, (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1992), 23; Ziya Kazıcı-Halis Ayhan, "İslam Tarihinde Tâlim ve Terbiye", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 3/515-523; Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, (Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973), 321; Veysel Kunt, "Suç ve Çocuk", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003); Gürses, Kılavuz, Erikson'un *Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi*, s.155. Mustafa Çağrı, "Ahlak", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/1. Nermin Çiftçi, "Korlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1 (Ocak 2003), s.50-55; *Gelişim Psikolojisi*, Ankara: İhtiyaç Yayıncılık, 2013. s.103. Ethem Ruhi Fırlalı, "İslâmî Anlayışta İnsânî Değerler", *Türklerde İnsânî Değerler ve İnsan Hakları* isimli kolektif eserde makale, İstanbul 1992, s.261-262. Cemal Tosun, "Öğretmen Olarak Hz. Muhammed ya da Din Eğitimi-Öğretiminde Hz. Muhammed'in Örnekliliği Meselesi", TDV Yay., Sempozyumlar ve Paneller Serisi, Ankara 1995, Sayı: 5, s. 86.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK VE ÇOCUĞUN GELİŞİM DÖNEMLERİ

Çocuğun eğitimi ve terbiyesi, doğumdan itibaren başlayan uzun ve hassas bir süreçtir. Bu süreçte çocuğun fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişim dönemleri dikkate alınmadan yapılan bir eğitim, çoğu zaman arzu edilen sonucu vermemektedir. Hz. Peygamber’in sünnetinde ise çocuğun gelişim evrelerine uygun bir yaklaşımın benimsendiği görülür. Onun çocuklarla olan ilişkilerinde şefkat, sabır, anlayış ve merhametin yanında, yaşa uygun sorumluluk bilinci kazandırma gayreti dikkat çekmektedir. Bu yönüyle İslâm terbiyesinde, çocuğun bir bütün olarak gelişimi göz önünde bulundurulmakta ve her döneme özel yöntemler uygulanmaktadır. Dolayısıyla çocuk terbiyesini doğru anlamak için önce çocuğun gelişim dönemlerini tanımak ve bu dönemlerin özelliklerini bilmek büyük önem arz etmektedir.

1.1. Çocuk Terimi

“Çocuk” terimi ile ilgili dini, hukuki ve tarihsel açılarından birçok tanım vardır. Çocuk terimi, Kur’ân-ı Kerîm’de genel anlamda “çocuk” yerine henüz bulûğ çağına ermemiş insan manasında “ibn, veled (çoğulu evlâd), gulâm, sagîr, zürriyyet, hafede, ehl, âl, yetîm, rebâib...” gibi kelimeler kullanılmıştır.⁶ İslâm hukukunda ise bulûğ çağına ermemiş herkes çocuk olarak kabul edilmektedir.⁷ Türk Dil Kurumuna göre ise çocuk “Küçük yaştaki erkek veya kız, soy bakımından oğul veya kız, evlat, bebeklik ile erginlik

⁶ Hayati Hökelekli, “Çocuk”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/361-363.

⁷ Süleyman Emre Zorlu, “Günümüz ve İslam Hukukunda Çocuk Hakları Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21/2 (Ocak 2013): 125 – 160.

arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız, uşak...” olarak tanımlanır.⁸

Çocuk kavramını açıklarken, çocuk haklarından da kısaca bahsetmekte yarar olduğunu görüyoruz. Çocuk hakları toplumun refahı ve gelişimi için temeldir. Çocukların korunmasını, beslenmesini ve gelişme fırsatları verilmesini sağlamak, çocuk haklarına uygun bir davranış olacaktır.⁹ Kur’ân-ı Kerîm ve İslâmî kaynaklardan da anlaşılabacağı üzere, dinimiz İslâm, insanın hayatından bahsederken çocuğun hakkını da es geçmemiştir. Doğum öncesi dönemden başlanarak, anne rahmine düşen bebeğe bile, insan sağlığını koruma ve kurtarma durumları hariç, keyfi kürtaşı yasaklamıştır. İslâm’ın ilk tebliğ edilmeye başlandığı Mekke ve çevresinden başlanarak, Arap kabileleri arasında ilk olarak kız-erkek ayrımını ortadan kaldırmış, doğan her çocuğun dil, din, ırk, cinsiyet ayrımı yapılmadan yaşaması hakkını vermiştir. Çocuk doğduktan sonra ise, İslâm’da çocuğa güzel isim vermek öğütlenmiş, bu sorumluluk anne-baba ve aile büyüklerine yüklenirken, ailenin bakımı ve iâşe temini ise babaya yüklenilmiştir.

Çocuğun en hassas dönemi olan 0-7 yaşlarda ise şefkatli olarak büyütülebilmesi için bakımı anneye yüklenmiştir. İslâm’da her çocuğun, süt emme hakkı¹⁰, helal rızık hakkı¹¹, güzel isim hakkı¹², annesi tarafından terbiye edilme hakkı¹³, aile¹³ içinde bakılma hakkı¹⁴, eşit muamele hakkı¹⁵, eğitim hakkı¹⁶, oyun hakkı¹⁷ bulunmaktadır.

Çocuk, genellikle doğumdan ergenlik dönemine kadar olan gelişimsel süreçteki bireyi tanımlar. Bu dönemde birey, fiziksel, duygusal ve zihinsel açıdan büyür ve gelişir. Çocuklar, oyun oynama, öğrenme ve keşfetme gibi aktivitelerle çevrelerini anlamaya

⁸ Neda Armaner, Din Psikolojisine Giriş, 80, Betül Aydın, “Eğitim Psikolojisi”, içinde *Gelişim ve Öğrenme*, ed. Müge Akbağ, (Ankara: Nobel Yayınevi, 2020), 28.

⁹ Fatih Yılmaz Şenyüz, “Engelli Çocukların Katılım Haklarının Türkiye’deki Mevzuat Bağlamında Değerlendirilmesi ve Engelsiz Yaşam Merkezlerinin Önemi”, *Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi*, 2/4 (2022): 71-92.

¹⁰ (Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/233).

¹¹ Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, el-Fethul Kebir (Dımeşk: İrşad Yayınevi, 2004), 2:74.

¹² Suyûtî, el-Câmiu’s-Sağîr, Çev: Hüseyin Yıldız-Hasan Yıldız-Zekeriya Yıldız, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2013), 2:532.

¹³ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî, es-Sünen, (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1998), “Siyer”, 17.

¹⁴ (Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/220)

¹⁵ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el Câmiu’s-Sahîh, (Beyrut: Dâru Tavki’n-Necat, 2001), “Hibe”,11; Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, Sünen-i Tirmizî, “Ahkam”, 30.

¹⁶ Suyuti, el-Camiu’s-Sağîr, 2/532.

¹⁷ Abdullah Nasuh Ulvan, İslam’da Aile Eğitimi (Konya, Uysal Yayınevi 1991), 1:41.

çalışırken, aile ve toplumdan rehberlik alarak sosyalleşirler. Çocukluk, aynı zamanda bağımsızlık, kimlik ve becerilerin ilk kez şekillendiği önemli bir dönemdir. Bu dönem zihinsel gelişimin büyük bölümünün gerçekleştiği dönem olduğundan, çeşitli renk ve şekillerde materyaller, sesli ve görsel uyarıcılar, okul öncesi eğitim programları gibi çalışmalar bu gelişime katkı sağlamaktadır.

Ergenlik döneminde ise, insan vücudunda birtakım değişimler gözlemlenmektedir. Bu dönemde gençlerle iletişimde onların, kendi haklarını anlamalarını ve başkalarının haklarına saygı göstermelerini sağlayacak bir yaklaşım içinde olmak gerekmektedir. Ergenliğin fırtınalı zamanlarında, ebeveynleri tarafından ihmal edilen çocuklar bu dönemi daha zor geçirirken, anne babası tarafından sevilen değer verilen çocuklarda ait oldukları topluma pozitif bağlanarak kültürel değerlerini daha kolay benimserler.

Çocukluk algısı ise, tarihsel, kültürel, sosyal ve bireysel faktörlere bağlı olarak zaman içinde değişiklik gösteren bir kavramdır. Farklı toplumlar ve dönemler, çocukluğu farklı biçimlerde tanımlamış ve ona yaklaşımda çeşitli anlayışlar geliştirmiştir. İnsanların yaşadıkları şartlar da bu algıya doğrudan etki etmiştir. Kimi zaman baş tacı kimi zamanda utanç vesilesi, İslâm'da ise, Allah'ın emaneti olarak görülen çocuk algısı, toplumları oluşturan değerlerin gelişmesine vesile olmuştur. Bu algı, çocukların eğitimini, haklarını ve toplumdaki rollerini şekillendiren temel bir unsurdur. Geçmişten günümüze baktığımızda da çocuk algısı sürekli gelişmiş, toplumların çocuğa verdiği önem gerek dini doktrinler gerek bilimsel çalışmalarla artmıştır.

1.2. Tarihsel Olarak Çocukluk Algısı

Çocukluk, insan topluluklarının tarihinde sürekli bir gerçeklik olmakla birlikte, bu sürece yüklenen anlamlar, farklı kültürel bağlamlarda ve tarihsel süreçte büyük ölçüde çeşitlenerek değerini insalık tarihi boyunca sürdürmüştür. Toplumsal yapıları dönüştüren tarihsel değişim süreçleri, çocukluk anlayışını da etkileyerek farklı zaman ve kültürlerde çocuğa yaklaşım biçimlerini değiştirmiştir.

Antik çağlarda çocukluk, özel bir dönem olarak tanımlanmaktan ziyade, bebeklikten yaşlılığa kadar uzanan evreler arasında yer almıştır. Bu süreçte çocuklar, toplumun kanunları ile kültürel yapısı çerçevesinde eğitilmesi gereken bireyler sayılmışlardır. Orta Çağ toplumunda aile kurumu, kölelik anlayışının etkisi ile babanın

egemenliği altındaki çocuklar ve diğer üyelerden oluşan bir yapı şeklinde değerlendirilmektedir. Bu süreçte baba çocukları ve evdeki diğer bireyler üzerinde tüm haklara sahipken, özellikle çocukların kendilerini koruyacakları özel bir hakları söz konusu değildir.¹⁸

Rönesans dönemi, Batı’da bireyin değeri keşfedilmesine olanak sağlamış ve bu değişim çocukluk kavramına da yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Artık çocuklar, sadece yetişkinliğe geçiş sürecinde değil, aynı zamanda masumiyetleriyle tanımlanan, yetişkinlikten farklı bir evrede bulunan varlıklar olarak görölmeye başlanmıştır. Çocukluk, yetişkinlikten ayrı bir yaşam evresi olarak kabul edilerek, bu dönemin kendine has özellikleri, toplumsal düşüncelerdeki dönüşümü yansıtmaktadır.¹⁹ Çocukluğun özgün niteliklerinin anlaşılması, çocukların bu özelliklere uygun biçimde eğitilmesine yönelik özel bir ilginin gelişmesini sağlamıştır.²⁰

Özetle, batıda 18. ve 19. yüzyıldan itibaren, özellikle aydınlanma dönemiyle birlikte, çocukluk dönemi daha özgün ve korunması gereken bir yaşam evresi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu süreç, çocukların gelişimsel ihtiyaçlarını anlamaya yönelik psikolojik ve pedagojik çalışmalara da zemin hazırlamıştır.

İslâm dininde insan eşrefi mahlûkat olarak belirtilmiştir. Çocuğun değeri bilinmediği dönemde bile İslâm’da çocuk hakkı kavramı ilk defa zikredilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de ve peygamberimizin sünnetinde çocuk haklarına dikkat çekilmiştir. İslâm’da çocuğa güzel isim konulması, hıdane yani çocuğun doğumundan belirli yaşı kadar yetiştirilip terbiye edilmesi, bakımı beslenmesi, ihtiyaçlarının giderilmesi, eğitimi, dinini öğrenmesi ve güzel bir ahlâkla donatılması İslâm dininin çocuğu koruma noktasında vermiş olduğu önemi gözler önüne sermektedir. İslâm’da çocuk bir bireydir ve hakları doğumdan önce başlar. Günümüzde, özellikle sanayileşmiş ve gelişmiş toplumlarda çocukluk, “korunma”, “masumiyet” ve “oyun” gibi kavramlarla ilişkilendirilir. Çocuklar, genellikle okula gönderilir, oyun oynar ve eğlenir. Ancak bu koruyucu anlayış bazen

¹⁸ D. Chambers, A Sociology of Family Life: Change and Diversity in Intimate Relations (Malden, MA: Polity Press, 2012), 76.

¹⁹ Ayça Demir Gürdal, “Sosyolojinin İhmal Edilen Kategorisi Çocuklar Üzerinden Çocukluk Sosyolojisine ve Sosyolojiye Bakmak”, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 15/4 (2013): 6.

²⁰ Fulya Sormaz, Hülya Yüksel, “Değişen Çocukluk, Oyun ve Oyuncanın Endüstrileşmesi ve Tüketim Kültürü”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11/3, (2012): 985-1008.

aşırıya kaçabilir ve çocukları toplumsal sorumluluklardan uzak tutma eğiliminde olabilir. Bu, çocuğun yalnızca gelişimsel ve eğitsel ihtiyaçlarına odaklanan, bazen “çocukluk” kavramını fazlasıyla idealize eden bir algıdır.

Bugün çocukluk, aynı zamanda çocuk hakları çerçevesinde bir haklar dönemi olarak kabul edilir. Çocuklar, özgür düşünme, güvenli bir çevrede büyüme ve gelişme, eğitim alma gibi haklarla donatılmıştır. Birleşmiş Milletlerin Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989) gibi uluslararası belgeler, çocukların bu haklara sahip olduğunu tanır ve bu hakların korunmasını amaçlar.

Sonuç olarak, çocukluk algısı hem tarihsel olarak hem de günümüz dünyasında sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlere bağlı olarak evrim geçirmiştir. Bugün, çocuklar özgürce oyun oynama, eğitim alma ve kendilerini geliştirme hakkına sahip bireyler olarak görülmektedir. Ancak bu ideal algı her zaman tüm çocuklar için geçerli olmayabilir. Çocukluk, toplumsal yapılarla şekillenen, dinamik bir kavramdır ve zamanla daha fazla koruma ve daha derinlemesine anlama gereksinimi duyulmaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere çocuk ve çocukluk kavramı, tarihsel olarak toplumların kültürel, ekonomik ve sosyal yapılarıyla birlikte zaman içinde büyük değişiklikler göstermiştir. Antik dönemlerden günümüze, çocuklar ve çocukluk anlayışı farklı toplumlarda farklı şekillerde algılanmış ve değerlendirilmiştir. Bu değişim, çocukların eğitimi, hakları, rolü ve toplum içindeki yerini etkileyen önemli faktörlerden biri olmuştur.

1.3. Çocukluk Dönemi Gelişim Özellikleri

Bireyin fiziksel, zihinsel, dilsel ve duygusal gelişiminin temelleri, çocukluk döneminde atılır. Bu dönem, sadece kişilik oluşumu açısından değil, bireyin toplumsal ilişkilerini, ahlâkî ve dinî değerlerle kuracağı bağı da biçimlendiren bir evre olarak öne çıkmaktadır.²¹ Gelişim alanlarının bireyde dengeli biçimde yapı kazanması, bu hassas dönemlerin sorunsuz biçimde geçilmesiyle doğrudan bağlantılıdır.²² İnsan, yaşam yolculuğuna anne karnında başlar ve ömrü boyunca sürekli bir değişim ve gelişim süreci

²¹ Mevlüt Kaya, “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik Gelişimi ve Benlik Gelişimindeki Rolü”, On Dokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9/9 (1997) :193–204.

²² Mustafa Bak, *Çocuk Gelişimi*, (İstanbul: Cinius Yayınları, 2011), 15-30.

yaşar. Bu süreç, diğer canlılara kıyasla daha uzun süren bir bebeklik ve bağımlılık dönemiyle dikkat çeker. Ancak bireysel gelişim, her aşamada aynı hızda ya da benzer biçimlerde ilerlemez; her dönem, kendine özgü beceri kazanımları ve dönüşümlerle karakterizedir.²³ İnsanın yaşam serüveni, doğuştan getirdiği bazı yatkınlıkların çevresel etkileşimlerle şekillenmesiyle başlar. Bu serüven; fiziksel büyüme, zihinsel uyanış, duygusal farkındalık, sosyal etkileşim ve ahlâkî yönelim gibi pek çok boyutta devam eder. Ancak tüm bu yönelimlerin en güçlü temelleri çocukluk döneminde atılır. Çocukluk, yalnızca biyolojik bir büyüme süreci değil, aynı zamanda bireyin kimlik ve karakterini yapılandırdığı bir evredir.²⁴ Bu dönemde yaşanan her olumlu ya da olumsuz deneyim, bireyin gelecekteki benliğine işlenir. Dolayısıyla çocuk terbiyesi, yalnızca davranışsal yönlendirmeyi değil, aynı zamanda gelişim kavramlarının doğru anlaşılmasını da gerekli kılar. Çocukluk dönemi gelişim özelliklerinin, çocuk terbiyesi konusunu daha anlaşılabilir kılması için gelişim ile alakalı temel kavramlara kısaca değinmek istiyoruz.

Çocuğu belirli bir konuda terbiye etmek, yönlendirmek, davranışlarını değiştirmek, bu davranışları kalıcı hale getirmek, duygu ve düşüncelerine etki etmek amacıyla olan bir terbiye faaliyeti, çocuğun bilişsel, duyuşsal, fiziksel, psikolojik ve psikomotor gelişim özelliklerini göz önünde bulundurmaktadır. Günümüz itibari ile çocuk, verilen eğitim faaliyeti sonucunda ebeveynler ve toplum tarafından başarılı ya da başarısız olarak nitelendirilirken, dikkat edilen özellikler, çocuğun akademik başarısı olan bilişsel gelişimi ve psikomotor gelişimleridir. Çocuk eğitim faaliyeti içerisinde geçirdiği süre boyunca başta ailesi tarafından akademik başarı odaklı yönlendirilmektedir. Bir çocuğun başarısını sadece bilişsel ve psikomotor gelişime bağlamak o çocuğa yapılacak en büyük kötülüktür. Çünkü tam bir eğitim faaliyetinden söz edeceksek, öncelikle çocuğun gelişim dönemlerini iyi bilmeli ve ardından akademik başarıya ne kadar önem veriyorsak, bir o kadar da sosyal gelişim içerisinde yer alan ahlâkî değerler ve değerler eğitimi konularına da önem vermeliyiz. Bu özelliklerden yoksun bir eğitim faaliyetinin tam manası ile amacına ulaşması söz konusu değildir. Eğitim faaliyetinin amacına ulaşması için gereken bir başka koşul ise, eğitimcilerin de çocukların

²³ Hasan Bacanlı, Gelişim ve Öğrenme, (Ankara: Nobel Yayınları, 2002), 40.

²⁴ Doğan Çağlar, Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi, (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1981), 34; Kaya, "Ailede Anne- Baba Tutumları", 193; Armaner, Din Psikolojisine Giriş, 80.

gelişim dönemlerini ve özelliklerini bilip, eğitim faaliyetlerini bunlara göre düzenlemeleridir. Tezimizin daha yararlı olması açısından bizler de çocukluk dönemi gelişim özellikleri ile ilgili bazı temel kavramların iyi bilinmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu döneme ait kavram çerçevelerini büyüme, gelişim, olgunlaşma ve öğrenme olarak sıralayabiliriz.

Büyüme ile gelişim sözcükleri çoğu kez karıştırılsa da aslında birbirlerinden farklı kavramlardır; biri diğerrinin yerini alamaz. Büyüme, çocuğun bedensel ölçümlerinde görülen yükselişi simgeler; gelişme ise bu yükselişe eşlik eden, organizmanın içsel yapısında ve kimyasal düzeninde gerçekleşen dönüşümlerle birlikte işlevsel bir bütünlüğe ulaşma sürecidir.²⁵ Büyüme, yalnızca çocuğun bedensel varlığının genişlemesiyle değil; her bir hücrenin sınırlarını zorlayarak hacmini artırmasıyla başlar. Bu büyümenin rotasını genetik miras belirlerken, çevre onun hızını ve biçimini etkiler. Sayılarla ölçülebilen bu gelişim süreci, vücudun dış yüzeyinde olduğu kadar iç yapısında da kendini gösterir. Çocuk büyürken sadece boy atmaz; kalbi, ciğerleri ve özellikle beyni de birlikte büyür. Beynin bu evrede kazandığı yetkinlikler, çocuğun öğrenmeye açık hale gelmesini, hatırlama gücünün keskinleşmesini ve düşünsel derinliğinin oluşmasını sağlar.

Hayatın ilk beş yılı, bu mucizevi değişimlerin neredeyse saatlerle yarıştığı, insan gelişiminin en çarpıcı dönemidir.²⁶ Hayat, hücrelerin bölünerek çoğalmasıyla başlar; bu biyolojik çoğalma, doğum öncesinde büyümenin temelini oluşturur. Doğumdan sonra ise büyüme, zamanın akışıyla şekillenen bir dönüşüme dönüşür: beden değişir, şekil alır ve gelişir. Bu süreç, aylar ve yıllar boyunca süren fiziksel bir evrimi temsil eder.²⁷ Büyümeyi sayısal olarak ölçmekte mümkündür. Bebeğin doğduktan sonra boyunun uzaması, kilosunun artması, vücudunun hacimsel olarak değişmesi büyüme ile ilgilidir. Büyüme, insan yaşamında tek bir ritme bağlı kalmayan dalgalı bir yolculuktur. En hızlı yükselişini rahim içinde yaşarken, çocukluğun ilerleyen dönemlerinde bu tempo bir nebze duraklar. Ergenlikle birlikte büyüme bir kez daha ivmelenir; fakat bu son sıçramanın ardından, yaşı getirdiği doğallıkla bedenin gelişim hızı giderek düşer. Büyüme, doğanın zamanı

²⁵ Şule Bilir, Banu Alpsan, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi El Kitabı (Ankara: Hacettepe Üniversitesi,1977), 10-40.

²⁶ Haluk Yavuzer, Çocuk Psikolojisi (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008), 26-28.

²⁷ John W. Santrock Ergenlik (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014), 88.

nasıl yönettiğini gösteren ince bir dengedir.²⁸

Büyüme ve fiziksel gelişim çocuğun davranışlarını hem dolaylı hem de doğrudan etkilemektedir. Fiziksel gelişim çocuğun hareketleri üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin, yaşlarıyla uyumlu bir gelişim gösteren çocuklar, aynı yaş grubundaki arkadaşları ile eşit koşullarda yarışır. İyi gelişmemiş çocuklar ise akranlarından belirli alanlarda geride kaldıkları için eşit mücadele edemeyip arkadaşları tarafından dışlanırlar. Bu yönüyle büyüme ve fiziksel gelişim çocuğun davranışlarına doğrudan etki etmiş olur.

Büyüme ve fiziksel gelişimin çocuğun davranışları üzerine dolaylı etkisi ise, çocuğun kendine ve arkadaşlarına karşı sergilediği tutumla kendini göstermektedir. Bu tutumlar çocuğun hareketleri ile bedeni arasındaki uyum ile belirlenir. Örneğin, kilo problemi yaşayan bir çocuğun koşma yarışında arkadaşlarından geri kalması ve arkadaşlarının da yavaş olduğu için onunla oynamak istememeleri sonucunda çocuk arkadaşlarına ayak uyduramadığını fark eder ve çocukta kişisel yetersizlik duygusu oluşur. Bu tür duygular çocuğun fiziksel gelişiminde çok önemli rol oynamaktadır.

Gelişimin temel ilkeleri, insanların fiziksel, zihinsel ve sosyal açıdan nasıl ilerlediklerini ve değiştiklerini açıklayan kavramlardır. Bu ilkeler gelişim sürecinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. Gelişim sırası kişilere ve topluma göre değişmeyip aynıdır. Ancak çocukların gelişim sırası benzer olsa da gelişim hızları bireysel farklılıklara göre değişiklik gösterebilir. Örneğin; aynı yaş ve cinsiyetteki çocukların boy, kilo ve zihinsel özellikleri aynı olmayabilir. Gelişim kendi başına karmaşık ve bireye göre değiştiğinden, bu değişikliği temel ilkeleri öğrenerek daha iyi anlayabiliriz.

Gelişim süreci, yalnızca sayısal artışlardan ibaret değildir; bireyin davranışlarında, düşünce yapısında ve yeteneklerinde niteliksel dönüşümler de içerir. Bu süreç, düzenli bir akış içerisinde ve uyumlu şekilde ilerleyerek kişiyi daha olgun bir düzeye taşır. Değişimlerin birbirine bağlı şekilde ilerlemesi, gelişimi anlamlı ve yapılandırılmış kılar. Tek başına ölçümle açıklanamayacak kadar çok boyutlu olan gelişim, bireyin farklı yönlerini bir araya getirerek onu bütüncül biçimde dönüştürür. Bu nedenle her aşama, sonraki gelişim evresine zemin hazırlar.²⁹ Gelişme bireyin yapısal ve nitelik bakımından

²⁸ Armaner, Din Psikolojisine Giriş, 80; Betül Aydın, Eğitim Psikolojisi (Gelişim ve Öğrenme), 28.

²⁹ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 26-28.

değişikliklerinin tümüne birden denir.³⁰ Gelişim, sadece rakamlarla izah edilemeyecek kadar çok katmanlı bir süreçtir; bireyin farklı yapılarını ve işlevlerini bir araya getirerek onu sürekli dönüşen bir bütüne dönüştürür.³¹ Gelişim, bireyin öğrenme süreçleriyle kazandığı bilgi ve beceriler, yaşam içerisinde edindiği deneyimler ve zamanla ulaşılmış olduğu olgunluk düzeyinin etkisiyle gerçekleşen, kesintisiz ve düzenli bir değişim sürecidir.³²

Gelişim, bireyin anne rahmine düşmesiyle başlayıp ölümü ile sona eren, her aşamada kendinden öncekine dayalı, kendinden sonrakine hazırlayıcı, içerisinde birçok değişkeni barındıran, karmaşık ve kendine has özellikleri uygun ortamlarda sergileyen dinamik bir sürecin adıdır. Bu süreçte gelişimi etkileyen bazı faktörler vardır. Gelişimi etkileyen faktörlerin içinde en önemlileri, kalıtım, çevre ve zamandır. Kalıtım diğer bir ismiyle Genotip; bir canlının anne ve babasının genlerinden çocuğa geçen bütün özellikleri ifade eden kavramdır. Her canlının kendine özgü bir kalıtım şeması bulunmakta ve bu şema türe özgü farklı özellikler barındırmaktadır.³³

Bir çocuğun fiziksel görünümünden hastalıklara yatkınlığına kadar pek çok özelliği, anne ve babasından aldığı genetik mirasla şekillenir. Saç ve göz renginden boy uzunluğuna, cinsiyetten deri tonuna kadar birçok unsur, ebeveynlerden aktarılan baskın ya da çekinik genlerin etkisiyle ortaya çıkar. Aynı şekilde şeker hastalığı, bazı kanser türleri ya da doğuştan gelen işitme ve görme problemleri de bu genetik aktarımın sonucu olabilir.³⁴ Gelişim, doğuştan gelen genetik mirasla, bireyin içinde bulunduğu çevrenin birleştiği bir etkileşim alanıdır. Ne yalnızca kalıtım tek başına gelişimi belirler ne de çevre tek başına yeterlidir; bu iki unsur birlikte çalışır. Kalıtımla getirilen potansiyelin gerçeğe dönüşmesi, çevrenin sunduğu olanaklara bağlıdır. Örneğin, bir çocuğun yüksek zekâ potansiyelini kullanabilmesi için, bu yeteneği besleyecek uygun eğitim ve çevre koşullarına ihtiyaç vardır.

Gelişim belirli birtakım özellikleri vardır. İnsan gelişiminde değişim sırası, önce

³⁰ Balkış Baymur, *Genel Psikoloji*, 48.

³¹ Balkış Baymur, *Genel Psikoloji*, 49; İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, (Ankara: Nobel Yayınları, 1988), 25-42; Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 29-49.

³² Ziya Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2003), 13.

³³ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 39.

³⁴ Münire Erden, Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme- Öğretme*, (Ankara: Arkadaş Yayınları, 1995), 28.

baştan başlayarak ayaklara iner; ardından vücudun iç yapılarından dış organlara, geniş becerilerden ise daha özgül yeteneklere doğru ilerliyor oluşu gelişimin yönünü ve hızını tahmin edilebilir kılmaktadır. Gelişimin bir başka özelliği de nöbetleşe devam etmesidir. Bir gelişimin hızlandığı dönemde diğer bir gelişim yavaşlamakta ve süreç nöbetleşe şekilde tamamlanmaktadır. Gelişim, bir yandan ilerlerken diğer yandan beklemeye alınan bir orkestra gibidir; bazen bir alanın sesi yükselirken, başka bir alan sessizliğe bürünür. Bu süreci keskin sınırlarla bölmek mümkün değildir. Gelişim sırası gecikebilir ama yönü değişmez. Bu sürekli akan süreç içinde bazı dönemler yoğun tempoluyken, bazıları daha durağan geçer. Örneğin, çocukluğun son evrelerinde bedensel büyüme yavaşlarken, parmak uçlarındaki beceriler hızla gelişir, çocuk artık daha ince işler başarabilir hale gelir.³⁵

Gelişimde bazı kritik dönemler vardır. Okuma ve yazma eğitiminde öğrenciden maksimum verim alınma dönemi 6-7 yaş dönemleri olarak kabul edilmesi bireyin o zaman aralığında okuma ve yazma için gerekli gelişimi ve odaklanmayı sağladığını göstermektedir. Gelişim, doğumdan önce başlar ve insanın hayatı boyunca devam eder. Bu süreç belli aşamalardan geçer, ancak bu aşamalar arasında keskin ayrımlar yoktur. Her dönemde kazanılan beceriler ve duygular, bir sonraki evrenin temelini oluşturur. Örneğin, ilk iki yaşta güven duygusu gelişmemiş bir çocuk, ileriki yıllarda insanlar arasında sağlıklı bağlar kurmakta zorluk çekebilir.³⁶

Gelişim bir bütündür. Tüm gelişim alanları (fizyolojik-bilişsel-psiko-sosyal) birbiriyle etkileşim içindedir. Bir gelişim alanındaki değişim, diğer gelişim alanlarında da değişmeye yol açmaktadır. O halde gelişim alanları birbiriyle etkileşim halindedir. Örneğin; dil gelişimi herhangi bir sebeple geride kalan bir çocuğun sosyal gelişimi de bundan olumsuz etkilenir.³⁷ İnsan gelişimi, tek biçimli bir süreç değil; bireyden bireye değişen, çok boyutlu bir oluşumdur. Bu süreci şekillendiren temel unsurlar olgunlaşma ve öğrenmedir. Olgunlaşma kalıtsal faktörlere dayanırken, öğrenme çevresel etkilerle şekillenen bir süreçtir. Bireylerin hem genetik yapıları hem de çevresel etkileşimleri

³⁵ Semra Keskin, “Çocuklarda Gelişimsel Gecikmeler”, Makale Kütüphanesi, 13983, (2015): https://www.tavsiyeeđiyorurur.com/makale_13983.htm

³⁶ Bak, Çocuk Gelişimi, 17.; Aydın, Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme, 5-6.; Yazgan İnanç, Gelişim Psikolojisi Çocuk ve Ergen Gelişimi, 61-62.

³⁷ Laura BERK, Çocuk Gelişimi, Cilt:1 çev. Ali Dönmez, (Ankara: İmge Kitabevi,2013/1), 65-66.

farklılık gösterdiğinden, gelişimlerinin de farklılık arz etmesi kaçınılmazdır.³⁸

Hem doğumdan önce hem de doğum sonrası bireyin ölümüne kadar gelişimine etki eden bir başka faktör de çevredir. Doğumla birlikte bireyin sahip olduğu fiziksel, zihinsel ve duygusal özelliklerin şekillenmesinde çevrenin katkısı büyüktür. Gelişim süreci, kalıtımın çizdiği sınırlar içerisinde, çevrenin sunduğu olanaklarla ilerler. Kalıtım, bireyin gelişebileceği potansiyel alanı tanımlar; çevre ise bu potansiyelin ne kadar gerçekleşeceğini, hangi koşullarda ortaya çıkacağını ve ne düzeyde sürdürüleceğini belirleyen etkidir.³⁹ Bir çocuğun gelişiminde çevresel etkiler doğum öncesi ve doğum sonrası dönemlerde kendini gösterir. Hamilelik süresince annenin maruz kaldığı olumsuz koşullar, bebeğin gelişim sürecine zarar verebilir. Zararlı madde kullanımı, sağlıksız beslenme ya da olumsuz çevre koşulları bu duruma örnektir. Doğum sonrası süreçte ise, çocuğun beslenme alışkanlıkları, içinde bulunduğu fiziksel çevre, ebeveyn ilgisi ve ona sunulan yaşam deneyimleri, bireyin kalıtsal özelliklerini geliştirmesinde belirleyici olur.

1.4. Gelişim Dönemleri

Gelişim dönemleri, belirli birtakım evrelerden meydana gelir ve her bir evre gelişimin kendine mahsus niteliklerini üzerinde taşır. Bu aşamada yaşanması muhtemel hiçbir gelişim evresi atlanmaksızın sürekli bir şekilde devam eder ve gelişim basamakları birbirine basamak teşkil edercesine öncelik sonralık ilişkisi içerisinde kademe kademe ilerler.⁴⁰ Çocuğun gelişim dönemi, bir bireyin fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişiminin temellerinin atıldığı kritik bir süreçtir. Bu dönemin önemi, hem bireyin yaşamı boyunca karşılaştacağı birçok beceri ve yeteneğin temelini atılması hem de sağlıklı bir toplum inşa etmek açısından büyük bir rol oynamasıdır. Biz de çocuk gelişim dönemleri hakkında özet bilgilerle çocuk gelişim dönemlerinin önemini açıklayacağız.

1.4.1. Bebeklik Dönemi (Duyuşsal-Motor Dönem) (0-2 Yaş)

İnsanın gelişim süreci, doğum öncesinden başlayarak hayat boyu sürer. Yaşlara göre gelişim dönemleri çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde tanımlansada, ilk iki yıl genel

³⁸ Ayla Oktay, Yaşamın Sihirli Yılları, (İstanbul: Epsilon Yayınları,2000), 63.

³⁹ Bak, Çocuk Gelişimi, 17. Aydın, Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme-Öğretim, 5-6. İnanç, Gelişim Psikolojisi Çocuk ve Ergen Gelişimi, 16.

⁴⁰ Erhan Kulaksızoğlu, Çocuk ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumları, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 53.

olarak bebeklik dönemi olarak ele alınır. Bebeklik, çocuğun hem bedensel hem de zihinsel açıdan en hızlı geliştiği evredir. Bu dönemde çocuğun sağlıklı büyüyebilmesi için ona gösterilen ilgi, bakım ve çevresel koşullar büyük önem taşır.⁴¹ Anne sütünün faydalarını yaşadığımız yüzyılda keşfeden bilim dünyasına kıyasla, Kur'ân-ı Kerîm 14 asır önce çocuk için hayati öneme sahip bu konudan bahsederek, bebeğin beslenmesi ile ilgili sorumluluğu ilk önce anne-babaya, baba vefat etmiş ise de yakın akrabalara yüklemiştir.⁴²

Yaşamın ilk 4-6 aylık dönemi süresince bebeğe verilecek tek besin kaynağı anne sütü olmalıdır. Bu sütün bebeğin gereksinimlerini tam olarak karşıladığını saptayan en önemli bulgu ise bebeğin ağırlığındaki artış ve gelişmedir. Bebek anne sütü yoluyla ihtiyaç duyduğu besin öğelerinin tümünü sağlamış olur. Anne sütü içerdiği besinlerle bebeği hastalıklara karşı korur ve sakinleşip rahatlamasını da sağlar.⁴³ Anne sütünün, çocuğun bedensel ve zihinsel gelişiminde pek çok faydası vardır. Bebeklerin sağlıklı gelişimi için anne sütü büyük önem taşır. İçerdiği özel bileşenler sayesinde büyümeyi destekler, organların ve dokuların olgunlaşmasına katkı sağlar. Aynı zamanda ruhsal, fiziksel ve zihinsel gelişimi güçlendirir. Dikkat eksikliği ya da ilgisizlik gibi davranışsal sorunlarda, bebeklik döneminde yeterli anne sütü alımı etkili olabilir. Bu nedenle, anne sütü çocuğun genel eğitim sürecini bile dolaylı olarak etkileyebilecek bir unsurdur.⁴⁴

Dış dünyayı anlamada bebekler daha çok duyu ve motor becerilerinden yararlandığından bu dönem duyu-motor dönemi olarak da isimlendirilir.⁴⁵ Motor gelişiminin her çocukta benzer bir biçimde seyreden müşterek aşamaları mevcuttur. Mesela bebekler yardım almaksızın oturmadan önce başını dik tutmayı, koşup yürümeden önce emeklemeyi, emeklemeden oturmayı öğrenir.⁴⁶ Bebekler için konuşma, zamanla kazanılan önemli bir davranıştır. Doğduklarında yalnızca bakışlarıyla iletişim kurabilirler, ancak birkaç ay içinde agulama gibi sesli tepkilerle dil gelişimi başlar. Bu

⁴¹ Nuriye Çelik, Derya Şahin ve Ayşe Çağrı Zengin, Cumhuriyetimizin 100. Yılında Kadın Çalışmaları, (Ankara: Eğitim Yayınevi, 2023), 174-176.

⁴² (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/233).

⁴³ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, 65.

⁴⁴ Gülhan Eroglu Samur, "Anne Sütü", *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1/1 (2012): 9.

⁴⁵ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, 41.

⁴⁶ Suat Kol, "Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21/21 (2013): 4.

gelişim süreci, iki yıl içerisinde çocuğun kısa cümleler kurabilmesine olanak sağlar. Üç yaşına geldiğinde ise çocuk, dili oldukça etkili kullanarak çevresiyle rahat bir şekilde iletişim kurabilir.

Bir bebeğin gelişiminde en kritik unsurlardan biri, ihtiyaç duyduğu anda bakım veren kişiler tarafından desteklenmesidir. Beslenme, ilgi, sevgi ve şefkat gibi ihtiyaçları karşılanan bebek, çevresine karşı güven duygusu geliştirir. Bu dönemde kazanılan güven, ileriki yaşlarda kuracağı ilişkilerin temelini oluşturur. Aksi takdirde, yani ihtiyaçları karşılanmayan bir bebek hem çevresine hem de insanlara karşı korku ve güvensizlik hissi geliştirebilir.⁴⁷

1.4.2. İlk Çocukluk Dönemi (2-6 yaş)

Bu dönem, çocuğun süttten kesilme ile başlayıp, altı, yedi yaşına kadar devam eden zaman dilimini kapsar. İlk çocukluk dönemi, çocuğun hem sosyal çevresine hem de dış dünyaya aktif olarak yöneldiği bir dönemdir. Bu süreçte çocuklar, temel toplum kurallarını öğrenmeye başlar; konuşma becerileri hızla gelişir, arkadaş edinme, paylaşma ve cinsiyet farkındalığı gibi önemli sosyal kavramlarla tanışır. Dış dünyadan gelen uyaranlar sayesinde çocuk, öğrenmenin temellerini atar ve yaşamın ilerleyen evreleri için gerekli olan becerileri geliştirir. Çocuk sonraki dönemdeki erişkinliğine etki eden birçok tutum ve yaklaşımları bu yaşlarda edinir ve bu öğrenmeler onda yaşam boyu kalıcı etkiler bırakır.⁴⁸

Bu dönem çocuğun inancının da şekillendiği önemli bir dönemdir. Kalıcı etki bırakan bu dönemin önemine dikkat çekmek için Peygamberimiz (sav) şöyle buyurmuşlardır: “Her çocuk İslâm fıtratı üzerine doğar, ancak zaman geçtikçe ailesi nasıl bir dinî yönelimdeyse çocuk da o yöne doğru eğilir.”⁴⁹ buyurmuşlardır.

Çocuk için terbiye ve eğitimde bu dönemde başlamaktadır. Çocuğun bilgiye açlığı, dış dünyaya olan merakı, araştırmaya ve soru sormaya olan isteğinin en zirve dönemidir. Çocuktan gelen bu öğrenme isteği göz ardı edilmeden desteklenmeli, sorduğu

⁴⁷ Gürses, Kılavuz, Erikson’un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi, s.155; Ay, Çocukları Allah’ı Nasıl Anlatalım? 48.

⁴⁸ Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 45/ 2, 2004, s.137.

⁴⁹ Müslim, “Kader”, 6.

her soruya özenle cevap verilmelidir. Yine bu dönemde çocuk İslâm’a ısındırılmalıdır. Peygamberimiz (sav) bu konu hakkında da “İlk söz olarak, çocuklarınıza güzel bir şekilde; La ilahe İllallah demeyi öğretin”⁵⁰ buyurmuşlardır.

Bu dönemde çocuklar daha çok rol model olarak öğrendiğinden, ailesi nasıl yaşıyor, konuşuyor ve nasıl davranış sergiliyorsa birebir taklit ederler. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi terbiyenin ilk unsuru ailedir. Çocuklarımıza güzel terbiye vermek istiyorsak, önce bizler iyi birer Müslüman olmalıyız. Eğer iyi birer Müslüman olursak çocuklarımıza ekstra bir şeyler yaparak terbiye vermemize gerek kalmayacaktır. Dinimiz, kâmil bir din olup hayatımızın her anını düzenlediğinden çocuklarımızda, edep, adap, görgü kuralları gibi hem bireyi hem de toplumu etkileyen norm kurallarını öğrenmiş olacaktırlar.

Günümüzde yaşadığımız toplumumuzda baş gösteren şiddet, cinâyet gibi birçok kötülüğün çıkış sebebi de kanaatimizce ailede alınamayan eğitim ve terbiyedir. Çünkü insanlar sosyal medya ve televizyon gibi çeşitli mecralardan reklam vasıtası ile tüketim anlayışına çekilerek, ihtiyacı olmayan şeyleri de almaya zorunluymuş gibi hissettirilerek çeşitli borçlar altına sürüklenmiş ve bunun sonucunda dünyaya gönderiliş amaçlarını unutarak haddinden fazla çalışma hayatına önem vermek zorunda kalmışlardır. Saydığımız bu nedenler sonucunda anne-babalar çocuklarına yeterli önemi gösteremeyip, çocuklarını en kritik yaşlarında terbiye, edep, adap gibi insanı insan yapan değerlerden mahrum bırakmışlardır.

1.4.3. İkinci Çocukluk Dönemi (7-11 yaş)

Çocuğun hayata dair ilk örneklerini toplayıp, bunları yavaş yavaş hayatında uygulayıp kalıcı hale getirdiği dönem olan ikinci çocukluk döneminde ise, bundan önce daha çok evinde ailesi ile vakit geçiren çocuğun okul hayatına başlayarak yeni bir dünyaya adım atmasından bahsedeceğiz. Bu döneme aileden alınan terbiyenin okul ile desteklendiği bir dönem de denilebilir.

İlkokul ile başlayan bu dönem, ergenlik öncesi yıllara kadar devam eder ve çocuğun gelişimi açısından oldukça önemlidir. Bu süreçte, okul öncesi yıllarda temelleri

⁵⁰ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki, “Şuabu’l – İman”, 6, 398.

atılmış olan vicdan gelişimi daha somut hale gelir. Çocuk artık değerleri daha net algılar, tercihlerini yaparken ahlâki ölçütleri göz önünde bulundurur ve tutumları şekillenmeye başlar. Bu dönem, karakterin ve kişisel sorumlulukların şekillendiği önemli bir aşamadır.⁵¹ Bu dönemlerde çocuğun yakın çevresi zenginleşir, idrak ve kavrama gücü yükselir, daha öncesinde anlaşılması zor olan kelimeler onun zihninde daha açık ve anlaşılır bir niteliğe bürünür.

Belli bir zihinsel yapıya ulaşan çocuklar, bu dönemde daha çok soyut kavramlara yatkındırlar. Dini mesuliyetleri olmadığından, din eğitimi verilirken dikkatli olmak gerekmektedir. Bu dönemde yapılan baskı, şiddet gibi eylemler çocuğu din hakkında olumsuz yargılara ve şartlanmalara sevk edebilir. Terbiye ve eğitim konusunda bilinçli öğretmenler ile bu süreç çocuk açısından dine pozitif bakış açısı ile gerçekleştirilirken aksi durumda çocuklar ilerleyen yaşlarda dine karşı hasmane bir yaklaşım sergileyebilmektedirler. Son çocukluk evresi, tâlim ve terbiye süreçleri yönünden büyük öneme sahiptir. Çocuk bir plan dâhilinde eğitime ve toplumsal yaşama ilk adımını bu evrede attığından bu aşama, psikologlarca "çocuğun sosyo-kültürel doğumu" olarak nitelendirilir.⁵²

1.4.4. Ergenlik Dönemi (12-18 yaş)

Ergenlik, Latince’de “büyümek, gelişmek” anlamına gelen “adolescere” fiilinden türetilmiş “adolescent” sözcüğünden gelen bir kavramdır ve Türkçede “ergen” olarak karşılık bulmuştur. Bu kavram, belirli bir anı değil, süregelen bir gelişim dönemini ifade eder. Ergenlik, çocukluktan yetişkinliğe geçişin yaşandığı ve bireyin biyolojik, duygusal, sosyal ve zihinsel olarak dönüşüm geçirdiği bir dönemdir. Genellikle kızlarda 10-11, erkeklerde 11-12 yaşlarında başlasa da bu yaş aralığı bireysel farklılıklara göre 14-15 yaşına kadar gecikebilir. Bu süreçte gençlerde duygular yoğunlaşır, değişimlere açıklık artar, empati yetenekleri gelişmeye başlar ve çevreden kabul görme arzusu ön plana çıkar. Bu dönem, arkadaş ilişkilerinin büyük önem kazandığı bir evredir. Gençler, arkadaşlarını hem destek aldıkları kişiler hem de kendilerini kıyaslayarak geliştirdikleri sosyal aynalar olarak görürler. Çocukluk çağıının bitiminden başlayarak, bireyin fiziksel olarak

⁵¹ Eyüp Aktürk, “Vicdan: Eğitimi ve Gelişimi”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi*, 14/2 (2022), 443.

⁵² Kerim, *Çocuğun Dünyası ve Gelişme*, 23.

yetişkinlik düzeyine ulaştığı zamana kadar süren bu dönem, ergenlik olarak adlandırılır. Bu evre, gençlerin hem bedenlerinde hem de iç dünyalarında büyük değişimlerin yaşandığı bir gelişim sürecidir. Çocukluktan erişkinliğe geçiş dönemi olan ergenlik döneminde, bireyde sürekli ve hızlı bir gelişim gözlenir. Ergenlik dönemi, genç için çalkantılı bir dönemdir. Bu dönemde bireyin kişiler arası ilişkileri gelişir, artar ve nitelik değiştirir. Birey çocukluk döneminden çıkmıştır ve çevresindeki insanlarla sağlıklı, etkili iletişim kurma yeteneği gelişmeye başlamıştır.⁵³ Birey, bu süreçte toplumsal yaşamda kendi başına karar alıp uygulayabilecek duruma gelir. Kurduğu sosyal ilişkiler, artık daha çok kendi seçimlerine dayanır. Aynı zamanda vicdan gelişimi de hızlanır; çocuk bu dönemde temel değerleri öğrenir ve kendi ahlâki yargılarını oluşturmaya başlar.⁵⁴

1.5. Gelişim Türleri

İnsanın hayat boyu devam eden gelişimi farklı alanlarda ve aşamalarda gerçekleşmektedir. Genel olarak gelişim; fiziksel, bilişsel, duygusal, sosyal ve ahlâkî gelişim olmak üzere çeşitli türlere ayrılmaktadır. Fiziksel gelişim, bedenin büyümesi, motor becerilerin gelişmesi ve sağlıkla ilgili değişimleri kapsarken; bilişsel gelişim, düşünme, öğrenme, hafıza ve problem çözme gibi zihinsel süreçleri ifade eder. Duygusal gelişim, bireyin duygularını tanıması, kontrol etmesi ve uygun şekilde ifade edebilmesiyle ilgilidir. Sosyal gelişim ise bireyin toplumla ilişkilerini düzenlemesi, iletişim kurabilmesi ve toplumsal kurallara uyum sağlamasını içerir. Ahlâkî gelişim ise doğru-yanlış, iyi-kötü ayrımını yapabilme ve vicdanî sorumluluk bilincine ulaşma sürecini ifade eder. Bu gelişim türleri birbiriyle iç içe olup, çocuğun eğitimi ve terbiyesinde her birinin dikkate alınması büyük önem arz etmektedir.

1.5.1. Fiziksel Gelişim

Fiziksel gelişim; çocuğun boyunun uzaması, kilosunun artması, kas ve kemiklerinin güçlenmesi, dişlerinin çıkması ve organ sistemlerinin gelişmesiyle gerçekleşir. Bu süreçte bedenin iç yapıları kadar duyu organları da gelişir. En önemli etkenlerden biri, beslenmedir. Anne ne kadar sağlıklı beslenirse, bebeğin gelişimi de o

⁵³ Mustafa Koç, "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1/17(2004): 231-238.

⁵⁴ Mustafa Can Erkan, "Ergenlik Psikolojisi", (Erişim Tarihi 01 Kasım 2024), <https://mustafacanerkan.com/2019/10/24ergenlik-donemi-12-18-yas/>.

kadar sağlıklı olur. Bu durum hem hamilelik öncesinde hem de doğumdan sonraki emzirme döneminde geçerlidir. Anne sütü, bebeğin fiziksel gelişimi için hayati öneme sahiptir. Süt dönemi bittikten sonra da çocuğun yeterli ve dengeli beslenmesi gelişiminin devamı için gereklidir.⁵⁵

İnsanın fiziksel gelişimi, hayatı boyunca etkili olan önemli bir süreçtir. Bebeklik ve ergenlik gibi gelişimin hızlı yaşandığı dönemlerde vücutta büyük değişimler görülür. Bu değişimlerin sağlıklı biçimde yaşanması, bireyin gelecekteki yaşamının güçlü bir temele oturmasını sağlar.⁵⁶ Çocuğun fiziksel olarak gelişmesi, onun öğrenmesine de katkıda bulunur. Fiziksel olarak geliştikçe, zihni ve bedeni olarak da gelişir. Bu gelişme ömür boyu sürerken bireyinde düşünceleri buna paralel olarak gelişir ve değişir.

Eğitim sadece bilgiyi değil, bireyin fiziksel olarak güçlü ve sağlıklı yetişmesini de hedefler. Bu nedenle çocukların sağlıklı beslenmesi büyük önem taşır. Dengeli beslenen çocuk sadece bedensel olarak değil, zihinsel ve ahlâki olarak da gelişir. Çünkü beyin doğru besinlerle çalışır; çocuk hem daha iyi düşünür hem de davranışlarını daha sağlıklı şekillendirir. Örneğin aç bir çocuk yanlış davranışlara yönelebilirken, karnı tok olan bir çocuk çevresine zarar vermeye daha az eğilim gösterir. Rousseau da fiziksel sağlığın, iyi bir insan olma yolundaki en önemli adımlardan biri olduğunu vurgulamıştır.⁵⁷

Fiziksel gelişim, eğitimi doğrudan, terbiyeyi ise dolaylı olarak etkilemektedir. Eğitim daha çok zihinsel ve fiziksel gelişimi kapsayan, genelde okullarda ya da belirli bir kuralı olan kurumlarda yetkin kişiler tarafından verilir. Terbiye ise eğitimle benzeşse de daha çok çocuğun karakteri ve iç dünyası ile davranışlarını değiştirmeye yönelik, ahlâki ve vicdani bir süreçtir. Çocuğun anne-babası, öğretmeni veya toplumdan öğrenilen doğrularla verilebilir.

Fiziksel etkinlikler çocukların gelişiminde çok önemli bir yer tutar. Spor yapan çocukların kasları güçlenir, kemikleri sağlıklı gelişir ve hareket becerileri artar. Aynı zamanda çocuk, kendi bedenini tanır ve neye yeteneği olduğunu keşfeder. Hareketli

⁵⁵ Sağlık Bakanlığı. “Bebeklik Döneminde Beslenme”. Erişim Tarihi: 13.11. 2024, <https://www.saglik.gov.tr/>

⁵⁶ Milli Eğitim Bakanlığı, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Fiziksel Gelişim (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2011), 2-3.

⁵⁷ Jean-Jacques Rousseau, Emile ya da Eğitim Üzerine, çev. Yaşar Avunç, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 133–136.

olmak, beyin hücrelerinin gelişmesini sağlar; bu da daha iyi öğrenme ve düşünme yetisi kazandırır. Fiziksel olarak güçlü olan çocuklar, ruhsal olarak da güçlü olur. Zorluklar karşısında daha dayanıklı ve dirençli olurlar. Rekabet ortamında yapılan sporlar çocuğun kendine güvenini artırır; kaybettiğinde ise sabretmeyi ve yeniden denemeyi öğrenir. Takım içinde yapılan fiziksel etkinlikler, paylaşmayı, adaletli olmayı ve yardımlaşmayı öğretir. Bu değerler, çocuğun ruhsal gelişimini olumlu yönde etkiler.⁵⁸

Peygamberimiz (sav) çocukların küçük yaşlardan itibaren fiziksel aktivitelere yönlendirilmesini buyurmuşlardır. Bu konuda “Allah katında kuvvetli mümin zayıf müminden daha hayırlıdır.” hadisi mevcuttur.⁵⁹

Bu konu hakkında başından da belirttiğimiz gibi fiziksel gelişim, bireyin bebekliğinden başlayarak, yaşam boyu her döneminde etkilidir. İnsan yaşadığı süre boyunca yaş durumuna göre fiziksel olarak gelişir. Çocuğa da terbiye verebilmek için belirli bir fiziksel gelişime erişmesi gerekmektedir. Bu gelişim eğitim ve terbiye ile doğru şekilde desteklenebilirse bireyin iki dünyasına da katkıda bulunur.

1.5.2. Zihinsel (Bilişsel) Gelişim

Bilişsel gelişim; bireyin çevresini anlamasına, öğrenmesine ve zihinsel becerilerini geliştirmesine yardımcı olan süreçtir. Çocukların düşünme biçimi zamanla değişir ve gelişir. Bu süreçte çocuk analiz yapmayı, bilgileri ilişkilendirmeyi ve yeni şeyler öğrenmeyi öğrenir. Bu alan, gelişim psikolojisi içinde özel olarak ele alınır. Bilişsel gelişim sayesinde birey, dünyayı anlamlandırır, öğrendiklerini uygular ve zihinsel olarak olgunlaşır.⁶⁰ İnsan zihninde gözlenen düşünme, öğrenme gibi etkinlikler doğuştan var değildir. Bu tür beceriler, bireyin çevresinden kazandığı deneyimlerin, doğuştan gelen zihinsel gücü harekete geçirmesiyle ortaya çıkar.⁶¹ Geçmişten beri çocukların zihinsel ve algısal gelişimlerini inceleyen gelişim bilimciler çok sayıda teori sunmuşlardır. Bunlardan en meşhuru Piaget’dir. Piaget’in kuramına göre insanın zihin gelişimini etkileyen dört faktör vardır. Bu dört faktör sırasıyla; şema, uyum, özümseme ve

⁵⁸ Rüstem Orhan, “Çocuk Gelişiminde Fiziksel Aktivite ve Sporun Önemi”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9/1(2019):157-176.

⁵⁹ Müslim, Kader, 34.

⁶⁰ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, 39; Aydın, Eğitim Psikolojisi (Gelişim ve Öğrenme), 35.

⁶¹ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 88; Gülten Ülgen, Emel Fidan, Çocuk Gelişimi (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), 49.

dengelemedir. Bu bölümde bu kavramların tanımları yapılacaktır.

Şema; bilgiyi örgütleyen fiziksel veya zihinsel tasarım ya da örgütlenmiş davranış veya düşünce örüntüsü şeklinde tanımlanmaktadır. Piaget'ye göre çocuklar dünyayı tanımak ve anlamlandırmak için şemalardan yararlanırlar.⁶² Bilişsel gelişim açısından şemalar oldukça önemli yapılardır çünkü bireyler düşünce ve davranışlarını yönetmek için şemaları kullanırlar.⁶³ Örneğin ilk kez gördüğü bir nesneyi özelliklerine göre bir şemaya sokan çocuk kuş gördüğünde onun uçuyor olması ve kuşun çıkardığı sese göre zihninde bir şema oluşturur. Artık başka bir kuş gördüğünde zihninde bulunan kuş şeması ile karşılaştırarak tanımaya çalışır. Şemalar kişinin tecrübe ve yaşantısına göre kişiden kişiye değişmektedir. Her birey hayatı anlamlandırmak için farklı şemalar kullanmaktadır.

Uyum; kişinin kendisi ve çevre arasında bir denge arayışı sürecidir. Bu denge veya Piaget'nin deyişiyle dengeleme, özümseme ve uyumsama süreçleri arasındaki dengedir. Piaget'e göre uyum, insan işleyişinin en önemli ilkesidir. Adaptasyon, öğrenmek için çevreyi bir araç olarak kullanma ve çevredeki değişikliklere uyum sağlamayı öğrenme sürecidir. Asimilasyon ve uyumsama olmak üzere birbirini tamamlayan iki süreci kapsar.⁶⁴

Özümseme (Asimilasyon); Bir insanın önceden bildiği şeyleri yeni karşılaştığı olaylara uygulamasına özümseme denir. Ama eğer eski bilgiler yetersiz kalırsa ve kişi bilgilerini yeniden düzenleyip yenilerini eklerse, bu sürece uyum sağlama denir. Örneğin, çocuk kuşların uçtuğunu öğrenmiştir ama bir gün tavukla karşılaşır. Tavuğun uçamamasını görünce eski bilgisini değiştirir ve kuşlarla ilgili yeni bir şema geliştirir.

Dengeleme; Piaget'e göre çocuğun yeni durumlarla başa çıkmak için daha önce öğrendiği bilgileri kullanarak uygun davranışlar geliştirmesidir. Çocuk her yeni durumda bir denge kurar; fakat bu denge, yeni bilgiler veya dış etkenlerle sarsılır. Sonra çocuk bu değişime uyum sağlar ve daha gelişmiş bir düşünme biçimiyle yeni bir denge kurar. Bu

⁶² Nuray Senemoğlu, Gelişim, Öğrenme ve Öğretim (Ankara: Anı Yayıncılık, 2020), 39.

⁶³ Gözde İnal Kızıltepe, "Bilişsel Gelişim," *Çocuk Gelişimi* Cilt: I, ed., Duriye Esra Angın, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 75-99.

⁶⁴ Dorothy G. Singer, Tracy A. Revenson, A Piaget Primer, How a Child Thinks (New York: Penguin Books, 1996), 68.

süreç gelişimin doğal bir parçasıdır.⁶⁵ Özümseme ve uyum sağlama yoluyla bilişsel kararlılığa ulaşmayı arama sürecidir.⁶⁶ “Piaget, çocukların dünyayı anlamaya çalışırken bilişsel bir dengesizlik yaşadıklarını belirtmiş ve bu bilişsel çelişkiyi giderme çabasını dengeleme olarak tanımlamıştır”.⁶⁷ Zihinsel gelişim evreleri, değişik kültür ortamlarında yaş farklılıkları gösterebilir. Aynı kültür ortamında da bireysel farklılıklar görülebilir. Bazı çocuklar bu evreleri diğerlerinden daha önce ya da sonra yaşayabilmektedir. Sonuç olarak, İnsan hangi kültürde büyürse büyüsün, hangi yaşta olursa olsun, zihinsel gelişim basamakları belli bir sıraya göre ilerler. Bu sıralama doğaldır ve evreler birbirini takip eder şekilde yaşanır.⁶⁸

1.5.3. Duygusal Gelişim

Duygu, bireylerin içsel tecrübelerini, çevresindeki olaylar, insanlar ve durumlardan etkilenerek ortaya koydukları psikolojik bir tepkidir. Duygular, insanın çevresine karşı verdiği tepkilerin bir yansıması olarak olumlu ya da olumsuz olabilir. Duygular ömür boyu insanın iç dünyasının temelini oluşturan, insanın iç dünyasında ortaya çıkan ve yaşanan ruhsal olaylardır. Bir duygunun ortaya çıkması, genellikle bir uyarıcıya karşı verilen içsel bir yanıtla başlar. H. Rahrocher, duyguları bilincin etkisi olmaksızın, içte ya da dış dünyada gerçekleşen olaylara karşılık ortaya çıkan, çoğu zaman keyifli ya da nahoş bir ruh hâli olarak tanımlar. Diğer yandan B. Ewart, duyguların bireyin içinde zamanla gelişen ve çevresel olaylara karşı yaklaşma ya da kaçınma eğilimiyle kendini gösteren pozitif ya da negatif iç yaşantılar olduğunu ifade eder.⁶⁹ Aile, bireylerin duygularını en yoğun şekilde deneyimlediği yerdir. Bu bağlamda, duygusal doyum sağlamak, ailenin üstlendiği en temel rollerden biridir. Anne-baba ile çocuklar arasında gelişen ilişkiler hem karşılıklı hem de dönüşümlü hak ve görevler içerir. Üst kuşaktan alt kuşağa doğru aktarılan sevgi, şefkat ve merhamet ile alt kuşaktan üst kuşağa yönelen itaat, saygı ve sevgi gibi duygusal etkileşimler, aileyi diğer toplumsal kurumlardan ayıran

⁶⁵ Gülseren Günçe, Çocukta Zihin Gelişimi: Piaget Kuramına Toplu Bakış, (Ankara: A.Ü.E.F. Yayınları, 1973), 139.

⁶⁶ Lisa Oakley, 2004, Cognitive Development, çev. Melike Sayıl, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021), 16-22.

⁶⁷ Kızıltepe, Angın, Bilişsel Gelişim, Çocuk Gelişimi, 75-99.

⁶⁸ Günçe, Çocukta Zihin Gelişimi, Piaget Kuramına Toplu Bakış, 140.

⁶⁹ Yavuz Kerim, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983) 7-12.

önemli bir fark yaratır.⁷⁰

Bir çocuğun yaşamla kurduğu baş etme mekanizmalarının temelleri, aile ortamında ve en başta ebeveyn figürleri aracılığıyla şekillenir. Sayısız bilimsel çalışma ve gözleme dayalı bulgular, çocuk ve ergenlerin psikolojik sağlamlık düzeyleri ile içinde bulundukları aile yapısının özellikleri ve ebeveynlerinin tutumları arasında anlamlı bir bağ olduğunu ortaya koymaktadır. Ailenin işlevselliği, çocukların duygusal gelişiminden kriz yönetimine kadar pek çok alanda belirleyici rol üstlenmektedir.⁷¹

Duygusal gelişim, bireyin sosyal yaşantı yoluyla hem kendisine hem de çevresindeki insanlara yönelik duygusal deneyimlerini yeniden yapılandırması ve zaman içinde dönüştürmesidir. Her birey dünyaya çeşitli potansiyellerle gelir; bu potansiyellerden biri de duygulanım kapasitesidir. Söz konusu duygular, bireyin yaşam serüveni boyunca toplumsal etkileşimlerle şekillenir ve gelişir.⁷² Erken yaşta sağlanan sağlam bir duygusal gelişim, çocuğun dini kavramları anlamlandırabilmesi için psikolojik bir temel sunar. Erikson'un psikososyal gelişim kuramı, kişilik oluşumunun yaşamın ilk anlarından itibaren katmanlı bir yapı şeklinde ilerlediğini savunur. Çocuğun ruhsal sağlığı açısından etkili bir din eğitimi, ancak bazı gelişimsel ihtiyaçların karşılanmasıyla mümkün hale gelir. Güvenli bir ortamda büyüyen, olumlu bakış açısıyla dünyaya yaklaşan, yaratıcı düşünme becerileri desteklenen ve sosyal ilişkilerde saygı, uyum gibi değerleri içselleştiren çocuklar; duygularını ifade etmeyi öğrenerek zihinsel gelişimlerini derinleştirir. Bu süreç, öğrenmeye yönelik motivasyonun sürdürülmesi ve doğayla bağ kurulmasıyla birleştiğinde, okul öncesi dönem dini düşüncenin gelişimi için verimli bir hazırlık evresi sunar.⁷³ İnsani davranışların itici gücü olan duygular, aynı zamanda dini yaşantının da temel dinamiklerinden biridir. Kişide bulunan her türlü duygusal yapı, dini bilincin şekillenmesinde ve derinleşmesinde çeşitli roller üstlenir. Özellikle bireyin korunma, ait olma ve şefkate ihtiyaç duyduğu anlar, dini yönelişin en güçlü biçimde

⁷⁰ Ömer Özyılmaz, İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 40.

⁷¹ Mustafa Çağrı, "Ahlak", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 44-45.

⁷² Bilgin Beyaz, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi (Duygusal Gelişim), (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2007), 3; İslam ve Çocuk, 132.

⁷³ Mustafa Şahin, "Son Dönem İslâm Düşünürlerinin Ahlâk Anlayışı", (Lisansüstü Tez, Sakarya Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, 2014), 103.

ortaya çıktığı zamanlardır.⁷⁴

Yaşamın ilk evrelerinde filizlenen bağlanma ihtiyacı ve korunma arayışı, çocuğun dini duyarlılığının temelini oluşturan duygusal zeminlerden biridir. Bu bağın olumlu yönde gelişimi, çocuğa bakım veren kişilerle kurulan ilişkinin sürekliliği ve duyarlılığı ile yakından ilişkilidir. Örneğin, bebeğin her çağrısına duyarlı bir yanıt verilmesi güvenli bağlanmayı teşvik ederken; ihtiyaçlarının karşılanmaması ya da görmezden gelinmesi, bağlanma sorunlarına ve buna bağlı olarak dini gelişimde zorluklara neden olabilir.⁷⁵ Bağlanma, bireyin psikososyal gelişiminde belirleyici bir rol oynayan temel duygusal süreçlerden biridir. Erken çocukluk döneminde güvenli bağlanma geliştiren bireyler; bağımsız kararlar alabilen, sosyal ilişkilerde etkin ve özgüveni yüksek profiller sergilerken; güvensiz bağlanma deneyimleyen bireylerde ise dışsal destek ve onaya yönelik sürekli bir ihtiyaç dikkat çeker. Bu durum, özellikle okul öncesi dönemden itibaren belirginleşmeye başlar ve ileriki dönemlere de yansır.⁷⁶

1.5.4. Ahlâki Gelişim

Ahlâk, insanlık tarihinin doğuşundan günümüze kadar her döneminde var olmuş ve dönemin özelliklerine göre de her dönemde farklılaşarak nesiller boyunca aktararak günümüze kadar gelmiştir. Aslında ahlâk ile insanlık iç içedir. Dünya üzerinde ahlâk ile ilgili olan sadece insanoğludur. Ahlâk insana haiz bir değerdir. Ahlâk, en genel anlamıyla insan davranışlarının değerlendirilmesinde temel alınan bir ölçüt olarak kabul edilir. Bu bağlamda, bireyin kendi varlığına ve çevresine yönelik sorumluluklarını yerine getirmesine olanak tanıyan tüm olumlu değer ve tutumlar, ahlâki yapı içinde yer alır.⁷⁷

Ahlâk kelimesi etimolojik açıdan bakıldığında kökeni Arapçadır. Etimolojik olarak Arapça kökenli olan “ahlâk” terimi, “huy” ya da “tabiat” anlamlarına gelen ve “halk” kavramıyla aynı etimolojik temele dayanan “hulk” veya “huluk” kelimelerinin çoğul hali olarak kullanılmaktadır.⁷⁸ Arapça kökenli kavramlarda, insanın fiziksel yapısını belirtmek için “halk”, içsel ya da karakteristik özelliklerini tanımlamak için ise

⁷⁴ Yaşar Fersahoğlu, İslam Eğitime Giriş, (İstanbul: Marifet Yayınları, 2008), 49.

⁷⁵ Ay, Çocukları Allah'ı Nasıl Anlatalım, 50.

⁷⁶ Cemil Oruç, Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi, (İstanbul: Dem Yayınları, 2021), 90.

⁷⁷ Mehmet Zeki Aydın, Okulda Ahlak Eğitimi ve Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi, (Ankara: Nobel Yayınları 2011), 19-20.

⁷⁸ Çağrı, “Ahlak”, 2/1.

“hulk” kelimesi kullanılmamıştır.⁷⁹ Arapça “Hulk” kelimesinin çoğulu olan ahlâk; mizaç, din ve alışkanlıklar anlamına gelmektedir. Karakter manasına da gelen ahlâk, insanın düşünce ve fikirlerinin eyleme dönüşmesinde önemli rol oynar. Bu yüzden ahlâk; kişinin karakterini güzelleştirir.⁸⁰

Ahlâk kavramının Batı’daki etimolojik kökeni, Yunanca’da “karakter” anlamına gelen *ethos* terimine uzanırken; Türkçede bu kavram, Arapça’da “huy”, “mizaç” ve “kişilik” gibi anlamlar taşıyan *hulk* kelimesinden türetilmiştir.⁸¹ Ahlâk, Türk Dil Kurumu tarafından toplum içerisinde bireylerin uymakla yükümlü olduğu davranış standartları ve kurallar sistemi olarak açıklanmaktadır.⁸² Ahlâk kavramı, geniş anlamıyla birey ya da topluluklar tarafından mutlak iyi olarak görülen ya da belirli bir yaşam anlayışına bağlı olarak şekillenen davranış normlarını ifade eder. Bu kavram, aynı zamanda bireyin karakteristik özelliklerini ve toplumsal ilişkilerde sergilediği olumlu tutumları kapsar. İnsanların hayatlarına yön veren, kararlarını şekillendiren ve içselleştirdikleri değerler sistemi olarak da değerlendirilmektedir.⁸³

Ahlâk, bir toplumun değerler sisteminin ve davranış biçimlerinin, yetişen kuşaklar tarafından sosyal öğrenme yoluyla benimsenmesi ve bu doğrultuda sergilenen tutumların bütünüdür.⁸⁴ İmam Gazali, Ahlâkın insanın nefsinde, benliğinde ve ruhunda yerleşmiş ve kökleşmiş bir meleke olduğunu, insanın düşünsel olarak bir zorlama olmaksızın eylemlerinin oluştuğunu savunur. Ona göre Ahlâkın dört temel unsuru vardır. Bunlar; Hikmet, Şecaat, İffet ve Adalettir. Hikmet ile insanın eylemlerinde doğruyu yanlıştan ayırt edebilir. Kişi adalet ile şehvet ve öfkelerini hikmetin rehberliğinde kontrol eder. Şecaat ile insanın aşırı öfkelenmesi veya geri duruş sergilemesi önlenir. İffet ile şehvetin akıl ve meşru daire çerçevesinde eğitilmesi kastedilmektedir.⁸⁵

Sonuç olarak ahlâk; bireysel eylemlerden toplumsal düzenlemelere kadar uzanan geniş bir çerçevede, davranışların etik yönden değerlendirilmesini sağlayan çok boyutlu bir kavramdır. Hem bireyler arasındaki ilişkileri hem de toplumun oluşturduğu normları

⁷⁹ Recep Kaymakcan, Hasan Meydan, Ahlak Değerler ve Eğitimi (İstanbul: Dem Yayınları, 2020), 15.

⁸⁰ Recep Kılıç, Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 19.

⁸¹ Ahmet Cevizci, Etiğe Giriş (Çanakkale: Paradigma Yayınları 2018), 3.

⁸² Türk Dil Kurumu, “Ahlak”, erişim: 13 Kasım 2024.

⁸³ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü (Ankara: Ekin Yayınları, 1997), 16.

⁸⁴ Hayati Hökelekli, Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din, (İstanbul: Dem Yayınları, 2009), 11.

⁸⁵ İmam Gazali, İhya’u Ulum’id-Din, (Beyrut: Dar’ul Fikr, ts.) 3:118-200.

kapsar ve bireylerin bu kurallara uygun davranma zorunluluğunu içerir.⁸⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de ahlâk çeşitli kelimeler ile geçmektedir. “Huluk” kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de “Bu, öncekilerin tuttuğu yoldan başkası değildir.”⁸⁷ Âyeti ile bahsedilirken, “Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin.”⁸⁸ Âyeti ile de “ahlâk” manasında geçmektedir. Takva, manasına “İyilik ve güzellik üzere yardımlaşın. Günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın”⁸⁹ âyeti örnek verilebilirken, “İhsan” kelimesi ise “Allah’a ibadet edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabalara ve yetimlere, yoksullara, yakın ve uzak komşuya, arkadaş’a, yolcuya ve elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez” ayeti ile bahsedilmektedir. Hadislerde ise bu kelimelerin yanında “huluk” ve “ahlâk” kelimeleri kullanılmaktadır.

İnsanoğlu dünyaya geldikten sonra çevresiyle iç içe yaşamaya başlar. Yaşamının ilk zamanlarından itibaren anne ve babasıyla başlayan bu sosyal süreç ilerleyen zamanlarda yaşadığı tüm toplumu kapsayan bir düzeye ulaşır. Bebeklikten itibaren geçirilen bu sosyal etkilenme olayı çocukta şuurlanma sürecini başlatır. Çocuk belirli bir yaşa geldiğinde ailesi ve içinde yaşadığı toplumdan öğrendikleri ile bir değer yargısı oluşturur ve bu değerleri içselleştirerek karşılaştığı durumlar karşısında değerlendirme yapmaya başlar. Çocuğun içinde bulunduğu sosyal ortama adapte olması için, küçük yaşlardan itibaren ahlâki değerler konusunda bilgilendirilmesi gerekmektedir. Burada sorumluluk ilk olarak anne-baba ve daha sonrasında yakın çevresindedir. İnsan daha çok görüp duyduklarından etkilenen bir varlık olduğundan bu süreçte öğüt ve tavsiyeden çok çocuğa rol model olmak onun topluma ait değerleri daha kolay anlaması ve içselleştirmesine yardımcı olur.

Çocukta psikolojik bir süreç olan ahlâki gelişimin ilk adımları bu şekilde başlamaktadır. Bu süreç aynı zamanda çocuğun içinde bulunduğu topluma uyum sürecidir. " Çocuğun kültürel değer sistemine entegre olması ve toplumsal standartlara uyum göstermesi, ahlâki gelişiminin temel yapı taşlarından birini oluşturur."⁹⁰ Denilebilir ki, ahlâklı bir topluma sahip olmanın yolu ahlâklı aileler oluşturmaktan geçmektedir.

⁸⁶ Aydın, Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi, 24-25.

⁸⁷ (Kur'an- Kerim, Şuarâ, 26/137).

⁸⁸ (Kur'an- Kerim, Kalem, 68/4).

⁸⁹ (Kur'an- Kerim, Maide, 5/2).

⁹⁰ Hayati Hökelekli, “Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi”, (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 1998), 186.

Ahlâki gelişim, bireyin toplumsal değerlere pasif bir uyum göstermesinden ziyade, bu değerlerle etkileşim içinde kendi etik sistemini yapılandırma sürecidir. Toplumsal yaşamda diğer bireylere karşı sorumluluk ve görev bilincinin gelişmesi, bu sürecin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu gelişim sürecinin temel amacı, bireyin evrensel etik ilkeler doğrultusunda, hak, adalet ve doğru-yanlış kavramları çerçevesinde kendi ilkelerini inşa etmesidir. Ahlâki gelişim hakkında pek çok bilimsel ve psikolojik çalışma bulunmaktadır. Bizlerde ahlâki gelişim ile ilgili genel kabul gören Piaget ve Kohlberg'in ahlâki gelişim ile ilgili kuramlarından bahsedeceğiz.

1.5.4.1. Piaget'in Ahlâki Gelişim Kuramı

Ahlâki gelişimi bireyin bilişsel evreleriyle birlikte ele alan ve bu doğrultuda kuramsal bir yaklaşım geliştiren ilk psikolog Jean Piaget olarak kabul edilmektedir. Piaget, çocukların ahlâki gelişimini açıklayabilmek için, onların normatif kurallar ve etik ilkeler karşısındaki zihinsel yaklaşımlarının anlaşılmasının zorunlu olduğunu ileri sürmüştür. Bebeklik evresinde henüz ahlâki yargılar sergilemeyen çocuk, yaklaşık üç yaşından itibaren sosyal çevresinde gelişen olaylara verilen tepkiler doğrultusunda, davranışların ahlâki niteliğini kavramaya başlar ve bu süreç, onun ahlâki gelişiminin ilk evresini oluşturur.⁹¹ Piaget, çocukların ahlâki gelişim düzeylerini değerlendirebilmek için oyun sırasında kuralları nasıl anlamlandırdıklarını incelemenin gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Geliştirdiği kuramda, oyun gözlemlerini temel alarak ahlâki yapıyı tanımlamış ve bilişsel evrelerle ahlâki gelişim arasında yapısal bir bağ olduğunu savunmuştur.⁹²

Piaget, çocukların ahlâki gelişiminde özellikle oyun davranışlarını temel alarak yaptığı gözlemlerde, altı yaş öncesi çocukların kuralların farkında olmadan oyunları taklit yoluyla oynadığını ileri sürmüştür. 2-6 yaş arası dönemde ise çocuklar bazı kuralları gözlemlemeye başlasada, bu kuralların anlamı ve amacı hakkında bilişsel farkındalık geliştirmeden, yalnızca yüzeysel bir şekilde bu kurallara uygun davranışları tekrar ettiklerini belirtmiştir. Piaget, çocukların oyun sırasında kurallara karşı gösterdikleri yaklaşımları temel alarak ahlâki gelişimi dört gelişimsel dönemde ele almıştır. Bu dönemler sırasıyla: 0-2 yaş arasını kapsayan Duygusal Devinim Dönemi, 2-7 yaş arası

⁹¹ Senemoğlu, Gelişim Öğrenme ve Öğretim, 66-67.

Duygusal Benmerkezcil Dönem, ardından Başlangıç iş birliği Dönemi ve son olarak Gerçek iş birliği Dönemidir. Bu sınıflandırma, çocukların kuralları algılama ve uygulama biçimlerinin gelişimsel aşamalarla nasıl değiştiğini ortaya koymaktadır.

Duyusal Devinim Dönemi, Piaget'in bilişsel gelişim kuramında motor ve zihinsel becerilerin temellerinin atıldığı ilk evre olarak tanımlanır. Bu dönem, doğumdan itibaren ilk iki yılı kapsar ve bebek, başlangıçta yalnızca refleksif hareketler gerçekleştirirken; zamanla sembollerle düşünme, konuşma ve problem çözme gibi karmaşık zihinsel süreçler geliştirmeye başlar. Çocuk, bu evrede çevresel uyaranlara adapte olarak bilişsel bir yapı oluşturur ve kendi amaçlarına ulaşmak için yaratıcı davranış biçimleri geliştirir. Sosyal çevrenin etkisi büyüktür; ebeveynler kurallar koyar ve çocuk bu kurallara uymanın onlara mutluluk getirdiğini gözlemler. Ancak bu erken dönem kurallar, çocuğun özgün düşüncelerini geliştirmesine ve ahlâki değerlendirme yapmasına engel olabilir. Kuralları tanımalarına rağmen, bu kuralların amacı ya da gerekçesi çocuklar tarafından henüz kavranamaz.⁹³

Piaget'in "bağımlılık dönemi" olarak tanımladığı Duygusal Benmerkezcil Evre'de çocuk, kuralların yapısal özelliklerini fark etmeye başlasa da hâlâ kendi belirlediği kuralları esas alır. Empatik düşünme yetisi henüz gelişmediğinden, çocuk dünyayı kendi merkezinden algılar. Otorite figürlerinin belirlediği kurallar sorgulanmadan kabul edilir ve kutsal nitelikte görülür. Çocuk, bu kuralların kaynağının yetişkinler ya da ilahî bir güç olduğuna inanır ve en küçük değişiklikleri bile ciddi bir ihlal olarak değerlendirir.⁹⁴ Bu dönemin temel özelliği, çocuğun ahlâki normlara yönelik değerlendirmelerinde içsel anlamdan çok kuralın varlığına odaklanmasıdır; ahlâki gerçekliğin henüz tam olarak içselleştirilmediği, kuralların şekilsel olarak benimsendiği bir evredir.

Piaget'in başlangıç iş birliği dönemi olarak tanımladığı bu evre, çocukların ahlâki gelişiminde niteliksel bir dönüşümün gerçekleştiği aşamadır. Bu dönemde çocuklar, mutlak ahlâki doğruların yerini bağlamsal değerlendirmelere bıraktığını ve niyetin, davranış sonuçlarından daha önemli olduğunu kavramaya başlarlar. Yaklaşık 9-10 yaş

⁹³ Milli Eğitim Bakanlığı, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Ahlak Gelişimi Kitabı (Ankara: MEB Yayınları,2011), 9.

⁹⁴ Milli Eğitim Bakanlığı, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Ahlak Gelişimi Kitabı, 10.

civarında gerçekleşen bu zihinsel yeniden yapılanma ile çocuklar, kuralları başkalarının perspektifinden değerlendirme ve empati kurma yetisi geliştirir. Böylece, ahlâki sorumluluk, adalet ve ceza kavramlarına dair düşünceleri derinleşir ve daha esnek hâle gelir. Çocuk artık kuralların kutsal değil, insan eliyle oluşturulmuş, dolayısıyla değiştirilebilir yapılar olduğunu içselleştirir.⁹⁵

Gerçek iş birliği Dönemi, bireyin zihinsel yetkinliğinin artmasıyla birlikte benmerkezcil yapıdan uzaklaşarak, başkalarının düşüncelerini anlama ve değerlendirme becerisini kazandığı bir gelişim evresidir. Bu aşamada çocuk, otoriteye dayalı ahlâki bağımlılıktan kurtulup, kuralların karşılıklı anlayış ve uzlaşmaya dayandığı işbirlikçi bir ahlâk anlayışına geçiş yapar.⁹⁶ Bu dönemde çocuk, ahlâki yargılarını başkalarının değerlendirmelerine bağımlı olmaksızın, kendi davranışlarını temel alarak oluşturmaya başlar.⁹⁷ Bu dönemde çocuğun sosyal etkileşimlerinin artması, özellikle akran ilişkileri aracılığıyla çeşitli fikir yapılarıyla karşılaşmasına ve bu fikirler arasında eleştirel kıyaslamalar yapmasına imkân tanır. Bu bilişsel ve sosyal deneyimler doğrultusunda çocuk, kuralların mutlak değil; insan eliyle oluşturulan, koşullara bağlı olarak değiştirilebilir yapılar olduğunu kavrar.

1.5.4.2. Kohlberg'in Ahlâki Gelişim Kuramı

Lawrence Kohlberg'in ahlâk gelişimi kuramına en önemli katkısı, bu gelişimi Jean Piaget'nin zihinsel evre kuramı üzerine inşa etmesidir. Piaget, çocukların kuralları edinme sürecine odaklanırken, Kohlberg, ahlâki muhakemenin ilkelere dayalı boyutunu incelemiş ve çalışmalarını daha çok ergenler ile yetişkinler üzerinde yoğunlaştırmıştır. Ahlâki gelişim düzeylerini belirlemek amacıyla, bireylerden çeşitli ahlâki ikilemler içeren hikâyeleri değerlendirerek karar vermelerini istemiştir.⁹⁸ Kohlberg, çeşitli yaş gruplarından ve sosyoekonomik geçmişlerden gelen bireylere ahlâki ikilemler içeren öyküler sunarak, bu senaryolar karşısında ne tür kararlar alacaklarını inceler. Bu değerlendirme sürecinde kararın doğruluğu ya da yanlışlığı ikincil plandadır; asıl önemli olan bireyin karar verirken ortaya koyduğu muhakeme biçimi ve dayandığı ahlâki

⁹⁵ Jean Piaget, *Çocuğun Ahlaki Yargısı*, çev. İdil Dünder, (İstanbul: Pinhan Yayınevi, 2015), 53.

⁹⁶ Milli Eğitim Bakanlığı, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Ahlak Gelişimi Kitabı*, 13.

⁹⁷ Münire Erden, Yasemin Aydın, *Eğitim Psikolojisi Gelişim Öğrenme- Öğretme*, (Ankara: Arkadaş Yayıncılık, 2018), 111.

⁹⁸ Aydın, *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, 50.

gerekçelerdir.⁹⁹ Lawrence Kohlberg, ahlâki yargılar ile davranışlar arasında hem kavramsal hem de nedensel bağlamda çift yönlü bir ilişki olduğunu ileri sürer. Bireyin ahlâki muhakemeleri, doğrudan eylemlerine yön verirken; bu eylemler de zamanla bireyin ahlâki yapı ve değerlendirmelerini yeniden biçimlendirme potansiyeline sahiptir.¹⁰⁰

Kohlberg, Piaget'nin ahlâki gelişimin yaşa bağlı olarak ilerlediği yönündeki yaklaşımına katılmaz. Ona göre, birey yaş fark etmeksizin aynı derecede sonuç odaklı ve faydacı davranışlar sergileyebilir. Bu bağlamda, ahlâki yargının temelini oluşturan unsurun davranışın sonucu değil, o davranışı yönlendiren niyet olduğu düşüncesini öne çıkarır.¹⁰¹ Kohlberg'in ahlâki kuramı üç düzey ve altı gelişim evresinde incelenir.

Kohlberg'in tanımladığı Gelenek Öncesi Ahlâki Gelişim Dönemi'nde çocuk, sosyal kurallara ve değerlere karşı açık bir tutum sergilese de, bu kuralların etik boyutunu henüz içselleştirmemiştir. Kararlarını, davranışın ardından gelecek ödül veya ceza ile kuralları uygulayan otoritenin gücüne dayanarak verir.¹⁰² Ceza ve İtaat Eğilimi dönemindeki çocuk, kuralları mutlak olarak kabul eder çünkü otorite figürleri tarafından konmuştur. Cezalandırılmamak için bu kurallara uyar, ancak davranışın niyetine değil; sadece sonuçlarına, özellikle zararın boyutuna bakarak yargıda bulunur. Ona göre fiziksel sonuçlar, bir eylemin etik değerini belirler.¹⁰³

Kohlberg'in tanımladığı Saf Çıkarıcı Eğilim Dönemi, bireyin ahlâki kararlarını kişisel ihtiyaç ve kazanç doğrultusunda aldığı bir evredir. Bu dönemde kişi, kurallara yalnızca kendi gereksinimleri karşılandığında uymakta; davranışlarını ödül alma umudu ya da ceza korkusu çerçevesinde yönlendirmektedir. Her eylem, karşılığında bir fayda beklentisiyle anlam kazanır.¹⁰⁴

Geleneksel Ahlâki Gelişim Dönemi, bireyin ahlâki yargılarını, toplumun ve

⁹⁹ Milli Eğitim Bakanlığı, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Ahlak Gelişimi Kitabı, 14.

¹⁰⁰ Felicity Haynes, Eğitimde Etik, Cilt: 1, çev. Semra Kunt Akbaş, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 26.

¹⁰¹ Nermin Çiftçi, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi", Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Değerler Eğitimi Dergisi, 1/1 (2003): 50-55.

¹⁰² Esra Gümüş, "Kohlberg'in Ahlak Gelişim Kuramına Göre Ortaokul Öğrencilerinin Ahlak Gelişim Düzeyi İle Cinsiyet Rollerinin İncelenmesi", (Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2015), 24.

¹⁰³ Milli Eğitim Bakanlığı, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Ahlak Gelişimi Kitabı, 17.

¹⁰⁴ Mevlüt Kaya, "Kişilik Özelliklerinin Ahlak Yargı Üzerindeki Etkisi", Marmara Üniversitesi Din Eğitim Araştırmaları Dergisi, 4/4, (1997): 198.

önemli sosyal figürlerin beklentilerine uyum sağlama yönünde şekillendirdiği bir evredir. Çocuk, içinde bulunduğu sosyal grubun gereksinimlerini kendi kişisel ihtiyaçlarının önüne koyabilir ve grup normlarına bağlı kalmaya özen gösterir. Bu dönemin ilk alt evresi olan Kişiler Arası Uyum Evresi’nde çocuk, akranlarıyla kurduğu ilişkilerde iş birliği yapar, grup kurallarına uyum gösterir ve “iyi çocuk” olarak tanınma arzusuyla hareket eder. Yardımseverlik ve başkalarına iyi davranma gibi tutumlar, bu evrede mutluluk kaynağıdır. Ayrıca, benmerkezcilik yerini empatik düşünceye bırakır; çocuk artık başkalarının bakış açısını anlamlandırmaya başlar.¹⁰⁵

Geleneksel dönemdeki çocuklar, ahlâki tutumlarını içselleştirilmiş değerlerden ziyade, sosyal çevrenin onayını alma motivasyonu ile biçimlendirirler.¹⁰⁶ Dönemin ikinci evresi ise Kanun ve Düzen Eğilimi Evresidir. Kohlberg’in tanımladığı bu ikinci alt evre, Kanun ve Düzen Odaklı Ahlâki Eğilim olarak bilinmektedir. Çocuğun ahlâki yönelimi, otoriteye riâyet etme ve toplumsal düzenin sürekliliğini sağlamak amacıyla sorumluluk üstlenme temelinde şekillenir. Bu aşamada bireyin kararlarında toplumsal fayda belirleyici konuma gelir.¹⁰⁷ Kanun ve Düzen Eğilimi aşamasında ahlâki doğruluk, bireyin toplumsal düzeni destekleyecek biçimde görevlerini yerine getirmesi ve otoriteye itaat etmesiyle tanımlanır. Akran gruplarının koyduğu normların yerini, devletin ve toplumun yasaları almış durumdadır. Bu kurallara sorgusuz bağlılık beklenir; ihlal durumunda ise toplumsal hoşgörü gösterilmez. Yetişkin bireylerin büyük kısmının bu aşamada yer aldığı varsayılmaktadır.¹⁰⁸

Kohlberg’in ahlâki gelişim teorisinin son aşaması olan Gelenek Sonrası Dönem, Sosyal Sözleşme Eğilimi ile Evrensel Ahlâk İlkeleri Eğilimi olmak üzere iki alt evreyi içerir. Bu dönemde birey, toplumsal yasaların temel hak ve özgürlükler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Kanunlara, yalnızca çoğunluğun refahını ve temel haklarını gözettiği sürece uyum gösterilir. Birey, yasaların mutlak olmadığını; toplumsal

¹⁰⁵ Milli Eğitim Bakanlığı, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Ahlak Gelişimi Kitabı, 16.

¹⁰⁶ Mustafa Köylü, "Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 45/2(2004):78, Fatih Menderes Bilgili, Çocuğun Din Eğitiminde Karşılaşılan Güçlükler, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2005), 55.

¹⁰⁷ Osman Taşkın, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Dua Öğretiminin Öğrencilerin Dua Davranışları Üzerindeki Etkisi” (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2012), 32.

¹⁰⁸ Faruk Karaca, Dini Gelişim Teorileri (İstanbul: Dem Yayınları, 2007), 78; Taşkın, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Dua Öğretiminin Öğrencilerin Dua Davranışları Üzerindeki Etkisi”, 32; Refia Şemin, Çocukta Ahlaki Gelişim ve Ahlaki Yargı (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979), 15.

ihtiyaçlara göre demokratik biçimde değiştirilebileceğini kabul eder. Bu aşamada insan hakları, adalet, özgürlük ve bireysel sorumluluk, bireyin etik kararlarını şekillendiren temel unsurlar hâline gelir.¹⁰⁹

Gelenek Sonrası Dönem'in son evresi olan Evrensel Ahlâk İlkeleri Eğilimi, bireyin ahlâki gelişiminin en ileri düzeyini yansıtır. Bu düzeyde birey, yasalar ya da sosyal normlara değil; kendi vicdanında temellendirdiği evrensel etik ilkelere göre hareket eder. Bu ilkeler, genellikle insan haklarının eşitliği, adaletin evrenselliği ve insan onurunun mutlak değeri gibi soyut kavramlara dayanır. Birey, insan yaşamını geçici ve sınırlı bir gerçeklik olarak kabul eder ve bu farkındalık doğrultusunda derin bir ahlâki sorumluluk geliştirir. Bu düzeydeki bireylerin ahlâki yönelimleri, çoğu zaman toplumun yerleşik düzeniyle uyumlu değil, çatışma içindedir; çünkü birey artık sosyal onaydan çok evrensel doğrulara bağlıdır.¹¹⁰

Kohlberg'in kuramı üç düzey ve altı evreyle incelenir. Farklı ahlâki düzeyler ve evreler, farklı sosyal bakış açılarını yansıtır. Kişinin ahlâki davranışı, düzeyine ve evresine göre değişir. Gelenek öncesi düzeyde kurallara ve otoriteye itaat temel alınırken, geleneksel düzeyde grup beklentileri ön plandadır. Gelenek sonrası düzeyde ise soyut ahlâki ilkeler geliştirilir ve bireysel ahlâki yargılamada kullanılır. Her düzeyin ikinci evresi, birinci evreden daha gelişmiş bir bakış açısını yansıtır.¹¹¹

¹⁰⁹ Gönül Karakavak, "Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri" (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 35; Neriman Çiftçi, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlâk Gelişimi Teorisi", 65; Karaca, Dinî Gelişim Teorileri, 79.

¹¹⁰ Doğan Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, (İstanbul: Remzi Yayınevi, 2019), 354; Bkz. Rukiye Türküz, "Okul Öncesi Dönemde Dini Gelişim ve Eğitimi (James W. Fowler'ın İnanç Gelişimi Teorisi Bağlamında Bir Araştırma)", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 49; Taşkın, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Dua Öğretiminin Öğrencilerin Dua Davranışları Üzerindeki Etkisi, 32; Köylü, Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi, 78.

¹¹¹ Filiz Gültekin, "Psikoloji, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, Sosyal Hizmet Öğrencilerinde Üniversite Eğitiminin Ahlakî Yargı Yeteneğine Etkisi", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü, 2008), 18-20.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE EĞİTİM

Hız. Peygamber, yalnızca bir din tebliğcisi değil, aynı zamanda insanlığın eğitimcisi olarak da öne çıkmaktadır. Onun risâlet görevi, bireyleri inanç, ibadet ve ahlâk açısından eğitmenin yanı sıra, hayatın bütün alanlarında doğruyu öğretmeyi ve örneklik sergilemeyi de kapsamaktadır. Hız. Peygamber'in eğitim anlayışı, kuru bir bilgi aktarımından ziyade, davranışa ve içselleştirmeye dayalı bir süreçtir. Bu bağlamda o, sözleri, fiilleri ve tavırlarıyla ashâbını eğitmiş; sabır, merhamet, hikmet ve sevgi temelli bir pedagojik yaklaşım benimsemiştir. Dolayısıyla Hız. Peygamber'in eğitim yöntemlerini incelemek hem İslâmî terbiyenin esaslarını kavramak hem de günümüz eğitim anlayışına katkı sağlayabilecek evrensel ilkeleri ortaya koymak açısından önem taşımaktadır.

2.1. Eğitim Kavramı

Kur'an-ı Kerim'de de ifade edildiği üzere, Allah Teâlâ insanı hem fiziksel hem de mânevî yönleriyle en güzel şekilde yaratmış¹¹² ve onu yeryüzünde bir temsilci, yani halife olarak vazifelendirmiştir.¹¹³ İlahî bir görevle halife olarak yeryüzüne gönderilen insanın kendini geliştirebilmesi ve bu sorumluluğu hakkıyla ifa edebilmesi, sistemli bir eğitim ve öğretim süreciyle mümkündür. Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında, Allah'ın halife olarak yaratmayı planladığı ilk insana karşı meleklerin itiraz ettiği görülmektedir.¹¹⁴ Meleklerin insanın yaratılışına yönelik itirazı, Allah'ın onların bilgi ve anlayış düzeyini sınadığı bir imtihan niteliğinde olup,¹¹⁵ bu imtihan sonucunda insanın özellikle bilgi ve öğrenme

¹¹² (Kur'an-ı Kerim Tîn, 95/4).

¹¹³ (Kur'an-ı Kerim Bakara, 2/30).

¹¹⁴ (Kur'an-ı Kerim Bakara, 2/30).

¹¹⁵ (Kur'an-ı Kerim Bakara, 2/31).

kabiliyeti açısından meleklerden üstün olduğunun ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.¹¹⁶ Hz. Âdem'e (a.s) bütün isimlerin öğretilmesi, bilgiye dayalı bir üstünlük anlayışının temelini oluşturur. Bu bağlamda insan, ilim ve hikmete sahip olma özelliğiyle meleklerden ayrılarak yeryüzünde sorumluluk sahibi bir varlık hâline gelmiştir. Bu üstünlük, meleklerin secdesiyle sembolik ve ilahî düzeyde de onaylanmıştır.¹¹⁷ Bu âyetlerden hareketle, eğitimin insanın yaratılışında var olan bir olgu olduğundan ve ilk eğitimin insana, Allah (c.c.) tarafından bizzat verildiğinden bahsedebiliriz. Yine başka bir âyette “Allah (c.c.) insanı yaratmış, belli bir düzene sokmuş ve ona kendi ruhundan üflemiştir”¹¹⁸ buyurulmuştur.

İnsan, eğitilebilir yapısıyla diğer canlılardan ayrılan bir varlıktır. Toplumsal yaşamda yer alabilmek ve bu yaşamı sürdürebilmek için gerekli olan bilgi, beceri ve değerleri ancak eğitim yoluyla edinir. Toplumun devam ettiği her dönemde eğitim de onunla birlikte var olur. Bu nedenle eğitim olgusunu analiz etmek, aynı zamanda insanlık tarihi ve toplumsal yapıların dönüşümünü anlamak anlamına gelir. Bu bağlamda, eğitim kavramı tarihsel süreç içerisinde değişime uğrayan bir yapıya sahiptir.¹¹⁹ Eğitim terimi, Batı dillerinde genellikle “education” şeklinde kullanılmakta olup bu ifade, Latince “educare” kökünden türemiştir. Educare; bireyin içsel potansiyelini geliştirmek, onu yönlendirmek ve yetkinliklerini ortaya çıkarmak anlamlarında kullanılmaktadır.¹²⁰ “Education” kavramı, etimolojik olarak bireyin içsel potansiyelini keşfetmesini ve kendi varoluşsal olanaklarını gerçekleştirmesini sağlayan bir formasyon süreci şeklinde anlam kazanmaktadır.¹²¹ Eğitim terimi, Türkçede “eğmek” fiil kökünden türetilmiş olup; öğretmek, yetiştirmek ve yönlendirmek gibi olumlu gelişimsel anlamlarının yanı sıra, bireyi biçimlendirme, kontrol etme, hatta baskı altına alma gibi daha otoriter çağrışımlara da sahiptir.¹²² Eğitim, kökeninde bulunan “eğmek” kavramından hareketle, öğretimle yakından bağlantılıdır ve onun tamamlayıcısı niteliğini taşır. Daha geniş bir bakış açısıyla

¹¹⁶ (Kur'an-ı Kerim Bakara, 2/32-33).

¹¹⁷ (Kur'an-ı Kerim Bakara, 2/34).

¹¹⁸ (Kur'an-ı Kerim Necm, 53/9).

¹¹⁹ Ayla Oktay, *Eğitim Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007), 2-4.

¹²⁰ Mehmet Emin Ay, *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010), 4.

¹²¹ Abdullah Şahin, “Kişilik Gelişimi ve Din Eğitimi”, *Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1(1998): 61.

¹²² Zeki Eyüpoğlu, *Türkçe Kökler Sözlüğü*, (İstanbul: Remzi Yayınevi, 1989), 76.

eğitim, kişinin kendi deneyimleri sayesinde bilinçli ve amaçlı şekilde arzu edilen davranış değişikliklerini kazanma sürecidir.¹²³ Hz. Peygamber (s.a.v) de “Beşikten mezara kadar ilim tahsil edin”¹²⁴ sözü ile eğitimi hayat boyu süren bir süreç olarak nitelendirmiştir. Eğitim geniş anlamda, insanı kültürel köklerinden koparmadan güçlendirmek, onu kendi değerlerinden taviz vermeksizin evrensel değerlerle zenginleştirmek ve dünya içindeki konumuna dair bilinç kazandırarak geleceğini yönetebilme yetisini fark ettirmek amacı taşıyan bir süreçtir.¹²⁵

Modern eğitim anlayışında, eğitimcilerin bazıları eğitimi yalnızca davranışsal bir değişim süreci şeklinde ifade ederken, diğerleri davranışların değişimiyle birlikte bilgi kazanımı ve değerler alanında yetiştirilmenin de eğitimin aslî unsurları olduğunu dile getirmektedirler.¹²⁶ Türk Dil Kurumu tarafından eğitim; çocuklar ve gençlerin toplumsal yaşamda yer alabilmeleri için gerekli olan bilgi, yetenek ve anlayışları edinmelerine katkı sağlamak ve kişiliklerinin gelişimini desteklemek amacıyla okul içinde veya dışında, dolaylı ya da doğrudan yapılan yardım olarak açıklanmaktadır.¹²⁷ Gazzâlî eğitimin, insanın iç dünyasından başlaması gerektiğini vurgulamıştır. *Mizânu'l-Amel* adlı eserinde, eğitimin içsel boyutunu şöyle ifade etmiştir: “Eğitim ve öğretim (taallüm) öncelikle insana dışarıdan bir zorlamada bulunmak değildir. Aksine insanın iç dünyasında potansiyel olarak uyandırılacak bir etkidir. Bu durum, suyun yerin derinliklerinden çıkmasına benzetilebilir”.¹²⁸ Gazzâlî’nin de bahsettiği gibi insanda yaratılış olarak eğitime bir meyiletme durumu vardır. Doğruya varmak, çevresinde olup bitenleri bilmek, gözlem yapmak ve araştırmak, içgüdüsel olarak insanda aktiftir. İnsan, var olanla yetinmeyip, bunun neden var olduğunu ve hangi ilkelere dayandığını anlamak ister. Bunun için sorular sorup yanıtları arar; bilinmezliklerin üzerine gider. Mevcut bilgilerini sorgulayarak yöntemlerini ve koşullarını geliştirir, genel prensipler belirleyerek bilgilerini pekiştirip bilinmeyi anlamanın yollarını aramak amacıyla düşüncelerini

¹²³ Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, (Ankara: Meteksan Yayınları, 1998), 5.

¹²⁴ Hayati Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 209.

¹²⁵ Server Tanilli, *Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?* (İstanbul: Amaç Yayıncılık, 1989), 13-14.

¹²⁶ Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, (Ankara: Edge Akademi Yayıncılık, 2016), 12.

¹²⁷ Türk Dil Kurumu, “Eğitim” erişim: 02 Ocak 2025.

¹²⁸ Gazali Ebû Hamid Muhammed B. Muhammed, *İhya-I Ulumi'd-Din*, Gazali, (İstanbul: Merve Yayıncılık, 1992), cilt, 1/5.

sistematiik hale getirir.¹²⁹

İnsanda var olan araştırma, keşif ve merak gibi duygular eğitimin de sistemleşmesini sağlamıştır. Daha önceden bilgiye ulaşan insanlar, gelecek nesillerin aynı yollarda enerji kaybetmemesi için sahip oldukları bilgileri toplayıp düzenlemişler ve kendilerinden sonrakilerin daha fazla bilgiye ulaşmasını sağlamışlardır. Ulaşılan bu bilgiler insanlar tarafından sistemli bir hale getirilip diğer insanlara aktarılmıştır. Eğitimin yokluğu halinde, insanlığın çağlar boyunca oluşturduğu kültür ve medeniyet mirasının yeni nesillere devredilmesi mümkün olmayacak, böylelikle bu değerler kalıcı biçimde yitirilecektir. Bu nedenle diyebiliriz ki, bir toplumun kalıcılığı ve gelişimi eğitim aracılığıyla sağlanmaktadır. Önceki nesillerden hiçbir kültürel birikime ulaşmadan, sadece kendi tecrübeleriyle yetişmeye çalışan nesiller olsaydı, bugünkü zihinsel, sosyal ve teknik gelişimlerin hiçbiri var olamazdı.¹³⁰

Tarihi insanlık tarihi ile başlayan eğitim hakkında Batı ve İslâm dünyasında birçok düşünür tanımlamalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir; İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe eğitim hakkında “İnsanın lehinde ve aleyhindeki tüm bilgileri bilmesidir” derken, Emile Durkheim ise; “Sosyal olmayan nesilleri sosyalleştirmek” olarak eğitimi tanımlamıştır. Platon ise eğitimi “İnsanı en iyi olgunluğa erdştirmek” şeklinde açıklamıştır. Kaşgarlı Mahmud eğitimi kısa ve öz nitelikte “İnsan yetiştirmek” olarak tanımlamıştır. Eğitimin tanımları birebir aynı olmasa da, bireyin bilgi gelişiminin sağlanması, mükemmele ulaşması ve olgunlaşması şeklinde ortak paydaları hedeflediği söylenebilmektedir.

Bu tanımlardan sonra zaman zaman eğitim ile karıştırılan öğretim kelimesi hakkında da kısa bir bilgi vermek istiyoruz.

2.1.1. Eğitim Kavramı ve Temelleri

Eğitim ve öğretim kelimeleri farklı anlamlara sahip olmasına rağmen bir arada kullanıldıkları için karıştırılabilmektedir. Türk Dil Kurumu’na göre öğretim, belirlenen hedeflere ulaşmak için gerekli olan bilgilerin verilmesi faaliyetidir ve bununla birlikte öğrenmenin gerçekleşmesini sağlayan etkinlikleri planlama, uygun materyalleri sağlama

¹²⁹ Saffet Bilhan, *Eğitim Felsefesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları 1991), 121; Ferhan Oğuzkan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil kurumu Yayınları 1981), 57; Mustafa Ergün *Eğitim Felsefesi*, (Ankara: Ocak Yayınları,1996), 2.

¹³⁰ Halis Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1995), 18.

ve öğrencilere rehberlik etme unsurlarını da içeren bütünsel bir süreçtir.¹³¹ Bu tanımlara bakıldığında, eğitimin öğretim kavramını da içine aldığı görülür. Aralarındaki temel farklar zaman aralığı ve bilgi aktarımının yöntemlerinde ortaya çıkmaktadır. Eğitim kavramı, yaşam boyu devam eden geniş bir süreci ifade eder ve bilgiyi bireye her yolla aktarmayı hedefler. Buna karşın öğretim, kısa süreli, belirli zaman dilimlerinde, programlı etkinlik ve uygulamalar yoluyla bilgiyi örgün biçimde aktarma faaliyetidir.¹³² Kısaca eğitim, Allah'ın insanı mânevî, ahlâkî ve zihinsel olarak geliştirme ve yönlendirme eylemi olarak değerlendirilebilir.¹³³

Eğitim, genel olarak iki gruba ayrılır: formal ve informal. İnfomal eğitim, hayatın içinde kendiliğinden ortaya çıkan ve organize edilmeyen bir öğrenme şeklidir. İnsanlar çevrelerinden etkilenecek, çoğu zaman bilinçsizce çeşitli bilgiler ve davranışlar edinirler. Bu durum evde, arkadaşlar arasında, işte ya da sokakta yaşanabilir. Ancak informal eğitim denetimsiz gerçekleştiğinden, bireylerin zararlı ya da istenmeyen davranışlar geliştirmesi de mümkündür.¹³⁴ Formal eğitim, amacı doğrultusunda önceden planlanan ve program çerçevesinde yürütülen bir süreçtir. Bu tür eğitimde öğrenme ortamı önceden hazırlanır, öğretmen tarafından yönetilir ve bireyde oluşturulması hedeflenen davranışlar kasıtlı olarak belirlenmiştir. Toplumun uygun bulduğu davranışlar bireye kazandırılmaya çalışılırken, sürecin her aşaması dikkatle kontrol edilir ve sonuçlar değerlendirilir.¹³⁵ Formal eğitim, örgün ve yaygın eğitim olarak iki başlık altında incelenmektedir. Örgün eğitimde belirli bir yaş aralığı eğitime konu edilirken yaygın eğitimde bu sınırlar bulunmamaktadır. Kişilerin okul çatısı altında almış oldukları temel eğitimi niteleyen örgün eğitim, belirli yasalarla düzenlenir ve okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarında verilir. Yaygın eğitim ise örgün eğitime girmeyen ya da örgün eğitime girdiği halde kişisel ilgi, yetenek ve ihtiyaçları doğrultusunda alınan eğitimleri kapsamaktadır.¹³⁶

¹³¹ Türk Dil Kurumu, "Eğitim", erişim 5 Ocak 2025.

¹³² Gülbahar Gül, (2004). "Birey Toplum Eğitim ve Öğretmen", *HAYEF Journal of Education*, 1/1(2004), 223-236.

¹³³ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, (Ankara: Gün Yayıncılık,2001), 40.

¹³⁴ Ömer Yılar, *Halk Bilimi ve Eğitim* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık,2006), 57.

¹³⁵ Ahmet Çoban, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2012), 45.

¹³⁶ Nurullah Altaş, İsmail Arıcı, *Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 53-55.

2.1.2. Eğitim Türleri ve Toplumsal İşlevi

İlk sosyal kurum olan aile, aynı zamanda bireyin eğitildiği ilkokuldur. İnsanlara yol gösteren ilk peygamber de bir öğretmen gibi, aileden başlayarak toplumun her kesiminde eğitici bir rol üstlenmiştir. Geçmişe baktığımızda, peygamberlerin en önemli görevlerinden birinin halkı eğitmek olduğunu görürüz. Bilim insanları ve filozoflar da eğitimi hem bir meslek hem de bilimsel araştırma konusu olarak değerlendirmişlerdir. 1400 yıllık İslâm tarihi incelendiğinde, bu sürecin aynı zamanda bir eğitim tarihi olduğu anlaşılır.¹³⁷

İnsan toplulukları, doğal bir çevre içerisinde, ortak amaçlarla bir araya gelerek iş birliği yapar, belirli kurallar doğrultusunda toplum düzenini sürdürürler.¹³⁸ Eğitim, bireyi her yönüyle gelişmiş bir yaşam biçimine yönlendirmeyi ve hayatın tüm öğeleriyle uyum içinde olmasını amaçlayan bir süreç olarak görülür.¹³⁹ Eğitim, insanın hayatını verimli kılma ve hayatın gerekliliğine dair uyum ve intibakı sağlama yönünde tutum geliştirmesini sağlar. Bireyin kabiliyetini gerçekleştirme pratiğidir. Bu anlamda eğitim en genel kapsamıyla, insanları tutum ve davranışlarında ölçülü, tutarlı, şuurlu hareket etmeye yönlendirme etkinliğidir.¹⁴⁰ Birçok düşünür, eğitimi çeşitli açıdan ele almıştır. Kant'a göre eğitimin nihai amacı, bireyin kusursuzluğa ulaşmasını sağlamaktır. James Mill, eğitimi insanı hem kendi refahı hem de toplumsal mutluluk için etkili kılacak bir süreç olarak tanımlar. Spencer ise eğitimi, en uygun yaşam şartlarını sağlama aracı olarak görür.¹⁴¹ Eğitim, bireylere kültürel, sosyal, ekonomik ve kişisel yaşantılar kazandırmaktadır. Gelenek ve göreneklerine hâkim, kültürünü benimsemiş, vatanına karşı sorumluluklarını ve haklarını bilen, sosyal ilişkiler kurabilen, iş sahibi olarak geçimini sağlayan ve ülkesine katkı sunan bireylerin yetişmesi eğitimin amaçlarından. Bireylere sunulan eşit eğitim hakkı ile bir kişi ne olabilecekse o şekilde eğitilmesi ve bu konudaki potansiyelinin en üst noktaya ulaştırılarak o alanda iş sahibi olması da eğitimin

¹³⁷ Ömer Özyılmaz, *Çocukluk ve Gençlik Çağında İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 21.

¹³⁸ Başaran, İ.E. (1999). Türkiye’de Eğitim Sisteminin Evrimi. F. Gök (Editör). *75 Yılda Eğitim*. İstanbul: İbrahim Ethem Başaran, “Türkiye’de Eğitim Sisteminin Evrimi”, içinde *75 Yılda Eğitim*, ed., Fatma Gök, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999), 50-52.

¹³⁹ Bilhan, *Eğitim Felsefesi*, 121; Oğuzkan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, 57; Ergün *Eğitim Felsefesi*, 2.

¹⁴⁰ John Wilson, *Preface of the Philosophy of Education*, çev. Raşit Çelik, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016), 80.

¹⁴¹ Hasan Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003), 40.

amaçlarındandır.¹⁴²

Eğitimin görevleri arasında, bireyin topluma uyum göstermesi ve çağdaş uygarlığın gelişim değerlerini kabul etmesi için destek sağlamak bulunur. Eğitimin bir diğer amacı, kişinin toplumsal duyarlılık, sevgi, hoşgörü, demokratik tutum, bağımsızlık ve güçlü bir iradeye sahip olmasını sağlamaktır. Aynı zamanda bireyin üretken bir hayata hazırlanması, meslekî yeterlilik kazanması ve bilimsel düşünme yeteneğini geliştirmesi de eğitim sürecinin önemli hedeflerindendir.¹⁴³ Eğitim, günümüz toplumlarında hem birey hem de devlet açısından en temel gereksinimlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bir devletin gücü, eğitilmiş yurttaşlar yetiştirmesine; bireyin toplumsal itibarı ise kendi eğitim düzeyine bağlıdır. Toplamların gelişmesi ancak kaliteli eğitilmiş bireylerle mümkündür. Geleceğin zorluklarını aşabilmek, bu bireylerin istenen niteliklerle donatılmasıyla sağlanabilir.¹⁴⁴

2.1.3. Din Eğitimi ve İslam Perspektifi

Din ve eğitimden kaynağını alan din eğitimi bağımsız bir alandır ve bu kavram ne tek başına dini ne de tek başına eğitimi karşılamaz. Dinin ve eğitimin ortak noktası insan ve onun davranışlarıdır. İnsanın istenilen davranışlara yönlendirilmesinde din ve eğitimin iş birliğine ihtiyaç vardır, bu noktada da din eğitimi karşımıza çıkmaktadır. Din eğitimi kişinin fıtratında var olan inanma eğiliminin ve dindarlığının doğru bir şekilde geliştirilmesine katkı sunmaktadır.¹⁴⁵ Bir eğitim aracı olarak din hem bireylerin hem de toplumların şekillenmesinde etkilidir. İnsanlara doğruyu, yanlış, güzeli ve çirkinini ayırt etme becerisi kazandırır. Bu açıdan bakıldığında, dinî değerlerin aktarımı ve dinî eğitim bireysel gelişim için zorunludur.¹⁴⁶ Eğitim tarihine yön veren etkenler arasında din, hemen her dönemde en güçlü belirleyici olarak öne çıkmıştır. Pek çok eğitim girişimi, dinî temellere dayanmaktadır.¹⁴⁷ Hayatın ilk evrelerinden itibaren bireyin zihnî ve mânevî yönünü dinî esaslara göre sistemli şekilde geliştirme sürecine din eğitimi denir. Bu süreç,

¹⁴² İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri* (Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1974), 11-12.

¹⁴³ Oktay, Eğitimin Bilimine Giriş, 6.

¹⁴⁴ Ayhan Buran, "Türk Polis Örgütünde Eğitim Süreci ve Önemi" *Polis Dergisi*, sayı, 1/45 (1992): 38.

¹⁴⁵ Şükrü Keyifli, "Eğitim ve Din Eğitimi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2(2013): 117-118.

¹⁴⁶ Nurullah Altaş, "Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci", içinde *Din Eğitimi*, ed., Mustafa Köylü Nurullah Altaş, (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012), 47.

¹⁴⁷ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, (İstanbul: Dem Yayınları, 1999), 62.

çocuk ve gençlerin dinî bilgi ve sorumlulukları kavrayarak, toplumsal yaşamda bilinçli bir mümin olarak yer almalarını sağlar.¹⁴⁸ Toplumda din hem mânevî anlamda bir dayanak hem de ahlâkî ve toplumsal değerlerin temeli olarak görülür. Ne var ki, din öğretiminin göz ardı edilmesi, bireysel ve toplumsal düzeyde sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir. İnsan için mânevî hayat, sınır koyan değil; aksine gelişimi ve özgürlüğü destekleyen bir süreç olarak görülmektedir. Bu yönüyle kişi, mâneviyât sayesinde içsel zenginlik kazanır ve zaman içinde içsel bir özgürlük duygusuna ulaşır. Dinî öğretim ise, derin anlamıyla davranışlara, duygulara ve düşüncelere rehberlik ettiği ölçüde bu mânevî sürecin ilerlemesini sağlar.¹⁴⁹

Din eğitimi, kişinin tanrıyla olan ilişkisinin sahih bilgiye dayalı bir zeminde gelişmesini hedefler. Bu ilişkiyi çatışma ortamlarından uzak biçimde sürdürmeyi amaçlayan din eğitimi, bireyin kendini tanımasına ve yaratıcıya, diğer insanlara ve doğaya karşı görevlerini bilinçli şekilde yerine getirmesine destek sağlar.¹⁵⁰ Din eğitiminin diğer bir gayesi, bireyin din ile olan ilişkisini analiz edebilmesini sağlamak ve ilahî iradeye uygun bir kişilik gelişimi göstermesine destek olmaktır. Bu bağlamda insanlar, hayatın bütünlüğü içerisinde tanrısal iradeye uygun davranış biçimleri geliştirmeye teşvik edilir.¹⁵¹ Farklı bir anlatımla, bireyin dinî inançlar, ibadet pratikleri ve o dine özgü toplumsal normlarla kültürel anlamda şekillenmesi olarak ifade edilir.¹⁵² İslâm eğitiminde ana amaç, bireyin iyi bir insan olarak yetişmesidir. Bu hedefe ulaşmak için İslâm'ın öngördüğü tüm ahlâkî ilkeleri yaşamak ve kötülüklerden uzak durmak gerekir. Eğitim süreci; inanç, davranış ve ahlâk alanlarını kapsayarak insanın mânevî ve fiziksel gelişimini destekler, böylece dünya ve âhiret saadetine ulaştırmayı hedefler.¹⁵³ İslâm düşüncesine göre insan, iyi bir yapıya sahip olarak yaratılmıştır; fakat zamanla bu doğrallıktan uzaklaşabilir. Onu tekrar doğru yola ulaştıracak olan şey eğitim ve bilgidir. Dinî anlamda eğitim, insanı Tanrı'nın rızasına uygun davranan, düşünen ve yaşayan bir

¹⁴⁸ Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, (Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,1998), 52.

¹⁴⁹ Halis Ayhan, "Din Eğitimi", *İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1/6(1999): 22.

¹⁵⁰ Bayram Tunç, "Din Eğitiminde Dua Öğretimi", (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Enstitüsü,2011), 17.

¹⁵¹ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 22.

¹⁵² Andrew Wright, *Religion, Education and Post-modernity*, çev. Gökmen Gezer, Funda Kızıler Emer, (Çanakkale: Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 2021), 181.

¹⁵³ Mehmet Faruk Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,1997), 15-19.

kul haline getirmeyi amaçlar. Fitrî olarak tüm insanlar eşittir; ancak sonradan oluşan eşitsizlikler eğitimle ve inançla düzeltilebilir.¹⁵⁴ Kur'ân'da açıkça belirtildiği gibi İslâm eğitimi, kişinin hem dünya hem de ahiret saadetine fark etmesini amaçlar. Kur'ân'dan bağımsız yürütülen bir din eğitimi, sadece eğitim bilimlerinin sınırları içinde kaldığında arzulanan sonuçları doğuramayabilir. Bu nedenle bir din eğitmeninin, eğitimin anlam dünyasını Kur'ân ekseninde anlaması büyük önem taşır.¹⁵⁵

2.2. Eğitim Terbiye İlişkisi

Eğitim ve terbiye her ne kadar benzer anlamlara gelen iki kavram olsa da aslında her iki kavramda farklı anlamalar taşıyarak birbirlerini tamamlamaktadırlar. Eğitim olumlu veya olumsuz davranış değişikliği, bireyin bilgi, beceri ve değerlerle donatılma süreci iken, terbiye ise daha çok bireyde olumlu davranış değişikliği, karakter ve ahlâkî değerlerin geliştirilmesini ifade eder. Terbiye, Arapça'da “rabb” ve “rib” köklerinden türeyen bir sözcüktür. Bu köklerin anlamları arasında büyüme, artmak, tamamlanmak ve gelişmek bulunur. Kelime sözlükte, bir şeyi düzene sokmak ve olgunlaştırmak olarak tanımlanır. İmam-ı Âzam terbiyeyi, bireyin kişiliğini şekillendiren ya da zarar veren tutum ve davranışların anlaşılmaması olarak ifade etmektedir.¹⁵⁶ Eğitim denilince daha çok öğretim de anlaşılmaktadır. Çocuğun önceden belirlenmiş plan doğrultusunda, belirli konularda başarılı olması eğitimin amacıdır. Öğretim ise, daha çok eğitim sürecinin bir parçası, temel olarak bilgi ve beceri aktarımıdır. Bu aktarım belirli plan ve müfredatı takip eden bir öğretmen veya eğitmen tarafından yapılır. Bireylerin bilgi, beceri, değer ve tutum kazanmalarını sağlayan bir süreç olan eğitim, sanılanın aksine sadece okullarda, üniversitelerde veya çeşitli öğrenme ortamlarında gerçekleşmez. Aslında eğitim ve terbiye için ilk ve en önemli süreç ailede başlar. Ailenin birey üzerinde kişiliğin oluşması, hayata dair inanç ve değerlerin gelişmesi, sosyal beceri ve tutumlar gibi birçok etkisi vardır. Ebeveynler her daim çocuk için birer rol modeldirler. Çünkü çocuklar merak ederler ve yaşayarak öğrenirler. İnsan fitratında, hem iyi hem de kötü yönlerin varlığı Allah (c.c.)'nın takdiriyle şekillenmiştir.¹⁵⁷ Ailenin görevi de çocuğa, yeme içme, giyim kuşam, camiye gitme, oruç tutma, büyük ve küçüklere saygılı davranma vb. hususlarda

¹⁵⁴ Mustafa Ergün, *Eğitim Felsefesi* (Ankara: Ocak Yayınları, 1999), 77-78.

¹⁵⁵ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi* (İstanbul, Timaş Yayınları, 2011), 24-29.

¹⁵⁶ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, s.4

¹⁵⁷ (Kur'an-ı Kerim Şems, 8/7-8).

rehberlik ederek örnek olmaktır. Eğitim, belirli konularda kişinin bilgilenme süreci iken, terbiye ise daha çok çocuğun ahlâkî ve rûhanî yönünü esas alan kavramdır. Kişi, hırsızlıkla ilgili eğitilmiş olabilir; fakat bu ona terbiye kazandırmaz. Terörist bir birey de terörle ilgili teknik bilgi alabilir; ancak terbiyeli sayılmaz. Dolayısıyla, terbiye ifadesi daha çok ahlâkî ve olumlu değerlere yönelik eğitim süreçlerini tanımlamak için kullanılmaktadır.¹⁵⁸

Terbiye, bireyin ahlâkî ve sosyal davranışlarını, inançları doğrultusunda şekillendirmesidir. Aile içinde ve toplumda nasıl davranması konusunda rehberlik eder. Toplumumuzda terbiye sadece eğitim kavramı içerisinde kullanılmamaktadır. Örneğin; tekstil sanayisinde kumaşların terbiyesi, çeşitli bitkilerin budanma suretiyle terbiyesi hatta pişirilecek etin terbiye edilmesi gibi kavramlar gündelik hayatta anlamına dikkat edilmeden kullanılmaktadır. Buradaki “terbiye etmek” filli genel itibarıyla eldeki ürünün çeşitli işlemlerden geçirilerek daha iyi bir duruma getirilme işlemidir. İşte eğitim kavramı içerisinde yer alan terbiyenin insan için fonksiyonu da böyledir. İslâm, dünyaya gözlerini yeni açan bireyin, büyüme süreci içerisinde ailesi ve çevresinden edindiği dürüstlük, cömertlik ve vefa gibi ahlâkî değerlerle adeta yoğurularak sağlıklı bir terbiye sürecinden geçmesini hedeflemektedir. Eğitim bireyi bilgi ile donatırken, terbiye sayesinde de edinilen bilginin doğru bir amaç uğruna, toplumun kabul gördüğü ahlâkî değerlere uygun olarak kullanılmasını sağlamaktadır. Başka bir ifade ile eğitim bireye “ne yapacağını” öğretirken, terbiye ise “nasıl yapacağını” öğretir. Eğitim ve terbiye birbirlerini tamamlayan süreçlerdir. Diğerlerinden süreç sağlıklı şekilde tamamlanamaz. Eğitim bireyi topluma faydalı bir birey olarak yetiştirmeye çalışır, terbiye ise bu sürecin ahlâkî ve etik boyutunu oluşturmaktadır.

2.3. Cahiliyye Döneminde Eğitim Anlayışı

İslâmiyet öncesi Arap toplumunda genel olarak okur-yazarlık oranı düşük bir seviyededir. Okur-yazarlık oranının düşük olmasında Arapların göçebe bir yaşam sürmelerinin etkisi büyüktür. “Bedevi” olarak adlandırılan göçebe Araplara kıyasla, “Hadari” olarak adlandırılan yerleşik yaşam tarzı benimseyen Araplar da okur-yazarlık oranı daha fazladır. Yine de İslâm öncesi Arap toplumunda eğitim daha çok soylu ve elit

¹⁵⁸ Mehmet Teber, *Çocuk Eğitiminde İdeal Anne ve Baba*, (İstanbul: C Planı Yayınları, 2009), 52-53.

sınıflar ile sınırlıdır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v) “Biz (Araplar) ümmi bir topluluğuz okuma-yazma bilmeyiz”¹⁵⁹ buyurmak suretiyle o günkü Arapların ve kavimlerin genel durumunu haber vermiştir.

Arapların gerek ticaret gerekse de göç için benimsediği göçebe hayat tarzı daha çok sözlü kültürün gelişmesine yol açmıştır. İslâmiyet öncesi Arap toplumunda her ne kadar okur-yazarlık oranı genel olarak düşük olsada, sözlü edebiyat oldukça gelişmiştir. Arap dilinin zengin ve anlam derinliği olan bir dil olması sebebiyle, şairler şiirlerinde çok ince anlamlar bulup şiirlerinin etkili ve güzel olmasını sağlayabilmiştir. Bu dönemde şair ve şiirler toplumun tüm kesimleri için hayati önem arz etmektedir. Şairler toplumunda saygın bir yere sahiptir ve kabile tarafından ünlü bir şairi konuk etmek büyük onur ve şeref vesilesi olarak görülmektedir. Cahiliye dönemi, Arap toplumunda şiir ve hitabet sanatlarının son derece geliştiği bir zaman dilimi olup, bu yönüyle Arap edebiyatının klasik öncesi en parlak evresi olarak nitelendirilir. Bu dönemde ortaya çıkan şiirler dönemin en büyük sanatsal ifadesidir. Şairler kahramanlık, savaş, sevgi ve tabiat gibi konuları şiirlerinde işlerken aynı zamanda Arap kabilelerin tarihini ve değerini de yaşatmaktadır. Bu yönüyle dönemin şiirleri bir tür kültür aktarım aracı olarak da kullanılmıştır. Arap edebî geleneğinde şiir, sadece bireysel bir anlatım değil, aynı zamanda toplumsal bir rekabet unsuru olarak panayırarda icra edilirdi. Değişik dönem ve bölgelerde kurulan bu panayırar, ticaretin yanında edebî sohbetlerin ve şiirsel rekabetin merkezi hâline gelmişti. Bu müsabakalarda birincilik elde eden şairlerin şiirleri, kutsallık atfedilen Kâbe’nin duvarına asılarak onurlandırılırdı.¹⁶⁰ İslâmiyet öncesi Arap toplumu dil ve edebiyat konusunda çağının ötesinde yeteneklere sahiptir. Araplar şiirleri, kültürlerinin aktarım aracı olarak kullanmış, şiirleri toplumsal bir güç ve değer olarak görmüştür. Arap toplumu dil ve edebiyatla tarihlerini ve kimliklerini nesiller boyu aktarma fırsatına sahip olmuştur. Arapların edebiyata bu denli bağlı olması, İslâmiyet ile dini bir boyut kazanmıştır.

2.4. Hz. Peygamber’in Eğitimdeki Rolü

İslâm nuru ile aydınlanmaya başlayan Mekke ve Arap Yarımadası Hz. Peygamber

¹⁵⁹ Buhârî, Savm, 4.

¹⁶⁰ Hanefi Palabıyık, “Cahiliye Dönemi ve İslamın İlk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri” Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/27 (2007): 36-37.

önderliğinde ilmî olarak da aydınlanma yaşamaya başlamıştır. İslâm dini, eğitim ve öğretimi sadece bireysel gelişim aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün temeli olarak görür. Bu yönüyle İslâm; öğrenmeyi, bilgiyi aktarmayı, eğitimi ve insanın mânevî-ahlâkî olgunlaşmasını teşvik eden bütüncül bir öğretilerdir. Kur’ân’ın her bir âyetinde, Hz. Peygamber’in öğrenen bir birey olarak aldığı vahyi topluma öğretici kimliğiyle aktardığı bir yön bulunur. Kur’ân’daki tüm âyetler, doğrudan ya da dolaylı biçimde öğretici bir içerik barındırır. Hz. Peygamber, vahiy yoluyla edindiği bilgileri Müslümanlara sistemli şekilde öğretmiş, anlaşılması güç noktaları açıklamış ve ümmetini ahlâkî ve zihinsel açıdan olgunlaşmaya dek eğitici çabalarını sürdürmüştür.¹⁶¹ “Nitekim aranızdan size bir peygamber gönderdik. O, size âyetlerimizi okuyor, sizi arıtıp temizliyor, size kitabı ve hikmeti öğretiyor; yine size daha önce bilmediklerinizi öğretiyor.”¹⁶² mealindeki âyet buna delalettir. Allah’ın “Rab” ismi, eğitici, geliştirici ve düzenleyici anlamlar taşıdığı düşünüldüğünde; ilahî irade, peygamberlerini bu sıfat doğrultusunda vahiy aracılığıyla desteklemiş, onları eğitici ve yönlendirici bilgilerle donatmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’in en temel amacı; bireyi hakikate ulaştırmak, sapkın davranışlardan arındırmak ve toplumu cehaletin etkisinden uzaklaştırmaktır.

Kur’ân-ı Kerîm’de ilim ve bilim ile ilgili pek çok âyet vardır. Kur’ân, kendisine yüklenen temel misyonun; bireyleri karanlığın, sapkınlığın ve cehaletin kuşatmasından kurtarıp, hakikatin ve aydınlığın yoluna sevk etmek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. “Elif Lâm Râ. Bu Kur’ân, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye layık, göklerdeki ve yerdeki her şeyin kendisine ait olduğu Allah’ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.”¹⁶³ âyeti ile amacını ve muhtevasını açıklamıştır. İlgili âyette geçen “zulumat” kelimesi, mânevî karanlığı ifade eden inkâr ve cehaletle ilişkilendirilirken, “nur” kavramı ise hakikati temsil eden iman ve bilgiyle açıklanmıştır.¹⁶⁴ Yine Kur’ân-ı Kerîm’de insanın kendisini tanıyıp bileceği ve doğru yola ulaştırma vesilesi olarak, 275 âyette akıl yürütmeye ve düşünmeye yönelik sorular yöneltilirken; yaklaşık 200 âyette düşünme, görme ve tefekkür etme emredilmektedir.

¹⁶¹ Salih Suruç, Peygamberimizin Hayatı (İstanbul: Nesil Yayınları, 2021), 196.

¹⁶² (Kur’ân-ı Kerim, Bakara 2/151).

¹⁶³ (Kur’ân-ı Kerim İbrâhim, 14/1).

¹⁶⁴ Bayraktar Bayraklı, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2005) c. 10, 149.

Bunun yanı sıra, 12 âyette yeryüzünde dolaşarak araştırma yapma ve ibret alma çağrısı yapılmakta; 750 civarında âyette ise bireyler ilme yönlendirilerek bilgi edinme süreci teşvik edilmektedir.

Hiz. Muhammed (s.a.v.), hayatını ilim tahsili ve öğretisine adayan bir peygamber olarak, aldığı vahiy bilgisini ümmetine ulaştırmakla kalmamış, aynı zamanda bireyleri cehaletten kurtarmayı da temel misyon edinmiştir. Eğitim anlayışında kadın ve erkek ayrımı gözetmeksizin, ilim öğrenmenin her Müslüman için farz olduğunu bildirmiş; bu sorumluluğun, doğrudan ilahî bir emir olduğunu açıkça dile getirmiştir.¹⁶⁵ Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette İslâm'dan önce okuma yazma bilmediğinden bahsedilen Hiz. Peygamber (s.a.v)'in eğitim ve terbiyesi bizzat vahiy yoluyla gerçekleşmiştir. Hiz. Peygamber (s.a.v) doğup büyüdüğü toplumdaki sıkıntı ve sorunları çok iyi bildiğinden bu sıkıntıları vahyin ışığında çözmeye çalışmıştır. İlk vahyin inişiyile birlikte Hiz. Muhammed (s.a.v.), eğitim sürecinin hem öznesi hem yönlendiricisi olarak; öğretmeye, öğrenmeye ve değer temelli ahlâkî eğitime dayalı bir dönüşüm hareketini başlatmıştır.

İlk talebeleri Hiz. Hatice (r.a), Hiz. Ali (r.a), Hiz. Zeyd b. Hârise (r.a) ve Hiz. Ebû Bekir (r.a) olmuştur.¹⁶⁶ İslâm'ın ilme bakışı cehaleti ortadan kaldırmakla kalmamış hayatın her sahasında olduğu gibi ilimde de dönüşüm başlatmıştır. Daha önce okuma-yazma gibi faaliyetleri önemsemeyen bir topluluk, imanla birlikte bilgiye ve öğrenmeye yüksek bir hassasiyet göstermiş; ilmi, hayatın merkezine almıştır. İslâm, ilim öğrenmeyi yalnızca barış zamanlarında değil, olağanüstü hâllerde bile ertelenemez bir görev olarak kabul etmiş; savaş dönemlerinde bile tüm toplumun cepheye gitmesini tasvip etmeyerek, bir kısmının eğitim faaliyetlerini sürdüreceği bir denge sistemi öngörmüştür.¹⁶⁷ Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) 23 yıl süren tebliğ hayatı boyunca üstlendiği temel sorumluluk, Yüce Allah'tan aldığı vahiy bilgilerini ümmete aktarmak ve bu ilahî öğretiyi insanlara ulaştırmak olmuştur.¹⁶⁸ Mekke'de başlayan bu ilim seferberliği Müslümanların sayısı çoğaldıkça, eğitim ve öğretimin yapıldığı mekân ve ibadethanelerde nitelik ve nicelik

¹⁶⁵ İbn Mâce, Sünnet, 17.

¹⁶⁶ Muhammed Hamîdullah, İslâm Peygamberi, çev. Mehmet Yazgan, (İstanbul: Beyân Yayınları, 2013), 82-83; Yasin Yılmaz, "Hiz. Peygamber Dönemi Eğitime Genel Bir Bakış", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 15/40 (2012): 207.

¹⁶⁷ (Kur'an-ı Kerim Tevbe, 9/122).

¹⁶⁸ Tosun, "Öğretmen Olarak Hiz. Muhammed ya da Din Eğitimi-Öğretiminde Hiz. Muhammed'in Örnekliliği Meselesi", 86.

yönünden gelişme göstermiştir. Bu çerçevede eğitim ortamları olarak badiye (çöl), mescitler, şahsi evler, panayırklar, ders halkaları vb. mekânlar ile devam etmiştir.¹⁶⁹ Mekkeli müşriklerin baskı ve eziyetlerine rağmen Müslümanlar, eğitiminden vazgeçmemişlerdir. İslâm'ın ilkokulu sayılan Erkam bin Ebi'l-Erkam (r.a)'ın evinde Müslümanlar Hz. Peygamber (s.a.v) önderliğinde eğitime devam etmişler, ilk inen âyetleri Hz. Peygamber (s.a.v)'den dinleyip öğrenmişler ve cemaatle namaz kılmışlardır.¹⁷⁰ Erkam'ın evi aynı zamanda İslâm'ın ilk medresesi ve okulu olmuştur.¹⁷¹ Bu evde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sürdürdüğü dinî öğretim ve eğitim faaliyetleri, birkaç yıl boyunca kesintisiz devam etmiş¹⁷², bu zaman dilimi içinde kadın ve erkek tüm bireyler, Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed'e (s.a.v.) vahiy yoluyla bildirdiği âyetleri ve temel dinî öğretileri öğrenmiş, böylece toplumsal bir eğitim süreci gerçekleşmiştir.¹⁷³ Yine hicretten önce Medine'ye öğretmen olarak vazifelendirilen Mus'ab b. Umeyr'de burada eğitim almıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eğitim yaklaşımı, modern anlamda sınıf ortamında, yazılı materyal üzerinden belirli yaş ve seviyeye hitap eden formel eğitimden farklıdır. Onun eğitim anlayışı, bireylerin yaş, cinsiyet veya bilgi düzeyi gözetilmeksizin sosyal ve bireysel yaşamda ihtiyaç duyulan temel değerlerin kazandırıldığı yaygın bir öğretim biçimiyle şekillenmiştir. Bu yönüyle O'nun eğitimciliği çok boyutlu ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır.¹⁷⁴ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) önderliğinde şekillenen Asr-ı Saadet dönemi eğitim yaklaşımı, temel olarak dinî bilgilerin öğrenilmesi ve öğretilmesine odaklanmıştır. Dönemin şartları gereği, tıp, matematik, astronomi, tarih ve coğrafya gibi disiplinlerde bireylere yönelik kurumsallaşmış eğitim faaliyetleri yürütülmemiştir. Bu durum, söz konusu bilimlerin İslâm'a aykırı olduğu anlamına gelmez. Aksine, Hz.

¹⁶⁹ Davut Işıkdogan, "Medrese Öncesi Dönemde Eğitim ve Din Eğitimi", içinde *Din Eğitimi*, ed. İbrahim Turan, Bayramali Nazıroğlu, (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 67.

¹⁷⁰ Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et- Tabaktü'l Kübra*, (Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1405/1985), 2:338.

¹⁷¹ Muhammed Emin Yıldırım, *Nebevi Eğitim Modeli Darü'l-Erkam*, (İstanbul: Kalem Yayınları, 2008), 60-64.

¹⁷² Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), C. I, 206.

¹⁷³ Sir Thomas Walker Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, çev. Hasan Gündüzler, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1971), 31.

¹⁷⁴ Hüseyin Yılmaz, "Hz. Peygamber'in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1 (2004): 110.

Peygamber'in (s.a.v.) gözlem, akıl yürütme ve tecrübe temelli bilgi alanlarının geliştirilmesini destekleyen uygulamaları, bilimsel düşüncenin teşviki açısından dikkat çekicidir.¹⁷⁵

Medine'ye hicret eder etmez Hz. Peygamber (s.a.v.), İslâm toplumunun hem ibadet ihtiyacını karşılayacak hem de eğitim-öğretim faaliyetlerine ev sahipliği yapacak bir mescidin inşasını gündemine almıştır. Aynı zamanda bu mescid, barınma imkânı olmayan muhacirlerin temel ihtiyaçlarının giderilmesi açısından da merkezi bir işlev üstlenecektir.¹⁷⁶ Hz. Peygamber (s.a.v.), bu eğitim mekânında aktif olarak öğretici rol üstlenmiş; bireylerin okuryazarlık kazanmasına öncülük etmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'in öğretilmesine doğrudan katkı sağlamıştır.¹⁷⁷ Suffe, ibadet zamanlarında mescidin son cemaat bölümü olarak kullanılırken, namaz sonrasında dinî bilgi aktarımının yoğun şekilde gerçekleştirildiği bir eğitim ve öğretim merkezi işlevi üstlenmiştir.¹⁷⁸ Suffe öğrencilerinin asıl amaçları Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelen vahiyleri ezberlemektir. Suffe öğrencilerinin iâşeleri diğer Müslümanlar tarafından sağlanmıştır. Müslümanların sayısının artmasıyla birlikte Suffe'de eğitim gören öğrencilerinde sayısı artmış ve bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında ilk genişletmeler yapılmıştır. Ayrıca Suffe'de İslâm'ı tanımak ya da incelemek amacıyla Medine'ye gelen çeşitli topluluklar ile şehirde barınacak kimsesi bulunmayan bireyler, çoğunlukla Suffe bölümünde misafir edilerek ağırlanmıştır.¹⁷⁹ Henüz İslâm hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan bu heyetler, Hz. Peygamber'in bizzat eğitim verdiği bu mescid de namaz gibi ibadatlere de şahit olup bilgi sahibi olmuşlardır.

Mescid-i Nebevî, Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde yalnızca ibadet amacıyla değil, aynı zamanda İslâm toplumu için önemli olan tüm sosyal ve siyasi faaliyetlerin icra edildiği bir merkez olarak işlev görmüştür. İslâm'ı öğrenmek ya da Hz. Peygamber'le doğrudan görüşmek isteyen dış heyetler ve elçiler ise, genellikle mescidin Suffe adı

¹⁷⁵ Nazım Bayraktar, "Hz. Peygamber'in İlim Anlayışı", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1/11 (2021): 67.

¹⁷⁶ Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, Salât, 12.

¹⁷⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2003) C. II, 768.

¹⁷⁸ Abdülkadir Dündar, "Fonksiyonu ve Mimari Unsurlarıyla Mescid-i Nebevî'nin İslam Sanatı ve Kültüründeki Yeri ve Önemi", içinde *Uluslararası Cami Sempozyumu*, editör Fikret Karaman, Emine Güzel, Fetullah Zengin, Ömer Topal (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2018), 299-321.

¹⁷⁹ Abdürrrezzâk Ahmed b. İsmail el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek alâ'l-Şaḥîḥayn*, (Kahire: Mektebetü'l-Kütübü'l-İslamiyye, 1968), 3/18.

verilen bölümünde misafir edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Suffe ehline çok önem vermiş her türlü ihtiyaçlarını karşılamak için bizzat çalışmıştır. Suffe topluluğuna yönelik malî desteklerin önemli bir bölümünü, sahâbe tarafından Beytülmal'e bağışlanan sadaka ve zekâtlar teşkil etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu malî kaynakların neredeyse tamamını Suffe ehline tahsis etmiş; ister farz ister nafîle nitelikte olsun, yapılan tüm yardımları doğrudan bu ihtiyaç grubuna yönlendirmiştir.¹⁸⁰ Medine'de hicretin ilk yıllarında suffice ehli çok zor şartlarda eğitimini sürdürmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v) de her namazdan sonra ve namaz vakitleri haricinde de onlarla ilgilenmiş ve mânevî olarak onların bu zor zamanlarında destekçisi olmuştur. Ashâb-ı Suffe'nin sayısı, dönemsel ihtiyaçlara ve toplumsal şartlara göre değişiklik göstermiştir. "Kurra" unvanıyla anılan bu topluluk üyeleri arasından, Kur'ân ve sünnet bilgisini farklı kabilelere aktarmakla görevli öğreticiler seçilmiştir.¹⁸¹ Hz. Peygamber (s.a.v) suffice'de yetişmiş bu öğrencileri zaman zaman zaman İslâm'a tebliğ için ihtiyaç duyulan yerlere görevlendirmiştir.

Bi'r-i Maune olayı da bu görevlendirmenin akabinde yaşanan üzücü olaylardan biri olmuştur. 70 kadar yetişmiş kurranın şehit edildiği bu vakia Resûlullah (s.a.v)'in hayatının en büyük üzüntüsü olarak kaynaklara geçmiştir.¹⁸² Medine'de yapılan bu eğitim-öğretim faaliyetleri sonucunda, eğitim iyice yaygınlaşmış ve suffice ihtiyacı karşılayamaz duruma gelmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) bazı mahallelerde Dâru'l Kurra adında eğitim kurumları açmıştır.¹⁸³ Hz. Peygamber (s.a.v) Medine'de eğitim-öğretimin yaygınlaşması için elinden geleni yapmıştır. Bedir Savaşı'ndan sonra Mekkeli esirlerden okuma-yazma bilenlerin esaretten kurtulmaları için on Müslümana okuma-yazma öğretmelerinin şart koşulması da her fırsatta eğitim-öğretim faaliyetlerini destekleme çabasına örnek olarak gösterilebilmektedir.

2.5. Hz. Peygamberin Eğitimde Kullandığı Yöntemler

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed'in (s.a.v) tüm yönleriyle olduğu gibi, eğitimcilik

¹⁸⁰ Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabakât*, 3/1, 514-515.; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el- Müsned*, 3/109; Buhârî, "Sahih", V,41-42; Müslim, "Sahih", II,126.

¹⁸¹ İbn-i Sa'd, *Tabakât*, III,514-515; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III,109; Buhârî, *Sahih*, V,41-42; Müslim, *Sahih*, II,126.

¹⁸² Mustafa Baktır, "Suffe", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009), 470.

¹⁸³ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l Kübra*, 1:245.

vasfını da en nesnel biçimde yansıtan temel kaynaktır, Hz. Peygamber (s.a.v) her daim insanlara en güzel örnek olmuştur. Eğitim ve bilimden uzak cahiliye Arap toplumu İslâm'ın gelişiyle eğitim konusunda birtakım yeniliklerle tanışmıştır. Kur'ân başlı başına insan hayatını dizayn ettiğinden, okuma-yazma, eğitim-öğretim, inanç ve davranışlar İslâm'ın ilk dönemindeki insan eğitiminde önemli bir hale gelmiştir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) Allah (c.c.) tarafından sadece vahiy verilmemiş; aynı zamanda bu vahyi insanlara iletmesi (tebliğ), Allah'ın âyetlerini sesli olarak aktarması (tilavet), onlara öğretmesi (ta'lim), açıklaması (tebyin) ve bireyleri ahlâkî arınmaya ulaştırması (tezkiye) da emredilmiştir.¹⁸⁴

Metod terimi, sözlük anlamıyla bir hedefe yönelmiş düzenli yol, usul veya tarz demektir. Eğitim açısından ise, bireylerin bilgi edinmesi ya da başkalarına bilgi aktarması sürecinde kullanılan, bilinçli olarak seçilmiş sistematik yöntemleri ifade eder.¹⁸⁵ Hz. Muhammed'in (s.a.v) eğitim alanındaki uygulamaları, sadece kendi dönemine değil, günümüze de hitap eden evrensel nitelikler taşır. Sahâbelerle kurduğu eğitsel ilişkilerde kullandığı bazı yöntemlerin bilinmesi ve bu deneyimlerin günümüz eğitimine uyarlanması önemlidir. Okuma-yazmaya verdiği önem, öğrencilerine merhametle yaklaşması, onların duygu durumlarını gözetmesi, farklılıklarını dikkate alması ve etkili anlatımıyla ilgi çekici hale getirdiği eğitim süreci, onun eğitimdeki özgün yaklaşımını yansıtır.¹⁸⁶

2.5.1. Takrir (Tebliğ) Yöntemi

Bilginin sözlü olarak ve tek yönlü şekilde sunulduğu takrir yöntemi, dinleyici pozisyonundaki gruba hızlı bilgi aktarma imkânı sağlar. Bu nedenle öğretim süreçlerinde sıkça tercih edilen etkili yöntemlerden biridir.¹⁸⁷ Uzun bir geçmişe sahip olan takrir yöntemi, geleneksel öğretim biçimlerinden biridir. Tüm peygamberler, Allah'tan aldıkları

¹⁸⁴ Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meal i- Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, (Ankara: Ankara Okulları Yayınları 2011), 49-50.

¹⁸⁵ Şükrü Keyifli, "Hz. Peygamber'in Bazı Eğitici Davranışlarının Günümüze Yansıyan Yönleri" *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 13/2(2013): 91; Ramazan Gürel, "Hz. Peygamber'in (s.a) Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke ve Metotlar", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 2/1 (2015), 121.

¹⁸⁶ Mustafa İslamoğlu, *Üç Muhammed -İk i Tasavvur Bir Gerçek*, (İstanbul: Denge Yayınları, 2006), 211.

¹⁸⁷ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 241.

mesajları insanlara ulaştırırken bu yönetime başvurmuşlardır.¹⁸⁸ Hz. Peygamber'in (s.a.v) öğretim sürecinde en çok başvurduğu yöntem tebliğdir. Kur'an'da geçen "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilen mesajı duyur. Yoksa elçilik görevini yerine getirmiş sayılmazsın..." âyeti bu yöntemin merkezi rolünü ortaya koyar.¹⁸⁹ Hz. Peygamber (s.a.v), tebliğ yöntemini her alanda etkin şekilde kullanmış; bu yöntemde mesajını en uygun zamanda, dikkat çekici ve özlü biçimde sunmaya özen göstermiştir. Hitaplarında hem bedensel dili hem de anlatımın berraklığını ön planda tutarak, sahâbesiyle güçlü bir iletişim kurmuştur. Eğitim sürecinde neyin öğrenileceğini ve bu bilginin birey için nasıl bir fayda sağlayacağını açıklamış; bu yönüyle bilinçli bir öğrenme süreci oluşturmuştur. Söylemleri daima kısa, açık ve anlaşılır nitelikte olmuş; bireyin neyi bilmesi, neyi yapabilmesi ve nasıl bir insan olması gerektiği sorularına cevap vererek, bireysel ve toplumsal ihtiyaçları gözetmiştir.¹⁹⁰ Peygamberimiz (s.a.v), konuşurken sözlerini tane tane söylemiş ve önemli mesajları üç kez tekrarlayarak vurgulamıştır. Hz. Aişe (r.a), bu özelliğine dikkat çekerek, konuşmalarını dinleyenlerin, isterlerse sözlerini tek tek sayabilecek kadar açık bir konuşma tarzı benimsediğini dile getirmiştir.¹⁹¹ Eğitimde, özellikle tek yönlü anlatım tekniklerinde, anlatımın anlaşılır ve kelimelerin düzgün şekilde telaffuz edilmesi kritik bir unsurdur. Çağdaş eğitim anlayışına göre de öğretmenlerin konu anlatırken yavaş, dikkatli ve canlı bir konuşma biçimi sergilemeleri öğrenmeyi destekleyici bir faktördür.¹⁹²

2.5.2. Tebyin (Soru-Cevap) Yöntemi

Soru-cevap yöntemi, bireyin konuyla olan zihinsel bağını güçlendirmek ve katılımcı bir öğrenme ortamı oluşturmak amacıyla uygulanan etkili bir öğretim tekniğidir. Geleneksel olarak "tebyin" adıyla bilinen bu metot, takrir yöntemine kıyasla daha güçlü bir etki oluşturur. İslâm eğitim tarihinde de bu yöntemin sürekli olarak kullanıldığı

¹⁸⁸ Sümeyye Öztürk, "Hz. Peygamber'in (s.a.v) Eğitimciliği Çerçevesinde Modern Öğretim İlke ve Kuramlarının Değerlendirmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 68; Ramazan Gürel, "Hz. Peygamber'in (s.a.v) Eğitim Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke ve Metodlar", 125.

¹⁸⁹ (Kur'an-ı Kerim Mâide 5/67).

¹⁹⁰ Emine DEMİL, "Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Eğitim Metodu", *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 5/2 (2019): 216-234.

¹⁹¹ Buhârî, "Menâkıb", 23 (No. 3567); Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 160 (4/2298); Ebû Dâvûd, "İlim", 8 (No. 3654).

¹⁹² Mustafa ÖCAL, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metotlar*, 193.

görülmektedir.¹⁹³ Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği üzere insanın bilmediklerini sorması gerekir.¹⁹⁴ Peygamberimiz (s.a.v), öğretim sürecinde bu yöntemi sıkça kullanmış; etkili sonuçlar almıştır. Bazen doğrudan soru sormuş, bazen gelen sorulara kıyaslama ya da temsillerle yanıt vermiş, bazen de bir konunun vurgusunu artırmak için soru sorarak bu metodu aktif biçimde uygulamıştır.¹⁹⁵ Soru-cevap yaklaşımıyla Hz. Peygamber (s.a.v), sahâbelerin dikkatini konuya çekmiş ve onları düşünmeye yönlendirmiştir. Soruları genellikle sade, anlaşılır ve hedefe yönelik biçimde şekillendirilmiştir. Ayrıca kendisine soru sorulmasını teşvik ettiği de tarihî kaynaklarda vurgulanmaktadır.¹⁹⁶ Hz. Muhammed (s.a.v), sahâbelerin tanıdığı ve sevdiği unsurlardan örnekler vererek soru sorma yöntemine başvurmuş, böylece hem dikkatlerini canlı tutmuş hem de konuya ilgilerini artırmıştır. Onları, sevdikleri dünyevî şeylerden çok daha değerli olan âhiret amellerine yöneltmiş; namaz, Kur'ân öğrenimi ve bu ilmin ibadette kullanılması gibi konularda teşvikte bulunarak doğru istikameti göstermiştir.¹⁹⁷

Hz. Peygamber (s.a.v), eğitim sürecinde gerek sorduğu soruların gerekse verdiği cevapların açık, anlaşılır ve zihinde somut çağrışımlar uyandıran biçimde olmasına önem vermiştir. Herkesin tereddütsüz kabul edebileceği şekilde cevaplar sunmuştur. Ebû Hüreyre'nin aktardığı şu hadis buna örnektir: “Hz. Peygamber (s.a.v), “Birinizin evinin önünden bir nehir aksa ve o kişi günde beş kez yıkansa, bedeninde kir kalır mı?” diye sormuş; sahâbeler “Hayır, kalmaz” demiştir. Bunun üzerine, “Beş vakit namaz da böyledir; Allah bu namazlarla günahları temizler” buyurmuştur.”¹⁹⁸ Hz. Peygamber'in (s.a.v) soru-cevap yöntemini çeşitli biçimlerde kullandığı bilinmektedir. Bazen soruyu kendisi yöneltmiş, bazen gelen soruya doğrudan ya da detaylı şekilde yanıt vermiştir. Cevap vermek yerine muhatabını düşünmeye ve araştırmaya sevk ettiği durumlar da olmuştur. Ayrıca, daha açık bir anlatım sağlamak amacıyla sorunun tekrar edilmesini

¹⁹³ Suat Cebeci, “Din Öğretimi Yöntemleri”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 1/45 (2010): 6; Keyifli, Hz. Peygamber'in Bazı Eğitici Davranışlarının Günümüze Yansıyan Yönleri, 92; Öcal, Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar, 209.

¹⁹⁴ (Kur'an-ı Kerim Enbiya 21/7).

¹⁹⁵ Saadettin Özdemir, “Din Eğitiminde Soru-Cevap Metoduyla Öğretimde Hz. Peygamber Örneği”, içinde, Süleyman Demirel Üniversitesi 5. Kutlu Doğum Sempozyumu, editör, İsmail Yakıt, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2001), 399.

¹⁹⁶ Keyifli, Hz. Peygamber'in Bazı Eğitici Davranışlarının Günümüze Yansıyan Yönleri, 93.

¹⁹⁷ Ahmed Davutoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Sönmez Yayınevi, 1977), Cilt1/ 456.

¹⁹⁸ Buhârî, Kitâbu Mevâkîti's-Salat, 1.

istemiş, doğru yanıt verenleri ise övgüyle anarak ortamın öğrenme isteğini artırmıştır.¹⁹⁹

2.5.3. Tekrar Yöntemi

Her öğrenilmiş davranışın kalitesini artıran temel unsur, o davranışın süreklilik gösteren uygulamalarla pekiştirilmesidir. Özellikle meslekî becerilerde tekrar, becerinin etkinlik kazanmasını sağlar. Eğitim sürecinde bilginin belli sayıda tekrar edilmesi, öğrencinin hem dikkatini odaklamasına hem de bilgiyi uzun süreli belleğe yerleştirmesine katkı sunar. Eğer bilgi tekrar edilmezse, zamanla silinir ve bu süreç psikolojide “sönme” terimiyle ifade edilir.²⁰⁰ Ruhsal yapısı itibarıyla insan, söylenenlerden kolayca etkilenebilir. Ancak bu etki kalıcılık göstermediği için, duyulan mesajların tekrarlanması ruhsal gelişimi destekleyici bir unsur olarak öne çıkar.²⁰¹ Hz. Muhammed (s.a.v), hafızlık ve tekrar konusuna dikkat çekerek şöyle buyurmuştur: “Kur’ân hâfızının durumu, bağlı devesini sürekli gözetten bir kimseye benzer. Onu bırakırsa deve uzaklaşır, gözetirse yanında kalır.”²⁰² Bu benzetme, bilgiyle kurulan ilişkinin süreklilik ve ilgi gerektirdiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v), eğitici konuşmalarında tekrar yöntemine sıklıkla başvurmuş, önemli mesajları üç kez söyleyerek anlatımın kalıcılığını sağlamıştır. Muaz b. Cebel’in “Beni cennete götürecek bir amel söyleyin” ricasına karşılık, “Aferin, gerçekten büyük bir şey istedin. Ancak bu, Allah’ın dilediğine kolay gelir” sözlerini üç defa yinelemiş ve ardından iman, namaz ve tevhid ilkelerini açıklamıştır. Muaz’ın tekrar istemesi üzerine aynı ifadeleri bir defa daha üç kez tekrar ederek eğitici yaklaşımını sürdürmüştür.²⁰³ Bilginin tekrar edilmesi ve yeniden gözden geçirilmesi, öğrenme sürecinde unutmayı azaltır. Özellikle beceriye dayalı kazanımların yerleşmesinde ve öğrenilen içeriklerin hafızada uzun süre korunmasında tekrar kritik bir rol oynamaktadır.²⁰⁴ Kur’ân’da bazı âyetlerin birden fazla kez yer alması hem bilginin zihne yerleşmesini sağlar hem de o mesajın önemine dikkat çeker. Aynı şekilde, Hz.

¹⁹⁹ Abdulfettâh Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, (Ankara: Takdim Yayınları, 2023), 115-130.

²⁰⁰ Suat Cebeci, “Din Öğretimi Yöntemleri” 2, 1-27.

²⁰¹ Muhammed Kutup, *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi*, çev. Ali Özek, (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1977), 261.

²⁰² Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 23 (No. 5031); Müslim, “Salâtü’l-Musafirîn”, 226 (1/543); İbn Mâce, “Edeb”, 52 (No. 3783).

²⁰³ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 5, 245-246.

²⁰⁴ Zekerîya Durmuş, “Âyetlerin Eğitsel İlkeler Yönüyle Yorumlanması” içinde *“Kuram ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri”*, (Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2009), 88-89.

Muhammed'in (s.a.v) de dikkate değer bulduğu konuları üç defa tekrar ettiği bilinmektedir.²⁰⁵

2.5.4. Temsil Örnek Gösterme/Benzetme Yöntemi

Temsil terimi, Türkçe'de "misal gösterme, teşbih yapma, benzetme kurma" ve ayrıca "birini ya da bir kurumu temsil etme" anlamlarını içermektedir.²⁰⁶ Temsil yöntemi, düşünceleri daha anlaşılır kılmak için örnekleme ve benzetme tekniğini kullanan bir öğretim yöntemidir. Bu yaklaşım, belirli bir konunun gerçek hayat örnekleriyle eğitim ortamında ele alınıp analiz edilmesi sayesinde öğrencilerin hem bilgi ve beceri kazanmalarını hem de benzer olaylarla karşılaştıklarında hızlı ve doğru tepkiler verebilmelerini sağlar.²⁰⁷ Peygamberimiz (s.a.v), öğretici konuşmalarında çoğunlukla insanların duyularıyla algılayabildiği örneklerden yararlanmıştır. Soyut kavramları daha somut ve gözle görülebilir öğelerle anlatmış, bu sayede sahâbenin anlatılanları zihinsel olarak daha iyi kavrayıp hatırlamasını sağlamayı amaçlamıştır.²⁰⁸ Bu öğretim yöntemi, öğrencinin zihninde soyut kavramların yer edinmesine yardımcı olmakla kalmaz; aynı zamanda uzak ve karmaşık fikirleri yaklaştırarak anlaşılır kılar. Bu özelliğiyle eğitimde oldukça önemli bir yere sahiptir.²⁰⁹

Eğitim alanında günümüzde de yaygın bir görüş olarak, ders içeriklerinin benzetmelerle ve öğrencinin günlük yaşamından alınan örneklerle açıklanmasının öğretim sürecini desteklediği kabul edilmektedir.²¹⁰ Hz. Peygamber (s.a.v), öğretiminde somutlaştırmayı sıkça kullanmış ve sahâbesine hitap ederken duyulara hitap eden örneklerle anlatımını desteklemiştir. Kur'ân okuyan ve okumayan kişilerin durumunu anlatırken şu benzetmeleri yapmıştır: "Kur'ân okuyan mümin portakal gibidir hem kokusu hem tadı hoştur. Kur'ân okumayan mümin hurmaya benzer, kokusu yoktur ama tadı hoştur. Kur'ân okuyan münafık fesleğen gibidir, kokusu güzel olsa da tadı acıdır. Kur'ân okumayan münafık ise Ebu Cehil karpuzu gibidir ne kokusu vardır ne de tadı

²⁰⁵ Ebû Gudde, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, 141-143.

²⁰⁶ İsmail Durmuş, "Temsil", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011): 435.

²⁰⁷ Ali Murat Sünbül, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2009), 47.

²⁰⁸ Ebû Gudde, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, 98.

²⁰⁹ Abdullah Özbek, *Bir eğitimci olarak Hz. Muhammed* (Konya: Esra Yayınları, 1991), 161.

²¹⁰ Mehmet Faruk Bayraktar, "İslâm Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri" 53.

güzelidir.”²¹¹ hadis-i şerifi bu yöntemle örnektir. Eğitim anlayışında temsil metoduna geniş yer veren Hz. Peygamber (s.a.v), açıklamalarında zaman zaman doğrudan bir dil kullanmakla birlikte, insanların tecrübe ettiği somut şeylerden misaller vererek anlatımını güçlendirmiştir. Misallerin büyük kısmının günlük hayattan seçilmiş olması, muhatapların anlatılanları daha kolay kavrayabilmelerine yardımcı olmuştur.²¹² Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber’in (s.a.v) temsil ve benzetme yoluyla yaptığı açıklamalara “Emsâlü’l-hadis” ismi verilmiştir.²¹³

2.3.5. Tedricilik Yöntemi

Öğretim sürecinde sıklıkla uygulanan tedricilik ilkesi, öğrenilecek bilginin adım adım, sistemli bir şekilde verilmesini öngören bir yöntemdir. Eğitim ile ilgilenenlerin de bildiği üzere eğitim başlı başına bir süreçten oluşmaktadır. Bu süreç içerisinde öğretilmesi gereken konuların, muhataplarını bıktırmaması ve daha iyi anlaşılabilmesi için sabırla kısım kısım sunulması daha uygun olmaktadır. Bu konuda en güzel örnek Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamberimiz (s.a.v) olmuştur. O (s.a.v) dinimiz İslâm’ın bizlere olan emir ve yasaklarını 23 yıl gibi bir süreç içerisinde aktarmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de “Biz o Kur’ân’ı insanlara ağır ağır okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik”²¹⁴ âyeti ile bir konudan sonra diğer konunun iyice anlaşılabilmesi belirli bir zamana ihtiyaç olduğunu açıklamaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v) de yaşadığı yörenin insanlarını yakından tanıdığı için, dinî hükümleri açıklarken acele etmemiş ve hükümleri topluca vermek yerine olayların gerçekleşmesine binaen kısım kısım açıklamıştır. Buradaki bir diğer amaç, vahye muhatap olanlara tüm İslâmî emirlerin verilip gözlerinin korkutulmamasıdır.

Eğitim ve öğretimde aceleciliğin faydasızlığını gösteren bir başka âyet de şudur. “Ya Muhammed Cebrail sana vahyi bitirmeden Kur’ân’ı ezberlemek için acele etme, dilini onunla kımıldatma! Yalnız takip et.”²¹⁵ Dinî hükümlerin öğretiminde Hz. Peygamber (s.a.v), aşamalı bir yaklaşım benimseyerek bilgileri önem sırasına göre vermiş ve bu yöntemle öğretimin hem daha etkili hem de kalıcı olmasını sağlamıştır.²¹⁶ Hz.

²¹¹ Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 17 (No. 5020); Müslim, “Salâtü’l-Musafirîn”, 243 (1/549).

²¹² Özbek, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, 165.

²¹³ Bayraktar, İslâm Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri, 64

²¹⁴ (Kur’an-ı Kerim, İsra, 17/106).

²¹⁵ (Kur’an-ı Kerim, Kıyame, 75/16).

²¹⁶ Ebû Gudde, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, 77.

Peygamber'in (s.a.v) yanında yetişmiş genç sahâbelerden biri olan Cündeb b. Abdullah, tecrübelerini şöyle aktarır: “Resulullah'ın yanında bulunan gençlerdendik. Birçoğumuz orada ergenliğe ulaştı. Biz önce iman esaslarını öğrendik, ardından Kur'ân'ı öğrenerek imanımızın derinleştiğini fark ettik.”²¹⁷ Bu sözden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber ashâbına dini anlatırken her aşamasında tedriciliği kullanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) Mekke'de iken daha çok şirkle mücadeleyi içeren âyet ve hükümler üzerinde durmuş, Medine'ye hicretten sonra ise, öğretilen ve iman edilen İslâm'ın esaslarının uygulamasına geçilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) kendisinin uyguladığı bu metodu öğretmen olarak görevlendirdiği kişilerden de talep etmiştir. Resulullah (s.a.v), Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken şu talimatları vermiştir: “Orada karşılaşacağın topluluk Ehl-i Kitap'tandır. Öncelikle onları Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim O'nun elçisi olduğuma iman etmeye çağır. Kabul ederlerse, onlara beş vakit namazın farz olduğunu bildir. Buna da uyarlarsa, zekâtın farz kılındığını ve bu zekâtın zenginlerden alınıp fakirlere verilmesi gerektiğini söyle. Ancak mallarının en değerli olanlarını alma. Ve mazlumun bedduasından sakın, çünkü onun duası ile Allah arasında bir engel yoktur.”²¹⁸ Hz. Peygamber (s.a.v)'in bu yönlendirmesiyle acele edilmeden ve belirli bir sırayla ilerleyerek asıl gayeye ulaşmak amaçlanmış ve bu istekler de tedriciliğin güzel bir örneği olmuştur.

2.3.6. Tartışma/ İstişare Yöntemi

İstişare, bir karar alınmadan önce uzman ya da ilgili kişilerin fikirlerine başvurulmasıdır. Bu süreç, olayların derinlemesine incelenmesini, fikirlerin paylaşılmasını ve son aşamada alınan kararın uygulanması ya da gerekirse düzeltilmesini içerir. İstişareyle hedeflenen, en uygun çözümü bulmak ve hata oranını azaltmaktır. İnsan, yalnız başına yaşamaktan çok toplum içinde var olmayı gerektiren bir varlıktır. Diğer bireylerle kurduğu ilişkiler sayesinde hem toplumsal aidiyet hissi gelişir hem de ortak sorumluluklar üstlenilir. Sorunlar karşısında çözüm üretmek için bireyler birbirlerinin fikirlerinden yararlanmak zorunda kalır. Grup içinde yardımlaşma ve iş birliği

²¹⁷ Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kuzvînî İbn Mâce, Sünen, “Mukaddime”, thk: Muhammed Fu'âd 'Abd al-Bâkî, (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1952–53):2/1,9.

²¹⁸ Buhari, *Zekat*,1.

sağlandığında, toplumsal refah artar ve problemler daha kolay aşılr.²¹⁹ Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de "Onların işleri kendi aralarında istişareyledir."²²⁰ ve "Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış"²²¹ emri üzerine, Hz. Peygamber (s.a.v) ashâbı ile istişarelerde bulunmuş, genç sahâbelere çeşitli hususlarda yardımcı ve örnek olmuştur. Önemli olaylar ve savaşlar öncesinde, ashâbının fikirlerini dinlemiş, görüşlerine değer vermiş ve onlarla birlikte karar almıştır.

Peygamberimiz (s.a.v), vahiy gelmeyen hususlarda daima sahâbesiyle istişare etmiş ve bu yöntemi hem kararlarında hem de uygulamalarında ihmal etmemiştir. Ebû Hüreyre (r.a) bu durumu şu şekilde özetlemiştir: "Rasûlullah'tan daha fazla ashâbıyla istişare eden başka bir kimse görmedim."²²² Konu ile ilgili başka bir örnek ise hendek savaşı öncesindeki savaş stratejisini belirleme yöntemidir. Mekke müşriklerinin saldırı planlarını öğrenen Hz. Peygamber (s.a.v), ashâbını toplayarak savaş stratejisi konusunda istişare etti. Bu sırada Selmân-ı Farisî (r.a), Medine'nin etrafına hendek kazılmasını önerdi ve bu uygulamanın Fars toplumlarında yaygın olduğunu belirtti. Bu teklif uygun görülünce, Hz. Peygamber hendeğin kazılmasını emretti ve çalışmalara fiilen katıldı.²²³ İslâm dininin istişareye verdiği önem gerek âyetlerde gerekse de hadislerde ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında görülmektedir. Kur'ân'ın emri sonrasında Hz. Peygamber ilk olarak istişare emrine kendisi uymuş daha sonra da ashâbına örnek olmuştur. İstişare bugün bile değerini yitirmeyen çok önemli bir uygulamadır. Günümüzde insan ilişkileri çeşitli sebepler sonucunda karmaşık bir hal aldığı için Müslümanların eğitimden sosyal hayata hemen her alanda istişare yöntemini canlı tutmaları gerekmektedir.

²¹⁹ Hacer Şahinalp, "Danışmadan Dayanışmaya: Bireysel ve Sosyal Potansiyellerin Aktivasyon Kodu Olarak Şûrâ", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1(2017): 123-126.

²²⁰ (Kur'an-ı Kerim, Şûara, 42/38).

²²¹ (Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmran, 3/159).

²²² Tirmizî, *Cihâd*, 34.

²²³ İbn Hişâm, Abdûlmelik b. Hişâm *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Beyrut, 1971), II, 272; İbn Sa'd, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2/1, 14-15; Ahmet Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, (Ankara: Birleşik Dağıtım Yayınevi 1992), 66.

2.3.7. Kıssa/Hikâye Yöntemi

Kıssa kelimesi; iz sürmek, birini takip etmek ve bilgi ya da söz aktarmak anlamlarında kullanılır. Aynı zamanda bir kişiye ya da olaya dair gelişmelerin detaylı biçimde, sıra takip edilerek hikâye edilmesi anlamına da gelir.²²⁴ Eğitim açısından kıssanın önemi, insan psikolojisi üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır. Özellikle geçmişe dair hikâyeler yoluyla mesaj verilmesi, dinleyenin savunma mekanizmasını devreye sokmadan, öğüt ve ders almasını kolaylaştırır.²²⁵ Din eğitimi daha çok soyut kavramlarla imana dayalı bir eğitim olduğundan kıssa-hikâye metodu din eğitiminin gerçekleşmesi için önemlidir. İslâmiyet'in ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'de bu metodu çokça kullanmıştır. Daha önce bahsettiğimiz üzere Hz. Peygamber'in eğitimini bizzat Kur'ân-ı Kerîm şekillendirdiğinden, Hz. Peygamber de kıssa-hikâye metodunu din eğitiminde kullanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde geçen kıssalar, kısa öz ve yüzeyseldir. Derine inmeden muhatabına konunun önemi anlatılmak istenmektedir. Konumuz olan kıssa ve hikâye yöntemini anlatırken akıllarda soru kalmaması için bir hatırlatmada bulunmak istiyoruz. Gerek Kur'ân'da gerekse de hadislerde geçen kıssalar gerçek ve yaşanmış olaylardan oluşmaktadır. Allah Resulu'nün vahiy yoluyla aktarmış olduğu hikâye ve kıssalar gerçek olup, farklı kültürlerde oluşturulan gerçeği yansıtmayan hikâyeler ile karıştırılmaması gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm muhataplarına, “And olsun ki, peygamberlerin kıssalarında, akıllı olanlar için ibretler vardır. Kur'ân uydurulabilen bir söz değildir. Fakat kendinden önceki Kitapları tasdik eden, inanan millete her şeyi açıklayan, doğru yolu gösteren bir rehber ve rahmettir”²²⁶ âyeti ile mahiyetini açıklamaktadır. Ayrıca “Bu kıssaları anlat ki, düşünsünler”²²⁷ âyeti ile Hz. Peygamber (s.a.v)'in İslâm'ı öğretmesinde kıssalardan faydalanması buyurulmuştur.

Gelişme dönemi içerisindeki çocukların masal ve hikâyelere karşı ilgileri vardır. Hikâyeler çocukların hayal gücünü geliştirirken yaşadıkları dünyayı da keşfetmelerini sağlamaktadır. Hikâyeler din eğitimi verilirken çocukların dinî değer, sembol ve bilgileri

²²⁴ Bayraktar, İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri,48-52; Özbek, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, 195-210.

²²⁵ Ebû Gudde, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, 187.

²²⁶ (Kur'an-ı Kerim, Yusuf Suresi, 12/111).

²²⁷ (Kur'an-ı Kerim, A'raf, 7/176).

daha kolay anlamlarına yardımcı olur. Kıssa ile eğitim okuma yazma öğrenmemiş kimseler içinde oldukça etkili bir yöntemdir. Muhatapların bilişsel gelişmişlik düzeylerine göre uygun konulardaki kıssalar seçilerek din eğitimi sağlanabilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v)’in büyük çoğunluğu okuma-yazma bilmeyen cahiliye toplumunun eğitim ve öğretiminde kullanmış olduğu kıssa metodu buna en güzel örnektir.

Kıssa anlatımının psikolojik yönü, birey üzerinde derin etkiler bırakır. Dinleyici, kıssayla birlikte olaylara duygusal olarak dâhil olur, karakterlerle özdeşleşir ve anlatılanlardan ibret alır. Bu süreçte soyut değerler, somut olay ve karakterler aracılığıyla daha anlaşılır hâle gelir; bu da öğrenme sürecini hem kolaylaştırır hem de ilgi çekici kılar.²²⁸ Resulullah’ın özenle kullandığı kıssa yöntemi, günümüz dünyasında da eğitimcilerin, özellikle çocuklara dinî ve ahlâkî konuları öğretmede faydalanabileceği etkili bir yaklaşımdır. Gerçekliği ve doğruluğu teyit edilmiş kıssalarla yapılan anlatım, terbiye sürecini olumlu yönde destekleyecektir.²²⁹

2.3.8. Tebşir ve İnzar Yöntemi

Tebşir; müjdeleme, iyi haber verme gibi anlamlara gelirken, inzar ise, uyarma ve korkutma manalarına gelmektedir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) öğretim yaklaşımlarından biri, insanları hayra çağırırken ödülleri motive etmek, şerre karşı ise uyarı ve korkutma ile bilinç oluşturmaktır. İyilikleri sevap ve faydalarıyla öne çıkarırken; kötülükleri azap ve zararlarıyla anlatarak caydırıcı bir dil kullanmıştır.²³⁰ Hz. Peygamber (s.a.v)’in eğitim-öğretimde kullandığı metotların en başında gelenlerinden birisi de bu metod olmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ: “Ey Muhammed! Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak göndermişizdir; fakat insanların çoğu bunu anlamıyorlar.”²³¹ buyurulmuştur. Peygamberler, Allah tarafından hem müjde verici hem de uyarıcı rehberler olarak gönderilmiştir. Hakikate inananlara cennet ve ilahî mükâfatlar vaad edilmiş; inanmayanlar ise cezayla ikaz edilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v) de risaleti boyunca bireyleri kötülüklerden uzaklaştıran, hayra yönelten bir eğitim misyonu

²²⁸ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, 189-191; Beyza Bilgin, “Ahlâk Terbiyesinde Dini Hikâyeler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1/1(1994):51-53.

²²⁹ Muhittin Uysal, “Bazı Hadis Kıssaları Üzerine Mülâhazalar”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/22(2006):33-58.

²³⁰ Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, 142.

²³¹ Zekerîya Durmuş, “Âyetlerin Eğitsel İlkeler Yönüyle Yorumlanması”, 90.

üstlenmiştir. Kendisinin de kolaylaştırıcı bir eğitimci olduğunu belirten Hz. Peygamber'in: "Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz"²³² ve "İslâm kolaylık dinidir."²³³ demesi tebşir ve inzâr metodunun nasıl yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

²³² Buhârî, "İlim", 11 (No. 69); Müslim, "Cihad" 8 (3/1359).

²³³ Buhârî, "İmân", 28 (No.39).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE ÇOCUK TERBİYESİ

Terbiye, bireylerin toplum içinde sağlıklı ilişkiler kurmasını, ahlâkî değerlerle yetişmesini sağlayarak hem kişisel hem de toplumsal gelişimi desteklemektedir ve toplumun düzeni, huzuru ve uyumu için önemli bir rol oynamaktadır. İnsan yaşamının gayesi; Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak, iyiliği yaymak kötülükten uzaklaştırmak anlayışı içerisinde geçirilen sevgi ve saygı dolu bir ömür ile birlikte Allah'ın rızasına ulaşmaktır. Bu süreç içerisinde Rabbimizin insanoğluna bir hediyesi olan çocuklarımız bizler için birer imtihan vesilesidir.²³⁴ Her Müslüman kendi çocuğunu İslâm'a ve kültürel değerlere uyumlu bir şekilde yetiştirmek zorundadır. Bir Müslümanın her konuda olduğu gibi çocukların talim ve terbiyesinde de muallim olarak gönderilen Hz. Peygamber'in (s.a.v) ahlâkına, eğitim öğretim metotlarına, yaşam tecrübesine ve örnekliğine müracaat etmesine ihtiyacı vardır. Hz. Peygamber'e (s.a.v) müracaat, onun irad ettiği hadisler özelinde ortaya koyduğu ilke ve yaklaşımların izini sürmekle mümkündür.²³⁵ Hz. Peygamber Müslümanlar için her konuda örnek olmuştur. Çocuk terbiyesi ve çocuklar ile ilgili hemen her konuda da sünnetteki uygulamalara bakma gereği duyulmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v) İslâm'ın temel öğretilerini sadece sözleriyle değil, aynı zamanda davranışlarıyla da insanlara göstermiş, ahlâkî değerleri, doğru ve yanlışları bizzat kendi hayatında örnek bir şekilde yaşayarak Müslümanların terbiyesini şekillendirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) sabır, hoşgörü, saygı, merhamet ve adalet gibi erdemlere büyük önem vermiş, İslâm'ın öğretileri doğrultusunda insanlığın yüksek ahlâkî standartlar üzerine inşa edilmesini amaçlamıştır.

²³⁴ (Ku'an-ı Kerim Enfal, 8/28).

²³⁵ Esan Gül, *Çocuk Eğitiminde Kırk Hadis*, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2016), 9-10.

3.1. Terbiyenin Tanımı

Terbiye, Arapça bir kelime olan “Rabbe” fiilinin mastarıdır. “Rabb” kavramı terim anlamıyla kullanıldığında, “bir şeye sahip olan efendi, itaat edilen, bir şeyi ıslah ve terbiye eden varlık manalarına gelmektedir. Rabb, her ne kadar “terbiye eden” ve “terbiye” anlamında kullanılan mastar bir kelime olsa da abartma maksadıyla “mürebbi” manasını da taşır. Bu özelliği sebebiyle “Rab” kelimesi, terbiyenin bütün gerekliklerine sahip, güçlü ve mükemmel bir “mürebbi” anlamında da kullanılır. Bu kelime mutlak anlamıyla ancak âlemleri terbiye eden Allah’ta hak ettiği bir karşılığı bulur.²³⁶ Böylece evvel ve âhirde ne varsa her şeyi terbiye eden, kâinattaki tüm yaratılmışları eğiten Rabbimiz kast olunur ki bu, bütün canlıların yetiştirilme sorumluluğunu taşımak demektir.

“Rabv” kökünden türeyen terbiye, “çocuğu veya ekini besleyip, büyütme, geliştirmek” anlamına gelmektedir. Büyümek bütün canlılara has bir özellik olsa da terbiye insanlar için kullanılan bir terimdir.²³⁷ Terbiye, bir şeyi kademe kademe, tedrici olarak kemaline ulaştırmak ve tekâmül ettirmek; insanın bedenî, zihnî ve ahlâkî bakımdan gelişip olgunlaşmasını sağlamak anlamına da gelir.²³⁸ Terbiye, İslâmî literatür de eğitimin karşılığı olarak kullanılan bir kelimedir.

Terbiyenin tanımı ile ilgili kaynaklar milattan önceki döneme kadar uzanır. Milattan önceki filozofların terbiye ile ilgili yapmış oldukları çalışmalar batı dünyasında bir bilgi birikimi oluşturmuştur. Oluşan bu bilgi birikiminden İslâm filozofları da yararlanmışlardır. Öyle ki, terbiyenin ilk tanımları Eflatun ve Cicero tarafından yapılmıştır.²³⁹ MÖ. 427-347 tarihleri arasında yaşayan ilkçağ filozofu, Yunan kökenli Eflatun’a göre terbiye tanımı şöyledir: “İyi bir terbiye bedenî ve ruhî, müsteid oldukları mükemmeliyeti tamamen verendir.” Yine milattan önce yaşayan Roma kökenli Cicero’ya göre “terbiye, çocuğun insan haline esâdına hizmet eden sanattır.” Bu tanımlar Eflatun ve

²³⁶ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Terbiye İkinci Yaratılıştır* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2024), 17.

²³⁷ Kazıcı, Ayhan, “İslam Tarihinde Tâlim ve Terbiye”, 3: 515-523.

²³⁸ Türk Dil Kurumu “Terbiye”, erişim: 28 Kasım 2024.

²³⁹ Merve Yılmaz, “Osmanlı Çocuk Dergilerinde Terbiye ve Ahlak (1898-1908)” (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2024), 6

Cicero'dan sonra gelen filozofların terbiye tanımlarına temel oluşturmuştur.²⁴⁰

İslâm felsefesine baktığımızda ise felsefî fikir hareketlerinin İslâm ile yoğrulduğunu görmek mümkündür. İslâm âlimleri arasında terbiyenin tanımı Râgıb el-İsfahânî, İbn Miskeveyh, İmam-ı Gazzâlî, Beyzâvî, Kınalızâde Ali Efendi tarafından yapılmıştır. 954-1010 yılları arasında yaşayan İslâm filozofu, Râgıb el-İsfahânî'ye göre terbiye, “bir şeyi en mükemmel derecesine ulaşıncaya kadar adım adım inşa etmektir.”²⁴¹ İbn Miskeveyh'e göre ise terbiye, “insanı, tedbir-i nefse, tedbir-i menzile ve tedbir-i siyasiye muvafık kılmaktır” şeklinde tanımlanmıştır. Bir diğer İslâm filozofu Gazzâlî ise terbiyeyi, “terbiye, amel-i salih ve ulum-i nafia tahsil etmektir” şeklinde açıklamıştır. Terbiye, insanı halk ve hâlık nezdinde vazifelerini yapabilecek kemale getirmektir.”²⁴² Beyzâvî'ye göre terbiye, “bir şeyi derece derece geliştirerek kemaline ulaştırmaktır.”²⁴³ 1510-1572 yılları arasında yaşayan ünlü İslâm filozofu, Kınalızâde Ali Efendi'nin bilgisine göre ise terbiye, “nefsin ahlâk-ı reddiyesini izale ve ikna ve ahlâk razıyesini, idâme ve ibka kılmaktır. Akla, hissiyat-ı behimiyeyi ve hevaı nefsi kullanabilecek derecede tasarruf kuvveti vermektir.”²⁴⁴ Bazı tanımlara göre terbiye, toplumsal tecrübe sahibi bireylerin, yeni yetişen kuşaklara düşünce ve duygu dünyalarını aktarma süreci olarak açıklanır.²⁴⁵ Terbiye, kısaca ifade edilecek olursa, bilgi sahibi bireyin bilmeyene yön göstermesi anlamına gelir ve bu yönüyle bir rehberlik işlevi görür. Kur'an da insanlara, bilgi eksikliklerini gidermek için bilenlere danışmalarını tavsiye etmektedir.²⁴⁶ Peygamberlik vazifesi açısından bakıldığında da terbiye, irşad etmek ve tebliğ etmek manalarına gelir. Çünkü Hz. Peygamber'in “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”²⁴⁷ hadisi bunu teyit etmektedir. Tüm yaşantısıyla bizlere örnek ve önder olan Hz. Peygamberimiz, kurtuluşa ermenin güzel ahlâktan geçtiğine de dikkat çekerek bizlere bir kez daha rehber olmuştur.

Terbiye, eğitimin de temelini oluşturan bir kavram olduğu için, dünya üzerinde

²⁴⁰ Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Fenni Terbiye Cilt 1* (Ankara: Konuk Kitapevi, 1910), 15.

²⁴¹ Kazıcı, Halis, “Tâlim ve Terbiye”, 515-523.

²⁴² Hilmi, Terbiye İkinci Yaratılıştır, 17.

²⁴³ Kazıcı, Halis, “Tâlim ve Terbiye”, 515-523.

²⁴⁴ Hilmi, Terbiye İkinci Yaratılıştır, 18.

²⁴⁵ Ziya Gökalp, “Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri”, 321.

²⁴⁶ (Kur'an-ı Kerim Enbiyâ 21/7); (Kur'an-ı Kerim Nahl 16/43).

²⁴⁷ Mâlik b. Enes el-Asbahî el-Medenî, *el-Muvatta'*, “Hüsnü'l-Hulûk” Bâbı, 1. hadis, haz. Muhammed Fu'âd 'Abd al-Bâqî, Kahire: Dârü'l-Hadîs, ts.

yaşayan tüm ulusları etkileyen bir kavramdır. Dönem dönem farklı tarihlerde ve milletlerde kendine has birçok tanım bulmuştur. Bu terbiye tanımlarına bakarak, dönemin özellikleri hakkında da birtakım çıkarımlar yapılmaktadır. Terbiye ile ilgili çalışmaları olan devletlerde eğitim konusunda ilerleme sağladıkları söylenebilir. İslâm dini ile terbiye arasında da sıkı bir bağ bulunmaktadır. İslâm sadece Allah’a ibadeti, itaati konu almayıp, insanı diğer insanlardan sorumlu tutar ve yaşadığı toplumda iyi bir birey olmaya teşvik eder. İslâm dininde terbiye, insanın hem mânevî hem de ahlâkî olarak olgunlaşmasını sağlayacak bir eğitim anlayışıdır. Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde yer alan öğütler, insanlara doğruluk, iyilik, hoşgörü, adalet ve sabır gibi kıymetli davranışlar kazandırır.

İnsan tabiatı, onun doğuştan sahip olduğu tüm fiziksel ve zihinsel potansiyelleri temsil ederken; kültür, yaşadığı toplumda kazandığı düşünce sistemlerini, davranış kalıplarını ve yaşam biçimlerini ifade eder. Bu çerçevede terbiye, bir yönüyle kültürel bir mirasın aktarımı, diğer yönüyle de insanın içsel kapasitesini “iyi insan” ideali doğrultusunda inşa etme çabası olarak değerlendirilebilir. Bu hem bireysel gelişimi hem de toplumsal devamlılığı destekleyen bütünsel bir eğitim anlayışıdır.²⁴⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere terbiyenin sadece eğitimle veya sadece çocuk yetiştirmekle sınırlı kalmayıp toplumsal bir kimlik oluşturma görevi de vardır.

Terbiye, bireylerin, ahlâkî ve sosyal değerler doğrultusunda yetişmesi, doğru ve yanlışları ayırt etme becerisine sahip olma sürecidir. Toplumu oluşturan insanlar ailelerinden ve çevrelerinden aldıkları terbiye ile yaşadıkları topluma etki ederler. Çünkü terbiye, bireylerin kendilerini doğru ifade etmelerini, başkalarına saygı göstermelerini, etik değerlerle hareket etmelerini ve insanlara saygılı olmayı ifade eder. Bu açıdan da görüldüğü gibi terbiye, mükemmel bir toplum için bir teminattır. Terbiye doğru ve sistematik olarak verilebilirse, ancak o zaman insani değerlerin üstün tutulduğu, huzur ve düzenin sağlandığı bir toplum olabilir. İslâm ise bu dönemi, yüksek ahlâkî ve mânevî değerlere yönlendiren bir rehber vazifesi görür.

3.2. Çocuk Terbiyesi

İnsanlığın yaratılışından bu zamana kadar çocuk hemen hemen her toplumda istenilen, sevilen ve ailesi için değerli olan bir varlık olarak kendine yer bulmuştur.

²⁴⁸ İbrahim Canan, *Peygamberimiz Sünnetinde Terbiye*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2014), 51.

Kur’ân-ı Kerîm, insanların Allah’tan “kusursuz, iyi bir çocuk” istemelerinin genel bir insan eğilimi olduğuna işaret etmektedir.²⁴⁹ Bu bağlamda hem peygamberler hem de sâlih insanlar, dualarında Allah’tan nitelikli, arı duru ve hayırlı bir soy talebinde bulunmuşlardır.²⁵⁰ Allah’ın yarattıklarına birer hediyesi olan çocuklar, anne-babaları için birer sevinç ve imtihan vesilesidir.

Çocuk Allah’ın biz insanlara bahsettiği merhamet duygusunun açığa çıktığı en güzel yerdir. Hz. Peygamber’in, “Merhamet edenlere, Cenâb-ı Hak merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet ediniz ki, göktekiler (Allah ve Melekleri) de size merhamet etsin”²⁵¹ hadisinden de anlaşılacağı üzere merhamet duygusu çocuk sevgisi ile birleşip insanı kurtuluşa erdiren vasıtalarından biri olabilir. Yine insan vefat ettikten sonra amel defteri kapanır ve böylece sevap – günah kavramı da vefat eden kimse için son bulmuş olur. Ancak “İnsan ölünce amel defteri kapanır. Ancak bundan üç şey bundan müstesnadır ki, onlar sebebiyle kişiye iyilik yazılmaya devam eder. Bunlar; sadaka-i cariye, istifade edilen ilim ve kişinin ardından duacı olacak salih evlattır.”²⁵² Herkes çeşme, vakıf, yol, köprü yapma veya yaptıрма gücünde olmayabilir. Yine her insan ilim tahsil edebilir ancak, belirli bir bilgi birikimi ve uzmanlık gerektiren ve kendisinden istifade edilebilecek bir metot, icat, ilaç gibi faydalı eserler bırakamayabilir. İşte burada insan sahip olduğu çocuklarını İslâm’a ve topluma yararlı birer birey olarak yetiştirebilirse öldükten sonra bile kendisine fayda veren bir hazineyi inşa etmiş olur.

İslâm çocuk terbiyesi konusunda anne ve babayı vazifelendirmiştir. Nitekim “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insan ve taşlar olan ateşten koruyunuz”²⁵³ âyeti buna bir delil olarak gösterilebilir. Hz. Peygamberimiz de çocukların terbiyesi ve bakımını anne babalara yüklemiş ve şöyle buyurmuşlardır. “Hepiniz çobansınız, hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Erkek, ailesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın, kocasının evinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur”.²⁵⁴ Bize yüklenen bu görevler sonucunda, çocuklarımıza güzel bir terbiye verirken Kur’ân ve Sünnet esaslı bir

²⁴⁹ (Kur’ân-ı Kerim Furkan 25/74).

²⁵⁰ Tirmizi, el- birr, 16.

²⁵¹ Buhari, Edeb, 13.

²⁵² Müslim, Vasiyet, 14.

²⁵³ (Kur’ân-ı Kerim, Tahrim 66/6).

²⁵⁴ Buhari, Ahkâm, 853.

terbiye şekline dayanmamız gereklidir. Müslümanlığın gereği üzerine İslâm’a ilk davet ettiğimiz, örnek olduğumuz kişiler çocuklarımız ve aile bireylerimiz olmalıdır.

Çocuklara terbiyenin verildiği ilk yer ailedir. Çocuk iyi-kötü, haram-helal, hak-hukuk, kavramlarını ailede alır. Çocuk terbiyesi de daha çok güzel ahlâkı ve insanî değerleri temel alır. Kişinin bu değerleri çocuklarına verebilmesi için dinî değerleri referans alan, örf, âdet ve kültürel değerlere bağlı bir ailede yetişmesi gerekmektedir. Kendi içerisinde çocuk terbiyesi, bir kartopu gibi önce aile daha sonra da toplumu ilgilendirir. Aile yapısı bozulan toplumlarda ilk etkilenenler her zaman çocuklar olmaktadır. Aileleri tarafından ilgisiz büyüyen çocuklar da her zaman suça daha yatkın olmaktadır. Aile yani anne ve babanın görevi çocuğu bir hizada tutmak ve değerler eğitimi ile harmanlayıp topluma entegre etmek olduğundan anne veya babanın ailede olmayışı çocuğun sağlıklı bir sosyal bağ kurmasını da engellemektedir.

Çocuk terbiyesi ve çocuk terbiyesinde ailenin rolünden bahsettiğimiz bu çalışmamızda, ailenin çocuğun suça meyletmesindeki etkisinden de bahsetmek istiyoruz. Hukuk literatüründe klasik suç teorisi, suçu; yasaya aykırı, hukukî normlarla çelişen ve failin kusurlu olduğu bir eylem olarak ele alır.²⁵⁵ Özetle, suç; hukuk düzeninin cezaî yaptırım uyguladığı davranış biçimidir.²⁵⁶ Toplumsal düzlemde suç, kamu düzenine veya sosyal değerlere zarar verdiği düşünülen ve bu sebeple kanun koyucularca cezalandırılması gereken eylemler bütünüdür.²⁵⁷ Kapsamlı olarak değerlendirildiğinde suç, bireyin biyolojik yapısı, ruhsal durumu ve içinde bulunduğu toplumsal koşulların bir araya gelmesiyle oluşan çok yönlü bir olgudur.²⁵⁸

Çocuk suçluluğu konusunda yapılan bilimsel incelemeler, suça yönelmenin hem bireysel hem de çevresel nedenlere bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bireysel nedenler genellikle ruhsal ve zihinsel sağlık sorunları ile bağımlılık durumlarını kapsarken; çevresel nedenler arasında aile yapısı, arkadaş çevresi ve okul ortamı gibi sosyal etkenler bulunmaktadır. Bu faktörler içinde aile ve aile içi ilişkiler, çocuğun gelişimi üzerinde en

²⁵⁵ İzzet Özgenç, *Türk Ceza Kanunu Gazi Şerhi*, (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2005), 214.

²⁵⁶ Haluk Yavuzer, *Psiko-Sosyal Açıdan Çocuk Suçluluğu*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981), 52-53.

²⁵⁷ Tülin Günşen İçli, *Kriminoloji*, (Ankara: Bizim Büro Basımevi Yayınları, 2001), 77.

²⁵⁸ Muharrem Özsan, “Çocuk Suçlarında Aile ve Anne-Baba İlişkilerinin Rolü”, içinde, Birey, Kişilik ve Toplum, Aile Yazıları, ed. Beğlü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1991), 35-41.

etkili unsurlar arasında yer almaktadır.²⁵⁹ Çocuğun suç işleme eylemi sosyalleşme durumu ile ilgilidir. Aile, okul ve arkadaş çevresinin oluşturduğu bu süreçle çocuk sosyalleşerek toplumun bir parçası olur. Aile yapısında meydana gelen bozulmalar ya da aile bireyleri arasında yeterli düzeyde etkileşim sağlanamaması, çocuğun sosyalleşme sürecini olumsuz yönde etkileyebilir. Sosyalleşme sürecindeki aksaklıklar, bireyin suç davranışlarına yönelmesinde belirleyici bir rol oynayabilir. Koruyucu ve düzenleyici bir unsur olan ailenin yokluğu veya işlevsizliği, çocukları uyumsuz davranışlara ve suça sürüklenme riskini artırmaktadır.²⁶⁰

Bir gelişim ve çocuk psikoloğu olan Haluk Yavuzer'in 2008 yılında Hükümlü gençler üzerinde yaptığı bir araştırmada, gençlerin %47'sinin çeşitli nedenlerle anne ve babalarından ayrı kaldıkları, %22'sinin de parçalanmış ya da eksik ailelerden geldikleri bulunmuştur.²⁶¹ Konu hakkındaki bir başka araştırma ise Nöro-psikiyatri uzmanı olan Günce Gülseren tarafından yapılmıştır. Bu araştırmada; eğitim eksikliği, sağlıksız çevre koşulları, düşük gelir, uygun olmayan ev ortamı, aile eğitiminin yetersizliği ve özellikle ailedeki düzensizlik, çocukların suça yönelmesinde belirleyici unsurlar arasında sayılmaktadır.²⁶² Bir başka çalışma ise Füsün Sokullu Akıncı tarafından yapılmıştır. Aile, bireyin davranışlarını şekillendiren en güçlü sosyal çevre olarak tanımlanmıştır. Çocuğun suça itilmesinde öne çıkan ailevi sebepler; dağılmış aile yapısı, aile içi çatışmalar, disiplinsiz ortam ve suç geçmişine sahip aile bireyleridir. Bu çerçevede, çocuk suçluluğunun önlenmesinde aileye büyük sorumluluklar düştüğü savunulmaktadır.²⁶³

Sonuç olarak, yapılan çalışmalardan da anlaşılaçağı üzere aile ve aile yapısı, çocuğun suça sürüklenmesine direkt etki etmektedir. Allah'ın insanlara bir lütfu olan çocuk, içinde bulunduğu aileden beslenerek geleceğini inşa etmektedir. Çocuğun ailesi, değerlerine bağlı, sevgi ortamına önem veren, saygılı ve bilgili bireylerden oluşuyorsa çocukta ileri ki yaşamında ailesi ve çevresine karşı olumlu duygular geliştirerek hem

²⁵⁹ Hakan Balcı, "Çocuk Suçluluğu ve Toplumsal Nedenleri", (Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 18-20.

²⁶⁰ Kunt, "Suç ve Çocuk", 46.

²⁶¹ Haluk Yavuzer, *Çocuk ve Suç*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019), 160.

²⁶² Gülseren Günce, "Çocuk Suçluluğu ve Aile", içinde *Çocuk Suçluluğu ve Çocuk Mahkemeleri Sempozyumu*, editör İsmail Doğan (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983), 1-6.

²⁶³ Füsün Sokullu Akıncı, "Çocuk Suçluluğu Kriminolojisinde Aile Faktörü", içinde *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 10.Yılı Adliye ve Çocuk Suçluluğu Sempozyumu*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992), 127-133.

kendi hayatına hem de yaşamış olduğu topluma faydalı bir birey olmaktadır. Aksi durumda terbiye veremeyecek durumda olan aile de yetişen çocuk, bir ayna gibi ailesi ona ne vermişse onu yansıtabacaktır. Toplamların çöküşü aile ile başladığından, aile birliğini ve yapısını korumak, çocuklara güzel terbiye vermek tüm toplumun ortak görevidir.

3.3. Çocuk Terbiyesinin Önemi

Çocuk terbiyesi, bireyin kişilik oluşumu ve toplumun geleceğı açısından hayati bir konudur. İnsanın ahlâkî değerleri, sorumluluk bilinci ve sosyal uyumu büyük ölçüde çocukluk döneminde kazanılır. Bu sebeple hem aile hem de toplum açısından çocuk terbiyesi, yalnızca bireysel gelişimi değil, aynı zamanda toplumsal düzeni, kültürel devamlılığı ve medeniyetlerin istikrarını da doğrudan etkilemektedir. Hz. Peygamber'in sünnetinde de çocuğun küçük yaşta doğru bir eğitim ve terbiye ile yetiştirilmesi, hem anne-babanın sorumluluğı hem de ümmetin geleceğı için en temel görevlerden biri olarak görülmüştür. Bu bağlamda çocuk terbiyesinin önemi, farklı boyutlarıyla ele alınarak şu başlıklar altında incelenecektir:

3.3.1. Ailenin Çocuk Terbiyesindeki Temel Rolü ve İlkeleri

Bir çocuğun eğitilmesinde en büyük etkiyi aile yapısı sağlar. Bu yapının temel taşları ise kuşkusuz anne ve babadır. Hayata gözlerini açtığında hiçbir şey bilmeyen çocuk, yaşamla ilgili temel bilgileri ilk olarak ebeveynlerinden alır. Söylenenleri anlamasa bile, çocuklar yetişkinlerin davranışlarını dikkatle izleyerek öğrenir. Konuşmaya başladıklarında bile davranışların etkisi çoğu zaman sözlerin önüne geçer. Bu nedenle, anne-baba ve öğretmenlerin çocuk karşısındaki davranışlarında tutarlılık göstermesi büyük bir gerekliliktir.²⁶⁴ Yine çocuklarda ilk gelişen duygu haya duygusu olduğı için, anne, baba ve eğitimciler de bu duyguyu geliştirmeli, çocuğun yaş ve zihinsel gelişimine göre sırasıyla diğer duyguları geliştirmede yardımcı olmalıdırlar.

Çocuk terbiyesinde dikkat edilecek bir başka hususda, terbiye sürecinde şiddet, dayak, azarlama gibi uygulamalara yer olmamasıdır. Şiddet kısa vadede istenilen karşılığı verse bile çocuğun iç dünyasında yıkıcı etkilere sebep olur. Bu durum çocuklarda alta

²⁶⁴ Rousseau, Emile ya da Eğitim Üzerine, 140.

kaçırma, tırnak yeme ve depresyon, gibi birçok psikolojik sorunlara yol açabilmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi çocuk sosyal bir varlıktır ve ailesinde gördüğünü örnek olarak alır. Şiddet gören çocuklarda, öfkeyle tanıştığından öfkeyi öğrenirler. Maruz kaldıkları bu olay onların, sosyal hayatını etkiler ve davranış bozukluklarını tetikler. Aile çocuk için ihtiyaçlarının karşılandığı, karşılıksız sevildiği ve değer gördüğü bir yerdir. Şiddet, öfke ve dayak gibi yanlış uygulamalar çocukların ailelerine karşı olumsuz tutum sergilemesine neden olup, çocuk-aile bağlarını zedeler, çocuk ile aile arasında duygusal bir mesafe oluşmasına neden olur. Şiddet gören çocuklar eğitim hayatlarında da verimli olamazlar. Ailesinde öğrendiği “cezadan kaçmak için yapmak” kuralını eğitim hayatına da yansıttıkları için, öğrenme konusunda güçlük yaşarlar.

Çocuğun arkadaş çevresine karşı öfkeli ve şiddete yatkın bir tavır sergilemesi de yine ailesinde tanıştığı şiddet ile ilgilidir. Rabbimiz Kur’ân- ı Kerim’de şöyle buyurmaktadır. “Göklerde ve yerde olanlar kimindir” diye sor. Onlar gerçeği söylemeseler de sen: “Allah’ındır” de. O, kullarına rahmetiyle muameleyi kendine ilke edinmiştir. O sizi, geleceğinde hiçbir şüphe bulunmayan kıyâmet gününde elbette bir araya toplayacaktır. Fakat nefislerini zarara uğratanlar buna inanmazlar.”²⁶⁵ Bir hadis- i şerifte ise şöyle buyrulur. “Hz. Peygamber bir gün torunlarından birini kucağına almış ve onu öpüyordu. Bir sahâbe onun bu davranışını şaşkınlıkla seyrediyordu. Sonunda dayanamayıp “Benim on tane çocuğum var; ama bugüne kadar hiçbirini öpmedim.” dedi. Hz. Peygamber onun bu sözlerini hayretle dinledikten sonra şöyle buyurdu: “Merhamet etmeye merhamet edilmez”.²⁶⁶ Âyet ve hadislerden de anlaşılacağı üzere merhamet duygusu, Allah’ın biz insanlara ve canlılara bahşetmiş olduğu büyük bir nimettir. Merhamet katılmış kalpleri yumuşatır. Ahlâk ve erdem merhametle birleşerek insanı insan yapar. İşte böyle önemli bir duygudan da çocuklarımızı terbiye ederken yararlanmalıyız. İlke olarak çocuk terbiyesinde “sevgi ve merhamet” merkezli davranmak çok güzel bir yaklaşım olur. Hayatı keşfederken fıtrat olarak istekli, heyecanlı ve oyun oynamaya düşkün olan çocuklarımıza karşı müsamahalı davranmalı onların hayatı öğrenme faaliyetlerine de destek olunmalıdır.

Çocuk terbiyesinde bir başka önemli husus ise korkudur. Bazı anne babalar

²⁶⁵ (Kur’an-ı Kerim En’âm,12).

²⁶⁶ Müslim, Fedâil, 65.

çocuklarının aşırılıklarını Allah, öcü ve baba gibi kelimelerle sindirmeye çalışmaktadırlar. “Allah yakar” şeklindeki bu ifadeler henüz somut işlem seviyesine ulaşamayan çocukların iç dünyasında Allah’a karşı sevgiden çok korku duygusunu geliştirmektedir. Çocuk büyüyüp yeterli gelişime ulaştınca da dine karşı olumsuz ve uzaklaştırıcı bir tutum sergilemektedir. “Her çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne-babası onu Yahudî, Hristiyan veya Mecûsî yapar”²⁶⁷ ve “Bir baba çocuğuna güzel ahlâktan daha üstün bir miras bırakamaz.”²⁶⁸ Hadislerden de anlaşılacağı üzere, en güzel örnek olarak yaratılan insanın terbiyesinde birinci vazifeli ailesidir.

Çocuk terbiyesinde de tabiatı itibariyle kötü bir duygu olan korku yerine İslâm’a yakışır bir yöntem olan sevgi ve merhamet merkeze alınmalıdır. Yine çocuğu “baba” ile korkutmak da oldukça yanlış bir yöntemdir. Ebeveynler korkuyu istenmeyen davranışlara engel olma amacıyla yapsalar da bu davranış uzun vadede çocuğun duygusal sağlığını olumsuz etkilemektedir. Korku ile çocuklar geçici olarak kontrol altına alınsalar bu anlayış çocukta kaygı, güvensizlik ve başkaldırma gibi davranışları tetikler. Korku ile terbiye edilen çocuklar, yaptıklarını sadece korkunun sonuçlarından kaçınmak için yaparlar. Özdenetim duygusuna da ket vuran korku, anlayışı çocuğun büyüdüğünde olumsuz eylemler yapmasına yol açar. Çocuk yaşlarda ibadetini eksiksiz ve mükemmel derecede yapan çocukların büyüdülerinde ibadetlerinde devamlılığı sağlayamaması da korku ve şiddet temelli terbiye yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Korku yerine güven, sevgi ve empatiye dayalı bir terbiye yaklaşımı benimsenmelidir. Böylece çocuk fiziksel olarak büyürken, içsel dünyası da güzel duygularla bezenip hayata ve insanlara karşı daha sağlıklı bir anlayışa erişmiş olur.

3.3.2.Çocuğun Sosyal Gelişiminde Arkadaşlık, Akran Etkileşimi ve Terbiyenin Yansımaları

Arkadaşlık kavramı, yaşamın her döneminde aileden sonra gerekli ve ortak davranış kalıplarını ve tutumlarını paylaşmayı sağlayan, yeni davranış kalıpları ve tutumların oluşturulmasını destekleyen en küçük toplumsal birimdir.²⁶⁹ Türk Dil Kurumu

²⁶⁷ Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, el-Camiü’s-Sahîh, I-IX, Thk. Muhammed Züheyr, Dâru Tavkî’n-Necât, 1422 h., Cenâiz, 79; Tefsir, 30; Kader, 3.

²⁶⁸ Muhammed b. İsmâîl el-Tirmizî, el-Câmiü’l-Kebîr – Sünenü’t-Tirmizî, I-VI, Thk. Beşâr Avâd Marûf, Dârü’l-Garb el-İslâmî, Beyrut, 1998, Birr, 32.

²⁶⁹ Özcan Köknel, *İnsanı Anlamak*, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2005), 250.

ise arkadaşına iki tanım getirmektedir. Bu tanımlardan ilki, “Birbirlerine karşı sevgi ve anlayış gösteren kimselerden her biri, bacanak, eş, yâren”dir. Diğer bir tanım ise, “Bir ortamda birlikte bulunanlardan her biri, hempa, refik” olarak tanımlanmaktadır. İlk tanımda arkadaşın duygusal özelliği, ikincisinde ise ortak mekân vurgusu dikkat çekmektedir. Arkadaşlık ise; arkadaş olma durumu, arkadaşına yakışır davranış, omuzdaşlık, ünsiyet olarak açıklanır.²⁷⁰ Duygusal ilişkiler, karşılıklı olarak destek, saygı, içtenlik, anlayış ve güven temelleri üzerine kuruludur.²⁷¹ Kur’ân-ı Kerîm’e göre Allah’a yakınlaşma araçlarından biri olarak görülen arkadaşlık ilişkileri hem bireysel hem de toplumsal olarak büyük bir öneme sahiptir. Ve birçok âyette bu konu üzerinde durulmuştur. Önemli sosyal ilişkilerden biri olan arkadaşlık, çocukların aynı mekân ve aynı zamanda yaşamaları ile birbirlerine karşı duydukları his ve duygularla oluşur.

Çocuğun arkadaş edinebilmesi için önceden aile tarafından çocuğa paylaşma, duygularını kontrol edebilme, diğer çocuklara karşı yardımsever ve iyi olmayı öğretmeleri gerekmektedir. Genellikle oyun aracılığı ile tanışıp gelişen arkadaşlıklar, özgüven duygusu ile bulunduğu ortama ve kişilere karşı aidiyet kazanır. Bir arkadaşlığı sağlamlaştıran en temel öğeler, karşılıklı anlayış, güven, dürüstlük ve sadakattir. Çocukların sosyal dünyaları, yakın ilişkilerden oluşan zengin ağlardan oluşur. Çocuklar için anneler, babalar, kardeşler, akrabalar, arkadaşlar ve okul personeli hayatlarında önemli kişilerdir.²⁷² Çocuğun arkadaş edinmesi, sosyal gelişimi için çok önemli bir süreçtir. Çocuk, arkadaşlık sayesinde iletişim ve empati kurma becerilerini geliştirir, arkadaşlarını, ailesini ve öğretmenlerini ise kurduğu oyun dünyası ile içselleştirir. Arkadaşlık edinmenin bir diğer yararlarından bahsedecek olursak, çocuğun yakın ilişki kurmayı öğrenerek yalnızlık duygusundan kurtulması, kendine olan güvenin artması, belirli davranış kurallarını gözlemleyerek öğrenmesi, arkadaşlığın verdiği eğlenceli ortamda kendini daha rahat ifade etmesi, olumlu bir benlik geliştirmeleri gibi birçok yarardan bahsedebiliriz.

Genel olarak aynı yaş grubundaki çocuklara akran denir. Okul öncesi eğitim

²⁷⁰ Türk Dil Kurumu, “Arkadaş”, erişim: 04 Aralık 2024.

²⁷¹ Haluk Yavuzer, *Okul Çağı Çocuğu*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018), 63.

²⁷² Meltem Aslan Gördesli, Ayşe Esra İşmen Gazioğlu, “İlişki Ağı Envanteri Kısa Formunun Türkçe Uyarlama Çalışması” *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14/1(2017): 16.

olarak adlandırdığımız, çocukların okulla tanıştığı dönem aynı zamanda akranlarıyla daha çok vakit geçirmeye başladıkları dönemdir. Çocuklar bu dönemde sosyalleşir ve birtakım beceriler kazanırlar. Bu dönemde çocuklar daha çok ailelerinden gözlemledikleri hareketleri yapmaya yatkındırlar. Diğerlerinden güçlü olan ve bu gücü keşfetmiş çocukların, akranları sayılabilecek çocuklara üstünlük kurma amaçlı, sistematik ve kötü niyetli davranmasıyla akran zorbalığı ortaya çıkmaktadır. TDK ise zorbalığı ‘Zorbaca davranışta bulunma; mütegalibelik, müstebitlik, tagallüp’ olarak tanımlamıştır.²⁷³ Bu bir kişiye olabileceği gibi bir gruba da yapılabilmektedir. Çocukluk döneminde zorbalık belirtileri, çocukların okula gitmekte isteksiz olmaları, kâbus görme, karın ağrısı ve kaygılanma gibi durumlardır. Çocukluk döneminde başlayan bu zorbalık ergenlik döneminde de devam edip kişinin hayatını etkileyen sonuçlar doğurabilmektedir.

Ergenlik dönemi, kişinin hayatındaki duygu durum ve fiziksel değişikliklerin yaşandığı yoğun bir dönem olduğundan bu dönemdeki zorbalık belirtileri de farklıdır. Bu dönemde daha çok, okul eğitiminde başarısızlık, intihar düşünceleri ve teşebbüsleri gibi durumlar yaşanabilirken, sigara, alkol, vb. kötü alışkanlıklarda zorbalığa karşı geliştirilen savunma mekanizmaları olarak belirtilebilir. Yine bu dönem çocuğun ailesi tarafından dikkat edilmesi gereken bir dönemdir. Bahse konu belirtiler varsa bu konuda çocuğa hissettirilmeden, öğretmenleri ile görüşülerek çözüm aranmalıdır.

Erken dönemlerde yaşanan sağlıklı arkadaşlık ilişkileri, bireyin ilerleyen yaşlardaki sosyal başarısını olumlu yönde etkiler. Buna karşın, ergenlikte kurulamayan güçlü ilişkiler, ileriki dönemlerde meslek, evlilik ve sosyal çevreyle ilgili uyum sorunlarına yol açabilir.²⁷⁴

Çocuk terbiyesinde dikkat edilmesi gereken bir başka konu ise çocuğun arkadaş seçimidir. Dinimiz arkadaşlığa çok önem vermiştir. Furkan suresi 28 ve 29. âyetlerinde geçen “O gün (nefsine ve başkalarına) zulmeden kimseler ellerini ısırarak şöyle der: Ah, keşke Peygamber’le birlikte bir yol edinmiş olsaydım! Vah, yazıklar olsun bana, keşke filanı dost edinmeseydim! Çünkü o, gerçekten bana geldikten sonra, beni zikirden

²⁷³ Türk Dil Kurumu, “Zorba” erişim: 10 Aralık 2024.

²⁷⁴ Gülşen Büyüksahin Çevik, “Ergenlerin Arkadaş Bağlılığı ve İnternet Bağımlılığının Cinsiyet Ebeveyn Tutumu ve Anne Baba Eğitim Düzeylerine Göre İncelenmesi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19/3(2010): 228-229.

(Allah'ı hatırlamaktan) saptırmış oldu” âyeti çocuk yaşta başlayan arkadaşlık kavramının ileriki yaşlarda dostluğa dönüşüp, kişinin hayatı için çok önemli bir tecrübe olduğuna dikkat çekmektedir. Yine bu konuda Hz. Peygamberimiz de şöyle buyurmaktadır: “Kişi, dostunun dini üzeredir; şu hâlde her biriniz kiminle dost olduğuna iyi baksın.”²⁷⁵ buyurmuşlardır. Nisa suresi 28. âyetinde ise şöyle buyrulur; “Allah, sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor. (Zaten) insan da (tabiatı, fıtratı, sabır ve dayanıklılığı bakımından) zayıf yaratılmıştır.” Âyetten de anlaşılacağı üzere insan yapı itibarıyla zayıf yaratılmıştır. Gördüklerinden ve duyduklarından etkilenir ve kolayca yoldan saparak bir anda bambaşka biri olabilir. Yukarıdaki âyet ve hadislerden de anlaşılacağı üzere arkadaşın insan üzerinde etkisi çok fazladır. İnsanı iyiliğe veya kötülüğe sürükleyebilir. Kişi her ne kadar istemese de zamanla arkadaşlarının huyuna, yaşadığı ortamdaki kötülöklere alışabilmektedir.

Necip Fazıl Kısakürek'in “Kıtmir de bir köpekti, Ashâb-ı Kehf'in köpeği, ama cennete gitti. Kim olduğun kadar, kimlerle olduğun da önemli” sözü²⁷⁶ bazen hiçbir şey yapmasak da arkadaşlarımızla aynı ortamda bulunmamızın bile bizleri etkileyebileceğini göstermektedir. Çocuğun arkadaş seçiminde ise dikkat edilmesi gereken birtakım hususlar vardır. Araştırmalara göre çocuklar henüz bebekken bile yanlarına koyulan diğer bebeklere tepki vermişlerdir. Ağlayan bir bebeğin yanına başka bir bebek bırakıldığında sustuğu görölmüştür. Yine aynı yaştaki bebekler bir araya geldiklerinde konuşmasalar bile birbirlerini itme, gülme ve çekme gibi hareketlerle iletişim kurma çabası göstermişlerdir. Özellikle 3 yaşına giren çocuklar, arkadaşlık konusunda daha somut belirtiler göstermeye başlarlar. Örneğin, tek başına oynadıkları bir oyunda bebeklerine arkadaşlarının ismini vermeleri gibi davranışlar, çocukların sıkı bir arkadaşlık bağı kurmaya başladığını göstermektedir.

Okul ortamı ile tanışan çocuğun her ne kadar çok arkadaşı varmış gibi görölsede, genel olarak kendine yakın hissettiği ve duygusal olarak sıcak bulduğu çocukları arkadaş edinmektedir. Hemen her konuda çocuğuna rehber olan anne-baba, çocuğun arkadaş seçimlerine de sirâyet etmektedir. Anne-baba ve aile arasındaki duygusal ilişki çocukların

²⁷⁵ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Biharu'l-Envar*, (Beyrut: 1403/1983), 792.

²⁷⁶ “Ashab-ı Kehf”, (Erişim Tarihi 02.01.2025), <https://www.islamveihsan.com/ashab-i-kehfin-koepgi-kitmir.html>.

kuracağı arkadaşlık ilişkilerine rehberlik etmektedir. Bu dönemde aile ve çocuk arasındaki bağlar güçlü olmalıdır. Toplumumuzda bilindiği üzere “Üzüm üzüme baka baka kararır” şeklinde ve bu manaya gelen birçok atasözümüz vardır. Genel anlamıyla, aynı ortamda bulunan kişilerin birbirlerini etkilediği manasına gelen bu sözler insanın hem etkileyen hem de etkilenen bir varlık olduğunu bizlere göstermektedir.

Anne-babalar çocuklarından mesul oldukları için, onların arkadaş seçimlerinde de yardımcı ve yönlendirici olmalıdırlar. Bu yönlendirme faaliyeti kolaycı yaklaşımla “öğüt verme” şeklinde yapılırken, asıl zor ve kalıcı olan ise “örnek olma” şeklidir. Aile ortamında çocuğa, merhamet, yardımseverlik, karşılıklı anlayış, saygı duyma gibi hasletler kazandırmak, çocuğun duygusal ihtiyaçlarını karşılamak, çocuğun arkadaş edinmesinde, ebeveyn müdahalesi olmadan rehberlik sağlayabilir. Böyle bir ailede büyüyen çocuklar, kuracakları arkadaşlık ilişkilerinde ortak millî ve mânevî değerleri baz alacaklardır. Böyle ortamda yetişen çocuklar arkadaş seçimlerinde farkında olmadan bu güzel hasletlere sahip arkadaşlar edinirler. Aksi durumlarda ailesinden yeterli ilgi ve yönlendirmeyi görmemiş çocuklar, arkadaşlık ilişkilerinde ilgi ve kabul görmeyi ön planda tutacakları için riskli arkadaş seçimlerine maruz kalabilmektedirler. İlerleyen yaşlarda görülen arkadaşlık grupları da aileden görülen ve öğrenilen alışkanlıkların bir yansıması olarak oluşur. Örneğin, kötü alışkanlık yapan çocuklara “çocuktur yapar” şeklinde bir yaklaşım sergilemek, çocuğun bu davranışı doğru davranış olarak anlayıp ileriki süreçte, kuracağı arkadaşlık gruplarında kötü alışkanlıkları sergileyen çocukları seçmesine sebep olacaktır.

Ailenin görevlerinden biri de çocuklarına her daim güzel hasletler kazandırmak, ilk önce onlara aile içindeki yaşantısıyla örnek olmak, çocuğun yanlış tercihlerinde de usulüne uygun şekilde yardımcı olmaktır. Bu süreçte anne-babalar, baskıcı, kırııcı ve yasaklayıcı bir tutum sergilememelidir. Aksi durumda çocuk, ailesine karşı olumsuz tavır alabilir, yalan söyleyebilir, kendi kültürü ve inancına aykırı kişilerle arkadaşlık edebilmektedir. Aile, çocuğuna arkadaş seçiminde, dürüst, saygılı, nazik ve kibar ve meraklı gibi özelliklerde arkadaşlarla ilişki kurmasında rehber olmalıdır.

Çocuğun arkadaş seçiminde aranacak bir başka önemli konu ise meraktır. Merak;

“Bir şeyi anlamak veya öğrenmek için duyulan istek”²⁷⁷ anlamına gelir. Aile, çocuğun okul başarısı için çalışkan ve meraklı çocuklarla arkadaşlık edinmesini sağlayabilir. Merak insanın keşfetmesini ve öğrenmesini sağlayan bir güçtür. Küçük çocuklarda bu merak duygusu onları sınırı olmayan bir öğrenme eğilimine sevk eder. Çocuğun çevresine ve yeni şeylere karşı öğrenme isteği her zaman desteklenmelidir. Öğrenmeye karşı gösterilen bu merak, çocuğun eğitimine de katkı sağlar. Meraklı öğrenciler, sınıf ortamında soru soran, katılımcı, keşfetmeye açık ve enerjik bir yönelim sergilerler. Bu da onların eğitim-öğretim faaliyetinden keyif almalarını sağlar.

Meraklı çocuklar dışı dönük özgür bir kişilik sergilediklerinden eğitim-öğretimde arkadaşlarına da katkısı olur. Örneğin, bir konuda arkadaşının anlamadığı bir konuyu birlikte çalışarak öğrenebilirler. “Üzüm üzüme baka baka kararır” atasözünden yola çıkarak, meraklı arkadaşı olan bir çocuk zamanla arkadaşı gibi davranıp düşünmeye başlar. Bu da onun eğitim hayatı başta olmak üzere yaşamına etki eder. Merak, iyi şeylere olabileceği gibi kötü alışkanlıklara karşı da duyulabilmektedir. Birçok kötü alışkanlığın merak etme sonucunda geliştiği unutulmamalıdır. Aile yine burada çocuğun bu merak ve öğrenme isteğini kontrol etmeli ve merak duygusunu iyi ve güzel şeyler sınırında tutmalıdır. Bir diğer önemli konu ise merak etme sürecinde hata yapan çocuğun ailesi ve öğretmeni tarafından desteklenmesidir. Böylece çocuğun eğitim süreci olumlu şekilde desteklenmiş olur.

3.3.3. Dijital Çağda Çocuk Terbiyesi ve Ebeveyn Rehberliği

Çocuk terbiyesinde bir başka önemli konu ise “çocuğun dijital imkânları nasıl kullandığı” ile alakalıdır. Gelişim dönemi içerisinde çocuk dijital araçlardan en yaygını olarak televizyon ile tanışır. Daha sonra yaşı ve el becerisi geliştikçe, tablet ve cep telefonu vasıtası ile internetle de tanışmış olur. İnternet; günümüzden yaklaşık otuz yıl kadar önce hayatımıza giren, bilgisayar başta olmak üzere internet bağlantısı yapabilen cihazları birbirine bağlayan bir ağıdır.

Geçmişten günümüze kullanımı artarak devam edip hemen hemen tüm dünyaya yayılmıştır. Bugün iletişim başta olmak üzere; eğitim, ticaret, bilgiye ulaşma, eğlence, bankacılık, sağlık sistemleri ve ulaşım gibi birçok alanda internet kullanımı insanlar için

²⁷⁷ Türk Dil Kurumu, “Merak” erişim: 12 Aralık 2024.

vazgeçilmez hale gelmiştir. Günümüzde anne-babalar bebekleri doğar doğmaz telefon ve internet ile tanıştırmaktadır. Bebeklerin yeme-içme, alt değiştirme ve uyutma gibi temel bakımlarını yaparken video veya müzik açılarak sakinleştirmeye çalışılmaktadır. İnternet ve dijital araçların içine doğan bebekler de büyüdükçe interneti daha efektif kullanıp, oyun oynama ve sohbet gibi aktivitelerle diğer insanlarla etkileşime girmektedirler. Adeta uçsuz bucaksız bir derya olan internet dünyası, çocuklarımız için dikkat edilmezse telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurabilmektedir. İnternetin iyi ve güzel yanları olduğu gibi kötü yanları da vardır. Amacı dışında internet kullanımı çocuğu en başta sosyal hayattan koparıp asosyal bireyler yetişmesine sebep olmaktadır. İnternet ortamında gereğinden fazla zaman geçirmek, gerçeklik ile sanal dünya arasındaki dengeyi bozarak çocuğu olumsuz etkilemektedir.

Motor becerilerin sağlıklı biçimde gelişmesi için çocukların belirli yaşlarda bu becerileri aktif şekilde deneyimlemeleri gerekir. Ancak bu süreçte bilgisayar başında geçirilen fazla zaman, bu kazanımların ya gecikmesine ya da hiç gerçekleşmemesine neden olabilir.²⁷⁸ Çocuklar üzerinde uzun süreli dijital medya maruziyeti, yalnızca düş gücünü zedelemekle kalmayıp, sosyal çevreyle bağlarını azaltmakta; zihinsel esneklik, sanatla ilgilenme ve sosyalleşme gibi önemli alanlarda da sınırlayıcı etkiler yaratmaktadır.²⁷⁹

Televizyon, tablet ve cep telefonu gibi dijital araçlarla haddinden fazla zaman geçirmek çocuklar için; kamburluk, el ve sırt ağrıları, göz rahatsızlıkları gibi birçok fiziksel hastalığa da zemin hazırlamaktadır. Sanal dünyada çocuklar için çekici hale getirilen oyunlarda bir başka tehlikeyi içermektedir. Oyun dünyasının çocuğun istediği gibi hareket edebilecek denetimden uzak imkânlar sunması, çocuğa geçici özgürlük duygusu vererek internet ve oyuna bağımlı hale getirmektedir. Bağımlısı olduğu bu oyun dünyasında çocuk her türlü tehlikeye açık vaziyettedir. Siber zorbalık, taciz, psikolojik şiddet gibi kişiyi üzecek her türlü hareket birer travma oluşturarak çocuğun gelişimi

²⁷⁸ Elif Arslan, Pınar Bütün, Murat Doğan, Hüseyin Dağ, Cavid Serdarzade, Vefik Arıca, “Çocukluk Çağında Bilgisayar ve İnternet Kullanımı”, *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi*, 4/3(2014):, 195-201.

²⁷⁹ Haluk Tanrıverdi, Sena Sağır, “Lise Öğrencilerinin Sosyal Ağ Kullanım Amaçlarının ve Sosyal Ağları Benimseme Düzeylerinin Öğrenci Başarısına Etkisi”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/18(2014):, 775-822

üzerinde kalıcı etkiler bırakmaktadır. Dijital imkânların bu denli yoğun kullanımı çocuklar üzerinde duygusal, bilişsel, psikolojik, fiziksel ve sosyolojik birçok etki bırakmaktadır. Olumlu ve olumsuz bu gelişmeler çocuğun sosyalleşmesine de yansımaktadır. Böylece her ne kadar “sanal dünya” denilip basitleştirerek geçirilse de internet ortamı kişinin gerçek hayatını etkileyen bir araçtır.

Hayatın her anında çocuklarının yanında olup onlara birer örnek ve rehber olan aileler de dijital araçları kullanırken çocuklarının yanında olmalı ve onları denetimsiz bırakmamalıdır. Öncelikle anne-babalar, internet hakkında bilgili olmalı ve çocuğunu koruyacak düzeyde interneti kullanmayı öğrenmelidir. İnternete bağlı bilgisayarın çocuk odasında değil de oturma odasına konulması gibi önlemler, çocuğun dijital ortamları kullanırken denetlenmesine yardımcı olmaktadır. Küçük yaşlardan itibaren bir düzen ve disiplin içerisinde yetiştirilen çocukların, dijital imkânlardan faydalanırken süre sınırı konulması da bir başka önemli husustur. Koyulan bu süre ile çocuklar internet ve dijital ortamlarda gereğinden fazla zaman geçirmekten alıkonularak daha düzenli ve planlı bir hayat yaşamaları sağlanmış olmaktadır.

Çocukların gelişim dönemleri içerisinde, yaş ve fiziksel özelliklerine uygun aktivite ve spor alanlarına yönlendirmek, evde yemeklerden sonra büyüklerine yardım etmek, gibi sorumluluklar yüklemek de çocukları internet ve dijital aletlerin zararlarından koruyacak bir başka yöntemdir. Doğru ve denetimli kullanıldığı takdirde, internet gibi araçlar çocukların ve yetişkinlerin eğitimine katkı sağlamaktadır. Arama motorları, çeşitli sözlükler, haber siteleri ve yapay zekâ destekli uygulamalar kişilerin bilgiye giden yolunu kısaltmakta, bir konu hakkında bilgi edinmeyi kolaylaştırmaktadır. Çocuk terbiyesindeki her aşamada olduğu gibi ebeveynlere burada da büyük iş düşmektedir. Ebeveynlerin internet gibi teknolojileri çocuklarına sağlıklı bir şekilde sunmaları, çocukların kişisel ve sosyal olarak gelişimine katkı sağlamaktadır.

3.3.4. Aile Temelli Çocuk Terbiyesinin Birey ve Toplum Üzerindeki Etkileri

Çocuk terbiyesi, bir çocuğun hem fiziksel hem de duygusal gelişimini en sağlıklı şekilde desteklemek, onu doğru değerlerle yetiştirmek amacıyla yapılan bilinçli bir süreçtir. Bu süreç, çocuğun aile, okul, toplum ve çevre ile olan etkileşimlerinden etkilenir ve onun karakterinin temellerinin atıldığı önemli bir dönemi kapsar. Ailedeki tüm bireyler, evde bir çocuğun bulunduğunu ve ona yavaş yavaş örnek bir rol-model

olduklarını unutmamalıdır.

Çocuk yaşta gelişen karakter, bireyi yaşamı boyunca yönlendirir. Çocuk yaşta verilen ve vicdana etki eden terbiye kişinin dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmasına da vesile olur. Çocuk terbiyesi, sevgi, ilgi, sorumluluk, disiplin ve örnek olma gibi unsurları içerir. İlgili ailelerin çocukları okul ve arkadaşlarına karşı pozitif bağlanma yaşayıp daha kolay sosyalleşir ve eğitim hayatlarında daha başarılı olurlar. Çocuğun bu şekilde topluma katılması, bireysel gelişimin yanında toplumsal gelişime de katkısı olur. Bilinçli, çevresine karşı duyarlı gençlerin oluşturduğu topluluklarda insani gelişim, adalet ve vicdan gibi etik değerler ön planda tutulur. Bu açıdan denilebilir ki, huzurlu bir toplumun inşası bilinçli ve kapsamlı bir terbiye faaliyetinden geçmektedir.

Günümüz çocukları, gelişen dünya ile daha hızlı öğrenmektedirler. Eğitici çocuk kitapları, okul öncesi eğitimin yaygınlaşması ve bu kurumlarda çalışan eğitimcilerin alanında birer uzman olmaları, eğitici kitap, dergiler ve hatta tablet, telefon, televizyon gibi araçlar çocukların iyi-kötü bilgiye ulaşması açısından birer kaynak görevi görürler. Terbiye konusunda anne-babalar çocuğa karşı sabırlı davranıp, bir yönlendirmede bulunduklarında sebebini de söylemelidirler. Genel olarak çocuklara bir tenkit ile yaklaşıldığı için, sebep söylenmediğinde çocuk, ifadeyi kendisine söylenmiş veya bir hata yaptığı için söylenmiş şeklinde algılayabilir. Sesli-görüntülü birçok materyalle bilgilenen ve bir zihin yargısına ulaşan çocuklarımız, anne-babasının yönlendirmesinde sebebini açıkladığında olayı daha iyi kavrayıp, sebep-sonuç ilişkisi kurarak verilmek istenilen değer ve yargıya karşı olumlu tutum geliştirecektir. Bu geliştirdiği tutum terbiye, değer yargıları, anne-baba, din, vatan gibi birçok konuda çok ama çok önemlidir.

Çocuk hangi yaşta olursa olsun, baskıcı, kırııcı ve yasaklayıcı davranılmamalı, öğütlerle çok fazla bunaltılmadan millî ve mânevî değerlerimiz sevgi temeliyle verilmelidir. Çünkü çocuklar gelişim dönemleri içerisinde, önceden kendisine söylenilenleri içselleştirirler. İşte bu terbiye verme, ahlâkî değerlerin manasını açıklarken sebep-sonuç ilişkisi kurma gibi etmenlerin değeri burada ortaya çıkar. Olumlu bir terbiyelendirme sürecinden geçen çocuklar bu değerleri benimseyip özümserken, aksi durumdaki çocuklarda bu değerlere karşı olumsuz yargılar geliştirmesine sebep olabilir.

Çocuğun yaşama ve yaşadığı topluma hazırlanması konusunda terbiyenin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Çocuk doğar, doğduğu ailede aile bireylerini birer kamera gibi

kayıt altına alır ve onların yaptıklarını bilinç süzgecinden geçirmeden, mutlak doğru olarak kaydeder ve davranışlarıyla hayatında uygulamaya başlar. İşte tam da bu dönemde aile bireyleri bilinçli şekilde hareket ederek çocuğu gözlemlemeli ve çocuğun uygun olmayan hareketleri varsa bunları düzeltmelidirler. Yine anne-baba ve ailedeki büyükler çocuğa güzel örnek olmalıdırlar.

Terbiye, güvenli bir ortamda yetişen özgüvenli, özsaygılı ve sorumlu bireylerin yetişmesine olanak tanır. Çocuğun duygusal zekâsını geliştirir ve kendisini ifade etme becerisi kazandırır. Bu şekli ile kişilik gelişimine katkıda bulunur. Kişilik özelliklerinin şekillendiği dönem olan çocukluk dönemi, terbiye vasıtası ile bu özelliklerin şekillendiği bir dönemdir. Çocukluk dönemindeki terbiyenin asıl amacı çocuklara doğruluk, adalet, saygı, empâti gibi temel değerleri öğretmektir. Terbiye sadece bu değerleri öğretmekle kalmaz. Aynı zamanda çocuğun sosyal ve ahlâkî gelişimini de sağlar. Bu değerler, çocuğun toplumla uyum içinde yaşamasını ve sağlıklı ilişkiler kurmasında önemli rol oynar.

Terbiye, çocukların yaş ve durumuna uygun sınırlar koyarak onların disiplinli olmalarını sağlar. Bu sınırlar, çocuğun hem kendi sınırlarını öğrenmesine hem de çevresine karşı sorumluluklarını yerine getirmesine yardımcı olur. Disiplinli çocuklar, daha düzenli, planlı ve sorumluluk sahibi bireyler olur. Çocuk terbiyesi aynı zamanda, çocukların başkalarının duygularını anlamalarını ve onlara saygı göstermelerini sağlar. Bu, çocuğun sosyal becerilerini geliştirir ve onun toplumda uyumlu bir birey olarak yetişmesine olanak tanır.

İyi alışkanlıkların kazandırılmasında önemli olan çocuk terbiyesi, erken yaşta kazanılan alışkanlıklar ile bireyin ileriki hayatında da etkili olur. Bu alışkanlıklar, başarı, sağlıklı yaşam biçimleri ve başkalarına karşı duyarlı olma gibi alanlarda çocuğa öncülük eder. Terbiye edilen çocuklar, daha disiplinli ve odaklanmış olur, çocukların öğrenmeye karşı olumlu bir tutum geliştirmelerini sağlar ve bu da onların eğitim hayatında daha başarılı olmalarına yardımcı olur. Çocuk terbiyesi, aile içindeki ilişkileri güçlendirir. Aile, çocuğa sağlıklı bir yaşam modeli sunarak hem içsel hem de toplumsal huzuru destekler. Terbiye edilmiş çocuklar, büyüdüklerinde toplumun sağlıklı bireyleri olurlar.

Özetle, terbiye ile büyütülen çocuklar, gelecekte daha bilinçli, saygılı, güçlü bir karakteri olan, çevresine duyarlı ve sorumlu yetişkinler olarak topluma katkıda

bulunurlar. Bu süreç, sevgi, anlayış, tutarlılık ve sağlıklı iletişimle desteklenmeli, çocuğun hem bireysel hem de toplumsal sorumluluklarını yerine getirebilen bir yetişkin olarak büyümesi sağlanmalıdır. Çocuğun doğru şekilde yetiştirilmesindeki sorumluluk ise aile, öğretmen ve toplumun ortak görevidir.

3.4. Hz. Peygamber'in Çocuk Terbiyesinde Kullandığı Yöntemler

Kur'ân, ebeveynlerin çocuklarına iyi birer örnek olmalarını öğütler. İnsan gördükleri ve deneyimledikleri doğrultusunda şekillenir. Bu yüzden, ebeveynler çocuklarına İslâm'ın öğreti ve değerlerini aktarırken önce kendileri bu değerlere uygun yaşamalıdır. Ahzab Suresinde Peygamberimizin Örnekliliği şu şekilde anlatılmaktadır:” Şüphesiz Allah'ın Resulu sizler için en güzel bir örnektir.”²⁸⁰ Peygamberimiz sadece sözleri ile değil davranışlarıyla da çocuklarına ve ümmetine örnek olmuştur. Bu, çocuk eğitiminin en temel ilkelerinden biridir. İyi bir eğitim sadece kelimeler ile değil örnek bir yaşam ile sağlanmaktadır.

Bir eğitim ve öğretim dini olan İslâm, insanlığın temeli olan çocuklara ve onları ilgilendiren haklara ayrı bir önem vermiştir. İslâm, insanın en doğal hakları olan yaşama, beslenme ve barınmadan sonra gelen eğitim hakkını, Hz. Peygamber (s.a.v)'in mükemmel derecede örnekliliği ile en güzel biçimde ortaya koymuştur. “Genç yaşta ilim öğrenen kaya üzerine oyma yapan gibidir, ihtiyarlığında ilim öğrenmeye çalışan ise su üzerine yazı yazan gibidir”²⁸¹ hadisi ile çocukluk ve gençlik dönemindeki sürelerin eğitim ile geçirilmesini tavsiye etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) çocukları geleceğin temeli olarak gördüğü için onlara özel bir önem vermiştir. O (s.a.v) her konuda olduğu gibi çocuklar ile ilgili konularda da en güzel örnek olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) ailesine karşı sert davranmak yerine, nazik, merhametli ve şefkatli bir baba olmuş, ailede bir lider olmak yerine ev içinde görevlerini yerine getirerek ailesine yardımcı olmuştur. Çocuklarına her zaman kıymet ve değer verdiği gibi diğer çocuklara karşıda aynı değeri göstermiştir. Ailesine ve topluma karşı en güzel örnekliliği ile iyi bir yol gösterici olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) çocukları terbiye etmekte ve yetiştirmede çok önemli ve bizler için örnek olacak yöntemler kullanmıştır. O yöntemlerden bazıları şunlardır:

²⁸⁰ (Kur'an-ı Kerim Ahzab 33/21).

²⁸¹ İbnü'l Abdilber, *Camî'u'l Beyani'l İlim*, çev. Ali Yücel, (İstanbul: Karınca ve Polen Yayınları,2019), 135.

3.4.1. Sevgi ve Şefkat Gösterme

Kur’ân-ı Kerîm, çocuklara karşı sevgi ve şefkatli bir yaklaşımı öğütlemektedir. Allah, çocukları birer nimet olarak takdim edip, onların bakımını ve eğitimi anne-babaya yüklemiştir. “Ey Rabbim! Beni ve soyumdan gelecekleri namazı devamlı kılanlardan eyle”²⁸² ve “ Rabbim! Beni, ana-babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman etmiş erkek ve kadınları bağışla”²⁸³ şeklindeki âyetler çocuk eğitiminde sevgi ve ilahî yardıma başvurmanın önemini göstermektedir.

Çocuklar yaratılış itibarıyla temiz yaratıldıklarından kendilerine karşı iyi davranan ve sevgi gösteren kişilere daha yakın olmaktadır. Günümüzde dahi sevgi ve şefkat çocuk eğitiminde kullanılan en güçlü yaklaşımlardan biridir. Sevgi bireyde öğrenme isteği oluşturarak derinlemesine öğrenmeyi sağlar. Sevgi ve terbiye birbirini tamamlayan ve güçlendiren önemli iki kavramdır. Gerek kendi çocuklarının yetişmesinde gerekse toplumdaki diğer çocukların terbiyesinde Hz. Peygamber (s.a.v)’in bu yöntemi sıkça uyguladığı bilinmektedir. Bu yöntemle çocukların duygusal gelişimini desteklemiş, özgüven kazanmasına yardımcı olarak sağlıklı birer birey olmalarını sağlamıştır.

3.4.2. Eşitlik ve Adalet

Kur’ân, çocuklara adalet ve eşitlik duygusunun kazandırılmasını öğütler. Anne-babalar çocukları arasında eşit ve adil bir yaklaşım sergilemelidirler. Çocuklar ebeveynlerinin davranışlarını model alırlar ve bunları kendi hayatlarında uygularlar. Bu yüzden ne şartta olursa olsun çocuklara adalet ve dürüstlük ilkeleri ile yaklaşmak gereklidir. Kur’ân-ı Kerîm “Allah, adaleti, iyiliği ve yakınlara yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı yasaklar. O düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor”²⁸⁴ âyeti ile adaletli davranmayı birçok kez vurgulamıştır. Çocuklara adaletli davranmak sadece fiziksel eşitlik sağlamak değil, aynı zamanda duygusal, zihinsel ve mânevî yönden de onlara eşit fırsatlar sunmak anlamına gelir.

Eşitlik ve adalet eğitim ve terbiyenin temel ilkelerindendir. Sağlıklı bir süreç için eşit ve adil bir ortam gereklidir. Hz. Peygamber (s.a.v), yaşadığı toplumda eşitlik ve

²⁸² (Kur’ân-ı Kerim, İbrahim, 14/40).

²⁸³ (Kur’ân-ı Kerim, Nuh, 71/28).

²⁸⁴ (Kur’ân-ı Kerim Nahl 19/90).

adaletin temelini atmış, bu tutumunu hem bireysel hem de toplumsal olarak sürdürmüştür. Çocuklarına karşı eşit derecede sevgi ile yaklaşmış, diğer çocukları kendi çocuklarından ayrı tutmamıştır. Yaşadığı dönemde kız çocuklarına değer verilmezken O (s.a.v) bu konuda “Allah’tan korkun ve çocuklarınız arasında adaletli olun”²⁸⁵, ve “Kimin bir kız çocuğu dünyaya gelir de onu diri diri gömmez, hor görmez ve erkek çocuğunu ondan üstün tutmazsa Allah (c.c.) onu cennetine koyar”²⁸⁶ buyurarak evlatlar arası ayırım yapmamayı ve her çocuğun eşit haklara sahip olduğunu vurgulamıştır.

3.4.3 İyi Ahlâk ve Değerler Öğretme

Kur’ân-ı Kerîm, çocuklara güzel ahlâkı ve değerleri öğretmeye büyük önem vermektedir. Kur’ân’a uygun bir çocuk eğitiminde de çocukların dürüstlük, cömertlik ve empati kurma gibi duygularla yetiştirilmesi beklenmektedir. Toplumu güzelleştiren hoşgörü, affedici olma, başkalarını sevmek ve saygı gibi erdemler, iyi yetiştirilmiş eğitilmiş bir Müslüman çocukta bulunması gereken özelliklerdendir. Kur’ân-ı Kerîm’de anne-babaların çocuklarına iyi bir eğitim vermelerini emrettiği gibi, çocuklara verilen öğütlerden de bahsetmektedir. Örneğin; “Hani Lokman, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür”.²⁸⁷ “Yavrum! şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır”²⁸⁸. “Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir”.²⁸⁹ “Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüngeyi sevmez”.²⁹⁰ “Yürüyüşünde tabii ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin sesidir!”.²⁹¹ Allah Teâlâ bu âyetler ile Hz. Lokman’ın evlatlarına yaptığı öğütlerden ders alıp uygulamamız için bizlere kadar ulaştırmıştır. Hz. Lokman’ın evlatlarına verdiği öğütler hayatın anlamını derinlemesine kavramaya yönelik

²⁸⁵ Müslim, Hibe, 13.

²⁸⁶ Ebu Davud, Edeb, 120-121.

²⁸⁷ (Kur’ân-ı Kerim Lokmân, 31/13).

²⁸⁸ (Kur’ân-ı Kerim Lokmân, 31/16).

²⁸⁹ (Kur’ân-ı Kerim Lokmân, 31/17).

²⁹⁰ (Kur’ân-ı Kerim Lokmân 31/18).

²⁹¹ (Kur’ân-ı Kerim Lokmân 31/19).

dersler içermektedir. Hz. Lokman öğütlerinde; Allah’a inanmayı ve takva sahibi olmayı öğütlerken, doğru yola ulaşmak için Allah’a olan bağlılığın temel olması gerektiğini vurgulamıştır. Bireyin kişiliğini geliştirerek toplum içinde uyumlu şekilde yaşaması için edepli ve güzel ahlâklı olmayı öğütlemiştir. Bu öğütler, insanın ruhsal ve ahlâkî olgunluğa ermesini, Allah’a yaklaşmasını ve başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurmasını teşvike yönelik derslerdir.

İyi ahlâk insanın davranışlarını ve tutumlarını şekillendiren önemli bir faktördür ve terbiyenin temelini oluşturmaktadır. İyi ahlâk terbiye sürecinde bir rehber işlevi görmektedir. Bireyin hem kişisel hem de toplum içinde sağlıklı ilişkiler kurmasını sağlamaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v)’de çocuklara iyi ahlâk öğretmeye büyük önem göstermiştir. Onlara doğruyu, adaleti, dürüstlüğü, yardımseverliği, merhamet ve hoşgörüyü öğretmiştir. İslâm’ın temel öğretilerini çocuklara öğretirken bu değerleri temel almıştır.

3.3.4. Hoşgörü ve Sabır

Kur’ân-ı Kerîm’in çocuk eğitiminde ebeveynlere bir başka tavsiyesi de sabırlı ve fedakâr olmaktır. Eğitim süreci zaman alıcı ve bazen zorlu olabilmektedir. Önceki konularda da bahsettiğimiz üzere, çocukları eğitirken kızma ve dövme gibi çocuğun psikolojisinde derin yaralar açan davranışlardan kaçınılıp, Allah’ın rızasını gözeterek sabırlı ve fedakâr olmak çocukların eğitiminde ve karakterinin oluşma sürecinde büyük yarar sağlamaktadır. “Sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir”²⁹² âyeti Müslüman ebeveyn ve eğitimcilerin çocuk terbiyesinde dikkat edecekleri husus olmalıdır.

Hoşgörü ve sabır insan ilişkileri ve bireysel gelişim ve terbiye açısından oldukça önemlidir. Kişinin ahlâkî normlara uygun, toplumun genel kabulüne dayalı değerleri ifade eden terbiyeye uygun hareket etme sürecinin temeli taşlarını oluşturmaktadır. Çocukların sağlıklı bir zihin gelişimi içinde istenilen toplumsal ve sosyal becerileri kazanabilmeleri için ebeveynlerinin ve öğretmenlerinin gösterdikleri hoşgörü ve sabır önemli rol oynamaktadır. Bu iki önemli değer, çocukların kişilik gelişimi ve davranışlarının şekillenmesinde olumlu etkiler oluşturur. Hoşgörülü ortamda yetişen çocukların empati yetenekleri gelişmiş olur ve kendilerini çok rahat ifade edebilmektedirler. Yine bu

²⁹² (Kur’ân-ı Kerim Enfal 8/46).

çocuklar, içsel barış ve huzur duygusu kazandıklarından, herhangi bir sorun ile karşılaştıklarında yapıcı ve uzlaşmacı tutum sergilemektedirler.

Hız. Peygamber (s.a.v) de çocuklara karşı her zaman hoşgörölü ve sabırlı olmuş, onlara hata yapma fırsatı vermiştir. Namaz kıldığı esnada sırtına çıkan torunu için secdeyi uzun tutması bu konuda gösterilecek en güzel örneklerden biridir.²⁹³ Hız. Peygamber (s.a.v)'in çocuklara göstermiş olduğu hoşgörü ve sabır, İslâm'ın çocuklara verdiği önemin ve sevginin bir yansıması olduğu gibi İslâm toplumunda çocukların en iyi şekilde yetiştirilmesi gerektiğini de vurgulamaktadır. Hız. Peygamber (s.a.v)'in çocukları terbiye ve yetiştirme konusunda uygulamış olduğu metotlar ilim ve bilimle tam uyumlu olup günümüzde de halen uygulanmaktadır. Hız. Peygamber (s.a.v) çocukların eğitilerek terbiye edilmesini anne-babaların çocuklarına bırakacağı en güzel miras olacağını belirtmiştir.²⁹⁴ Çocuklara ve geçlere karşı son derece merhametli ve adaletli olan Hız. Peygamber (s.a.v) kişisel özelliklerine uygun çeşitli görevler vererek onlara karşı duyduğu güveni de göstermiştir.

²⁹³ Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen-i Kübra*, Tatbik, 84.

²⁹⁴ Tirmizî, *Birr*, 33/1952.

SONUÇ

Çocuk kavramı tarihsel literatürde farklı toplumlarda çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bazı toplumlarda çocuklar asker olarak yetiştirilirken, bazı toplumlarda ise yetişkin sayılıp çeşitli işlerde çalıştırılmıştır. İslâm'da ise çocuk, her canlı gibi haklara sahip bir birey olup, Allah'ın bir nimeti olarak himaye ve eğitimi anne-baba olmak üzere tüm topluma yüklenilmiş bir imtihan vesilesi olarak görülmektedir. Ayrıca geleceğin mimarı olarak görüldüğünden ayrı bir değere sahiptir.

Tarihte belkide hiç olmadığı kadar önem verilmesi gereken çocuk ve çocuk terbiyesi, gelişen teknoloji ile ayrı bir önem kazanmıştır. Önceden doğup büyüdüğü yerin tesiri altında yetişen çocuk, kitle iletişim araçlarının artması sonucu birçok farklı kültürle etkileşim haline girmiştir. Çocuk için oldukça hassas olan bu yıllar telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurabilmektedir. Çocukları ile yeterince ilgilenilmeyen ailelerde bu sorunlar günden güne artarak toplumsal bir sorun haline gelmiştir. Özellikle gençler arasında yaygınlaşan sigara, alkol ve uyuşturucu gibi aile ve toplumu olumsuz yönde etkileyen maddelerin tüketimi yeterli özen ve dikkat gösterilmeden önlenilmesi mümkün olmamaktadır. Çocuklar gelişim dönemleri içerisinde her türlü uyarana açık olduklarından çok kolay etkilenip iyi-kötü analiz etmeden örnek alabilmektedirler. Onların bu kıymetli dönemleri mânevî, dinî ve millî duygular ile toplumca kabul edilmiş doğrular ile doldurulmalıdır. Fıtrata uygun, dinî, mânevî ve millî her hareket çocuğun dengeli bir gelişim göstermesini sağlayarak olumsuz ve kötü alışkanlıklardan alıkoymaktadır.

Bize en güzel ve en doğru örnek olan Hz. Peygamber'in hayatı bu konuda da yol haritamız olmaktadır. O'nun gerek İslâm'dan önce ve gerekse İslâm'dan sonra çocukların eğitimine ve haklarına karşı göstermiş olduğu hassasiyet araştırmamızın en önemli konusu olmuştur. Cahilliye dönemi gibi karanlık bir dönemde İslâm'ı tebliğ eden Hz. Peygamber, İslâm gençliğini de imar etmiştir. O, yaşadığı topluma ilk önce kendi çocukları ve torunlarına karşı davranışı ile örnek olmuştur. Hz. Peygamber yaşadığı toplumu çok iyi bildiğinden, sağlıklı bir toplum oluşturmak amacı ile çocuklarını hiç öpmeyen bir babaya söylediği “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz” sözü ile merhameti İslâm ümmetinin omurgası haline getirmeyi hedeflemiştir.

Hiz. Peygamber çocuklara karşı empâti duygusunu temel alarak onların yaşlarına

göre davranmıştır. Küçük yaştaki çocuklara sevgi ve oyun dilini ön planda tutarak yaklaşmıştır. Örnek bir olay olarak, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in çocukken deve isteginde bulunmaları verilebilir. Hz. Peygamber'in deve alacak durumunun olmaması sebebiyle torunlarının önlerinde çökerek sırtına bindirmesi ve onları eğlendirmesi çocuklara verdiği değeri göstermektedir.

Hz. Peygamber çocuklara yaklaşırken gelişim dönemlerini göz önünde bulundurmuştur. İbadetlerle tanışmaları gereken dönemin ilk çocukluk evresi olduğuna işaret eden Hz. Peygamber, ibadetlere dikkat etmek için son çocukluk dönemini tavsiye etmiştir. Ergenlik döneminde ise, gençlere ani ve fevri hareketlerle yaklaşılmasını menederek, bu dönemi olumlu ilişkiler geliştirme adına, anlayış ve yol gösterme ile rehberlik edilmesi gereken evre olarak tanımladığı görülmektedir.

Hz. Peygamber'in eğitimde kullanmış olduğu kolaylık ilkesi, yaşadığı toplumda kendisine duyulan güven ve saygı, muhataplarına yaşarken öğretmesi ve gerçek hayattan örnekler vermesi, vücudunu muhatabına tamamen çevirerek ona verdiği değeri göstermesi, tatlı dil ve merhameti ile toplumun her kesimini kuşatması O'nun eğitimde kullandığı ilkelere örnek olarak gösterilmektedir.

Hz. Peygamber'in tüm bu özelliklerine ilaveten vahiy ile desteklenmesi O'nun toplumu eğitirken eşsiz bir örnek sergilemesini sağlamıştır. Hz. Peygamber'in monolog tarzı bir anlatım yerine, muhataplarını heyecanlandırmak, ilgi, isteklerini diri tutmak ve düşüncelerini sağlamak amacıyla çoğu kez soru-cevap tekniğini kullanmıştır.

Söylediği bir sözü, vahyi veya öğüdü önemine göre birden fazla kez tekrar eden Hz. Peygamber bu davranışı ile bilgiyi kalıcı kılarak, farklı kişilerce anlaşılmasını sağlamıştır. Bazen tekrar edilen sözün diğerlerinden farkını göstermek içinde bu tekniği kullanmıştır.

Hz. Peygamber, önemli olaylar öncesinde karar almadan evvel Ashabı ile istişare yapmıştır. Bu yöntemi hem eğitim aracı hem de toplumsal bir fikir alışverişi şeklinde kullanmıştır. Terbiye ve eğitim çerçevesinde, ashabına düşüncelerini rahatça söyleyebilmeyi, fikir üretmeyi ve ortak akıl ile hareket etmeyi öğretmiştir. İstişareye oldukça önem veren Hz. Peygamber ümmetine de uygulamalarını tavsiye etmiştir.

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in çocuk terbiyesindeki metotları ele alınmış, bu yöntemlerin hem bireysel hem toplumsal düzeydeki etkileri değerlendirilmiştir.

Aileler, çocuk eğitiminde Hz. Peygamber'in sevgi, merhamet, hoşgörü ve empatiye dayalı yaklaşımını esas almalıdır. Eğitimciler, çocukların gelişim dönemlerini göz önünde bulundurarak onların hem zihinsel hem manevi yönlerini destekleyen bir yaklaşım benimsemelidir. Okullarda ve kurslarda, Peygamber Efendimiz'in çocuklara yönelik davranışları örnek alınarak, değerler eğitimi uygulamaları artırılmalıdır. Kitle iletişim araçları, çocukların milli, manevi ve ahlaki gelişimlerini olumsuz etkilemeyecek şekilde denetlenmeli, aileler bu konuda bilinçlendirilmelidir.

Piaget'in gelişim dönemleriyle Hz. Peygamber'in çocuk terbiyesinde benimsediği yöntemler karşılaştırıldığında dikkat çekici ortak noktalar göze çarpmaktadır. Her iki yaklaşımda da çocuğun gelişim evreleri dikkate alınmakta ve eğitimin bu evrelere uygun şekilde verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Piaget, çocuğun zihinsel gelişimini aşamalı bir süreç olarak ele alırken; Hz. Peygamber, tedricilik ilkesini benimseyerek çocuklara sorumluluk ve ibadet bilincini yaşlarına göre kademeli olarak kazandırmıştır. Yine Piaget'in oyun ve taklitle öğrenmenin önemini vurgulaması, Peygamberimizin küçük yaştaki çocuklara sevgi diliyle yaklaşması, oyun oynaması ve temsil yöntemini kullanmasıyla örtüşmektedir. Somut işlemler döneminde çocuğun tekrar ve soru-cevapla öğrendiğini ifade eden Piaget'in görüşü, Peygamberimizin tebyin, tekrar ve istişare yöntemleriyle birebir uyum göstermektedir. Ergenlik döneminde ise Piaget'in eleştirel düşünme ve bağımsız karar alma vurgusu, Hz. Peygamber'in gençlere hoşgörü, empati ve sorumluluk yükleyerek onları hayata hazırlamasıyla paralellik arz etmektedir. Dolayısıyla Piaget'in bilimsel temelde ortaya koyduğu gelişim kuramı, Hz. Peygamber'in sünnetinde asırlar öncesinden uygulama alanı bulmuş, her iki yaklaşım da çocuğun fitratına uygun, kademeli ve bütüncül bir eğitim anlayışını öne çıkarmıştır. Bu benzerlikler, hem çağdaş gelişim psikolojisi teorilerinin hem de Hz. Peygamber'in eğitim anlayışının, bireyin doğal gelişim süreçlerine uygun, kademeli ve bütüncül bir eğitim modelini esas aldığını ortaya koymaktadır.”

Çocuk sahibi olan, eğitimle uğraşan veya halis bir mü'min ve mü'mine olma yolunda ilerleyen her Müslümanın kendisinde en güzel örneği bulduğu Hz. Peygamber çocuk terbiyesi konusunda da ümmetine en güzel şekilde örnek olmuştur. Herşeyden önce çocuk ve gençlere çok önem veren Hz. Peygamber, fitratındaki özelliklerle her zaman anlayışlı ve hoşgörülü olmuştur. O'nun çocuk terbiyesi metodunda kullandığı temel ilkeleri; sevgi, merhamet, hoşgörü, empâti ve affedicilik olmuştur. Hz. Peygamber'in,

giyim kuşamı, jest ve mimikleri, üslûp ve akıcı konuşması günümüz eğitimcilerinin hemfikir olduğu ve örnek aldığı birer ilke olmuştur. Asırlar öncesinden günümüze davranışları ile ışık tutan ve yaşamış olduğu sünneti ile yolumuzu aydınlatan Hz. Peygamber'in çocuk terbiyesindeki bu davranışları, çocuklar ve gençler başta olmak üzere tüm toplum için birer kurtuluş vesilesi görevi görmektedir. Eğer toplumumuzun büyüklerine karşı saygılı, bilinçli ve yardımsever bireylerden oluşmasını istiyorsak, Hz. Peygamber'in sünnetini çocuklarımızın terbiye sürecinde başköşeye koymamız gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- “Ashab-ı Kehf.” Erişim tarihi 2 Ocak 2025. <https://www.islamveihsan.com/ashab-i-kehfin-kopegi-kitmir.html>.
- Abdürrezzâk Ahmed b. İsmail el-Hâkim en-Neysâbûrî. *el-Müstedrek alâ'l-Sahîhayn*. Kahire: Mektebetü'l-Kütübü'l-İslamiyye, 1968.
- Ağırman, Mustafa. “Hz. Peygamber’in Gençlere Yaklaşımı”. Etkili Din Öğretimi. 1/3 (2010): 397–404.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5:245-246.
- Akbulut, Ahmet. *Nübüvvet Meselesi Üzerine*. Ankara: Birleşik Dağıtım Yayınevi, 1992.
- Akıncı, Füsun Sokullu. “Çocuk Suçluluğu Kriminolojisinde Aile Faktörü”. İçinde Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 10. Yılı Adliye ve Çocuk Suçluluğu Sempozyumu, 127-133. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Altaş, Nurullah, İsmail Arıcı. *Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Altaş, Nurullah. “Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci”. içinde *Din Eğitimi*, editör Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş, 47. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012.
- Arslan, Elif, Pınar Bütün, Murat Doğan, Hüseyin Dağ, Cavid Serdarzade, ve Vefik Arıca. “Çocukluk Çağında Bilgisayar ve İnternet Kullanımı”. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi* 4/3 (2014): 195-201.
- Ay Mehmet Emin. *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Aydın, Betül. “Eğitim Psikolojisi.” İçinde Gelişim ve Öğrenme, editör Müge Akbağ, 28. Ankara: Nobel Yayınevi, 2020.
- Aydın, Mehmet Zeki. Okulda Ahlak Eğitimi ve Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi. Ankara: Nobel Yayınları, 2011.
- Ayhan, Halis. “Din Eğitimi”. İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi. 1/ 6 (1999): 22.
- Ayhan, Halis. *Eğitim Bilimine Giriş*. İstanbul: Şule Yayınları, 1995.
- Ayhan, Halis. *Türkiye’de Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 1999.
- Bacanlı, Hasan. *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yayınları, 2002
- Bak, Mustafa. *Çocuk Gelişimi*. İstanbul: Cinius Yayınları, 2011.
- Baktır Mustafa, “Suffe”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1: 470. İstanbul: TDV Yayınları. 2009.
- Balcı, Hakan. “Çocuk Suçluluğu ve Toplumsal Nedenleri.” Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Başaran, İbrahim Ethem. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları, 1988.
- Baymur, Feriha Balkış. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004.
- Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, cilt 10 İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2005.
- Bayraktar Nazım. “Hz. Peygamber’in İlim Anlayışı”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. 1/11 (2021): 67.

- Bayraktar, Mehmet Faruk. *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Bayraktar, Mehmet Faruk. *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2023.
- Berk, Laura. *Çocuk Gelişimi*. Cilt: I, Çeviren Ali Dönmez, Ankara: İmge Kitabevi, 2013.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünen*. Beyrut: Dârü'l Kütübî'l-İlmiyye, Şuabu'l-İman, 6, 398.
- Beyza, Bilgin. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi (Duygusal Gelişim)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Bilgin, Beyza. "Ahlak Terbiyesinde Dinî Hikâyeler." *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. 1/1 (1994): 51-53.
- Bilhan, Saffet. *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1991.
- Bilir, Şule, Banu Alpsan. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi El Kitabı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1977.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el- Cu'fî. *el- Câmiu's- Sahîh*. Şam: Dâr-ü İbn Kesîr- Dârü'l-Yemâme, "Fezâilu'l-Kur'ân," 23 (No. 5031);
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu's- Sahîh*. Şam: Dârü İbn Kesîr, Edeb.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necat, 2001.
- Buran, Ayhan. "Türk Polis Örgütünde Eğitim Süreci ve Önemi". *Polis Dergisi*. 1/45 (1992): 38.
- Büyükhşahin Çevik, Gülşen. "Ergenlerin Arkadaş Bağlılığı ve İnternet Bağımlılığının Cinsiyet Ebeveyn Tutumu ve Anne Baba Eğitim Düzeylerine Göre İncelenmesi". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 19/3 (2010): 228-229.
- Canan, İbrahim. *Peygamberimiz Sünnetinde Terbiye*. İstanbul: Işık Yayınları, 2014.
- Cebeci, Suat. "Din Öğretimi Yöntemleri." *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. 1/ 45 (2010): 6.
- Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Cevizci, Ahmet. *Etiğe Giriş*. Çanakkale: Paradigma Yayınları, 2018.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Ekin Yayınları, 1997.
- Chambers, Deborah. *A Sociology of Family Life: Change and Diversity in Intimate Relations*. Malden, MA: Polity Press, 2012.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Yayınevi, 2019.
- Çağlar, Doğan. *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1981.
- Çağrııcı, Mustafa. "Ahlak". *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2:İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çamdibi, Hasan Mahmut. *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003.
- Çelik, Nuriye, Derya Şahin ve Ayşe Çağrııcı Zengin. *Cumhuriyetimizin 100. Yılında Kadın Çalışmaları*. Ankara: Eğitim Yayınevi, 2023.

- Çiftçi, Neriman. “Kohlberg’in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi”. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Değerler Eğitimi Dergisi*. 1/ 1 (2003): 50-55.
- Çiftçi, Nermin. “Kohlberg’in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi”: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi, *Değerler Eğitimi Dergisi* ,1/1 (Ocak 2003): 50–55.
- Çoban, Ahmet. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2012.
- Davutoğlu, Ahmed. *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. Cilt 1. İstanbul: Sönmez Yayınevi, 1977.
- Demil, Emine. “Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber’in Eğitim Metodu”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*. 5/2 (2019): 216-234.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Din Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Durmuş, İsmail. “Temsil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 40: 435. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Durmuş, Zekeriya. “Âyetlerin Eğitsel İlkeler Yönüyle Yorumlanması”. İçinde *Kuram ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefî Temelleri*, 88-89. Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2009.
- Dündar, Abdülkadir. “Fonksiyonu ve Mimari Unsurlarıyla Mescid-i Nebvî’nin İslam Sanatı ve Kültüründeki Yeri ve Önemi”. içinde *Uluslararası Cami Sempozyumu*, editörler Fikret Karaman, Emine Güzel, Fetullah Zengin, Ömer Topal, 299-321. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *Sünen-i Kübra*. Tatbik, 84.
- Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakkü’l Kübra*. Beyrut: Dâru’s-Sâdır, 1405/1985, 2:338.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. Beyrut: Dârü’r-Risâleti’l-Âlemiyye: 3654, 8.
- Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, Salât, 12.
- Ebû Gudde, Abdulfettâh. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. Ankara: Takdim Yayınları, 2023.
- El-Meclisî, Muhammed Bâkır. *Biharu’l-Envar*. Beyrut, 1403/1983.
- Erden, Münire, Yasemin Akman. *Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme-Öğretme*. Ankara: Arkadaş Yayınları, 1995.
- Erden, Münire, Yasemin Aydın. *Eğitim Psikolojisi Gelişim Öğrenme-Öğretme*. Ankara: Arkadaş Yayıncılık, 2018.
- Ergün, Mustafa. *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Ocak Yayınları, 1996.
- Ergün, Mustafa. *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Ocak Yayınları, 1999.
- Erkan, Mustafa Can. “Ergenlik Psikolojisi.” Erişim Tarihi 1 Kasım 2024. <https://mustafacanerkan.com/2019/10/24ergenlik-donemi-12-18-yas/>.
- Ertürk, Selahattin. *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Edge Akademi Yayıncılık, 2016.
- Ertürk, Selahattin. *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Meteksan Yayınları, 1998.
- Eyüp Aktürk, “Vicdan: Eğitimi ve Gelişimi”. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 14/2 (2022): 443.
- Eyüpoğlu, Zeki. “Eğitim” içinde *Türkçe Kökler Sözlüğü*, 76. İstanbul: Remzi Yayınevi,

1989.

- Fersahoğlu, Yaşar. *İslam Eğitime Giriş*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2008.
- Fırlı, Ethem Ruhi. “İslâmî Anlayışta İnsanî Değerler”. *Türklerde İnsanî Değerler ve İnsan Hakları*. 1/1 (1992):
- Gazali, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhya-ı Ulumi'd-Din*. İstanbul: Merve Yayıncılık, 1992. Cilt 1/5.
- Gökalep, Ziya. *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973.
- Gördesli, Meltem Aslan, ve Ayşe Esra İşmen Gazioğlu. “İlişki Ağı Envanteri Kısa Formunun Türkçe Uyarlama Çalışması.” *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi* .14/1 (2017): 16.
- Gül, Esan. *Çocuk Eğitiminde Kırk Hadis*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2016.
- Gül, Gülbahar. “Birey Toplum Eğitim ve Öğretmen”. *HAYEF Journal of Education*. 1/1 (2004): 223–236.
- Gültekin, Filiz. “Psikoloji, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, Sosyal Hizmet Öğrencilerinde Üniversite Eğitiminin Ahlakî Yargı Yeteneğine Etkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.
- Gümüş, Esra. “Korlberg'in Ahlakî Gelişim Kuramına Göre Ortaokul Öğrencilerinin Ahlakî Gelişim Düzeyi İle Cinsiyet Rollerinin İncelenmesi”. Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015.
- Günce, Gülseren. “Çocuk Suçluluğu ve Aile”. içinde *Çocuk Suçluluğu ve Çocuk Mahkemeleri Sempozyumu*, editör İsmail Doğan, 1-6. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983.
- Günce, Gülseren. *Çocukta Zihin Gelişimi: Piaget Kuramına Toplu Bakış*. Ankara: A.Ü.E.F. Yayınları, 1973.
- Gürdal, Ayça Demir. “Sosyolojinin İhmal Edilen Kategorisi Çocuklar Üzerinden Çocukluk Sosyolojisine ve Sosyolojiye Bakmak”. *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi* .15/4 (2013): 6.
- Gürel, Ramazan. “Hz. Peygamber'in (s.a) Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke ve Metodlar”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*. 2/1 (2015): 121.
- Gürses, Kılavuz. “Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*. 20/2 (2013): 155.
- Hacer, Şahinalp, “Danışmadan Dayanışmaya: Bireysel ve Sosyal Potansiyellerin Aktivasyon Kodu Olarak Şûrâ”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* .58/1(2017): 123-126
- Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Hamîdullah Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çeviren Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyân Yayınları, 2013.
- Hanefi Palabıyık, “Cahiliye Dönemi ve İslam'ın İlk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/27 (2007): 36-37.
- Haynes, Felicity. *Eğitimde Etik* Cilt: I. Çeviren Semra Kunt Akbaş, İstanbul: Ayrıntı

- Yayınları, 2014.
- Hökelekli, Hayati. “Çocuk”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8:361–363. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Hökelekli, Hayati. *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2009.
- Hökelekli, Hayati. *Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi*. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 1998.
- Işıkdogan Davut, “Medrese Öncesi Dönemde Eğitim ve Din Eğitimi”. İçinde *Din Eğitimi*, editör İbrahim Turan, Bayramali Nazıroğlu. 67 Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm. *Es-Siretü'n-Nebeviyye*. Beyrut, 1971.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*. Thk. Muhammed Fu'âd 'Abd al-Bâkî. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1952–1953.
- İbnü'l Abdilber. *Camîu'l Beyani'l İlim*, Çeviren Ali Yücel, İstanbul: Karınca ve Polen Yayınları, 2019.
- İçli, Tülin Günşen. *Kriminoloji*. Ankara: Bizim Büro Basımevi Yayınları, 2001.
- İslamoğlu, Mustafa. *Üç Muhammed - İki Tasavvur Bir Gerçek*. İstanbul: Denge Yayınları, 2006.
- Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Teorileri*. İstanbul: Dem Yayınları, 2007.
- Karakavak, Gönül. "Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri". Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2006.
- Kaya, Mevlüt. “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik Gelişimi ve Benlik Gelişimindeki Rolü”. *On Dokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9/9 (1997): 193–204.
- Kaya, Mevlüt. “Kişilik Özelliklerinin Ahlaki Yargı Üzerindeki Etkisi”. *Marmara Üniversitesi Din Eğitim Araştırmaları Dergisi*. 4/4 (1997): 198.
- Kaymakcan, Recep, Hasan Meydan. *Ahlak Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2020.
- Kazıcı, Ziya, ve Halis Ayhan. “İslam Tarihinde Tâlim ve Terbiye”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3:515–523. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Keskin, Semra. “Çocuklarda Gelişimsel Gecikmeler.” Makale Kütüphanesi, no. 13983 (2015). https://www.tavsiyedyorum.com/makale_13983.htm.
- Keyifli, Şükrü. “Eğitim ve Din Eğitimi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13/2 (2013): 117-118.
- Keyifli, Şükrü. “Hz. Peygamber’in Bazı Eğitici Davranışlarının Günümüze Yansıyan Yönleri”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13/2 (2013): 91.
- Kılıç, Recep. *Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Kızıltepe, Gözde İnal. “Bilişsel Gelişim.” İçinde *Çocuk Gelişimi* Cilt: I, editör Duriye Esra Angın, 75–99. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Koç, Mustafa. “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/17 (2004): 231–238.
- Kol, Suat. “Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi.” *Sakarya Üniversitesi*

- Eğitim Fakültesi Dergisi*. 21/21 (2013): 4.
- Köylü, Mustafa. “Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 45/ 2 (2004): 78.
- Köylü, Mustafa. “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 45/ 2 (2004): 137.
- Kulaksızoğlu, Erhan. *Çocuk Ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumları*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Kunt, Veysel. “Suç ve Çocuk”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Kutup, Muhammed. *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi*. Çeviren Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1977.
- Macit, Abdülkadir. *Tüm Yönleri ile Hz. Peygamber ve Ahlakı*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Mâlik b. Enes el-Asbahî el-Medenî. *el-Muvatta*. “Hüsnü’l-Hulûk” Bâbı, 1. hadis. Haz. Muhammed Fu’âd ‘Abd al-Bâqî. Kahire: Dârü’l-Hadîs, ts.
- Millî Eğitim Bakanlığı. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Ahlak Gelişimi Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları, 2011.
- Millî Eğitim Bakanlığı. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Fiziksel Gelişim*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Muhammed Emin Yıldırım, *Nebevi Eğitim Modeli Darü’l-Erkam*. İstanbul: Kalem Yayınları, 2008).
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu’s-Sahîh*. Kahire: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhû “Kader,” 6.
- Oakley, Lisa. *Cognitive Development*. 2004. Çeviren Melike Sayıl, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021.
- Oğuzkan, Ferhan. *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.
- Oktay Ayla. *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.
- Oktay, Ayla. *Yaşamın Sihirli Yılları*. İstanbul: Epsilon Yayınları, 2000.
- Orhan, Rüstem. “Çocuk Gelişiminde Fiziksel Aktivite ve Sporun Önemi”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9/ 1 (2019): 157–176.
- Oruç, Cemil. *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2021.
- Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Özbek, Abdullah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. Konya: Esra Yayınları, 1991.
- Özdemir, Saadettin. “Din Eğitiminde Soru-Cevap Metoduyla Öğretimde Hz. Peygamber Örneği.” İçinde *Süleyman Demirel Üniversitesi 5. Kutlu Doğum Sempozyumu*, editör İsmail Yakıt, 399. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Özgenç, İzzet. *Türk Ceza Kanunu Gazi Şerhi*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2005.
- Özsan, Muharrem. “Çocuk Suçlarında Aile ve Anne-Baba İlişkilerinin Rolü”. İçinde *Birey, Kişilik ve Toplum, Aile Yazıları*, editör Beğlü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem. 35–41. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1991.
- Öztürk, Mustafa. *Kur’an-ı Kerim Meali - Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. Ankara:

- Ankara Okulları Yayınları, 2011.
- Öztürk, Sümeyye. “Hz. Peygamber’in (s.a.v) Eğitimciliği Çerçevesinde Modern Öğretim İlke ve Kuramlarının Değerlendirmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Özyılmaz, Ömer. Çocukluk ve Gençlik Çağında İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- Özyılmaz, Ömer. *İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- Piaget, Jean. *Çocuğun Ahlaki Yargısı*. Çeviren İdil Dünder, İstanbul: Pinhan Yayınevi, 2015.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Emile ya da Eğitim Üzerine*, Çeviren Yaşar Avunç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Sağlık Bakanlığı. “Bebeklik Döneminde Beslenme.” Erişim Tarihi 13 Kasım 2024. <https://www.saglik.gov.tr/>.
- Salih Suruç, *Peygamberimizin Hayatı* İstanbul: Nesil Yayınları, 2021.
- Samur, Gülhan Eroğlu. “Anne Sütü”. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*. 1/1 (2012): 9.
- Santrock, John W. *Ergenlik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.
- Selçuk, Ziya. *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yayınları, 2003.
- Senemoğlu, Nuray. *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2020.
- Singer, Dorothy G., ve Tracy A. Revenson. *A Piaget Primer: How a Child Thinks*. New York: Penguin Books, 1996.
- Sormaz, Fulya, ve Hülya Yüksel. “Değişen Çocukluk, Oyun ve Oyunağın Endüstrileşmesi ve Tüketim Kültürü”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11/3 (2012): 985–1008.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Câmiu’s-Sağîr*, Çeviren Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, ve Zekeriya Yıldız, İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2013.
- Sünbül, Ali Murat. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2009.
- Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Fethu’l-Kebîr*. Dimeşk: İrşad Yayınevi, 2004.
- Şahin, Abdullah. “Kişilik Gelişimi ve Din Eğitimi”, *Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/1 (1998): 61.
- Şahin, Mustafa. “Son Dönem İslâm Düşünürlerinin Ahlâk Anlayışı”. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2014.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. *Terbiye İkinci Yaratılıştır*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2024.
- Şemin, Refia. *Çocukta Ahlaki Gelişim ve Ahlaki Yargı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, 15.
- Şenyüz, Fatih Yılmaz. “Engelli Çocukların Katılım Haklarının Türkiye’deki Mevzuat Bağlamında Değerlendirilmesi ve Engelsiz Yaşam Merkezlerinin Önemi”. *Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi*. 2/ 4 (2022): 71–92.
- Tanilli, Server. *Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?*. İstanbul: Amaç Yayıncılık, 1989.
- Tanrıverdi, Haluk, ve Sena Sağır. “Lise Öğrencilerinin Sosyal Ağ Kullanım Amaçlarının ve Sosyal Ağları Benimseme Düzeylerinin Öğrenci Başarısına Etkisi”. *Adıyaman*

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/18 (2014): 775-822.
- Taşkın, Osman. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Dua Öğretiminin Öğrencilerin Dua Davranışları Üzerindeki Etkisi.” Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2012.
- Teber, Mehmet. *Çocuk Eğitiminde İdeal Anne ve Baba*. İstanbul: C Planı Yayınları, 2009.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 33/1952.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî*. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necat.
- Tosun, Cemal. “Öğretmen Olarak Hz. Muhammed ya da Din Eğitimi-Öğretiminde Hz. Muhammed’in Örnekliliği Meselesi”. İçinde *Sempozyumlar ve Paneller Serisi*, editör Seyit Ali Tüz, 5. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1995.
- Tunç, Bayram. “Din Eğitiminde Dua Öğretimi”. Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011.
- Tüccarzâde İbrahim Hilmi. *Fenni Terbiye*. Cilt 1. Ankara: Konuk Kitapevi, 1910.
- Türk Dil Kurumu. “Ahlak.” Erişim Tarihi: 13 Kasım 2024. <https://www.tdk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu. “Arkadaş.” Erişim tarihi 4 Aralık 2024.
- Türk Dil Kurumu. “Eğitim.” Erişim 2 Ocak 2025. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Türk Dil Kurumu. “Eğitim.” Erişim 5 Ocak 2025. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Türk Dil Kurumu. “Merak.” Erişim tarihi 12 Aralık 2024. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Türk Dil Kurumu. “Terbiye.” Erişim 28 Kasım 2024. <https://www.tdk.gov.tr/>.
- Türk Dil Kurumu. “Zorba.” Erişim 10 Aralık 2024.
- Türküz, Rukiye. “Okul Öncesi Dönemde Dini Gelişimi ve Eğitimi (James W. Fowler’ın İnanç Gelişimi Teorisi Bağlamında Bir Araştırma).” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Ulvan, Abdullah Nasuh. *İslam’da Aile Eğitimi*. Konya: Uysal Yayınevi, 1991.
- Uysal, Muhittin. “Bazı Hadis Kıssaları Üzerine Mülâhazalar.” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 22/22 (2006): 33-58.
- Ülgen Gülten, Emel Fidan. *Çocuk Gelişimi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- Walker Sir Thomas Arnold. *İntişar-ı İslam Tarihi*, Çeviren Hasan Gündüzler, Ankara: Akçağ Yayınları, 1971.
- Wilson, John. *Preface of the Philosophy of Education*. Çeviren Raşit Çelik, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016.
- Wright, Andrew. Religion, Education and Post-modernity. Çeviren Gökmen Gezer ve Funda Kızıler Emer, *Çanakkale: Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2021.
- Yasin Yılmaz, “Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış”. *Dini Araştırmalar Dergisi*. 15/40 (2012): 207.
- Yavuz, Kerim. *Çocuğun Dünyası ve Gelişme*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1992.
- Yavuz, Kerim. *Günümüzde Din Eğitimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008.
- Yavuzer, Haluk. *Okul Çağı Çocuğu*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018.

- Yavuzer, Haluk. *Psiko-Sosyal Açıdan Çocuk Suçluluğu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981.
- Yılar, Ömer. *Halk Bilimi ve Eğitim*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2006.
- Yılmaz Hüseyin. “Hz. Peygamber’in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8/1 (2004): 110.
- Yılmaz, Merve. “Osmanlı Çocuk Dergilerinde Terbiye ve Ahlak (1898-1908)”. Yüksek Lisans tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2024.
- Zorlu, Süleyman Emre. “Günümüz ve İslam Hukukunda Çocuk Hakları Karşılaştırmalı Bir İnceleme”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 21/ 2 (2013): 125–160.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Nadide Nisa ATABEY	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	